

CONSENSUS

Studenckie Zeszyty Naukowe

RADA PROGRAMOWA / ADVISORY BOARD

Prof. dr hab. Henryk Chałupczak (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Iwona Hofman (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Marek Pietraś (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Teresa Łoś-Nowak Uniwersytet Wrocławski),
Prof. Nick Baron (University of Nottingham),
Dr Kateryna Ivaschenko (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy),
Prof. David Jervis (Millikin University),
Dr Aparajita Jervis (Goa University),
Dr Wolfgang Bruegel (Albert-Ludwigs-Universitaet Freiburg)

REDAKTOR NACZELNY/ EDITOR-IN-CHIEF

Katarzyna Lutka

SEKRETARZ REDAKCJI / ASSOCIATE EDITOR

Bartosz Pietrzyk

KOREKTA JĘZYKOWA/ LANGUAGE EDITORIAL

Mateusz Kasiak (korekta w języku polskim/ language editor – Polish)
Bartosz Pietrzyk (korekta w języku angielskim/ language editor – English)

REDAKTORZY TEMATYCZNI / SUBJECT AREA EDITORS

Dr Damian Szacawa
Mgr Marcin Sanakiewicz

RECENZENCI / REVIEWERS

Prof. dr hab. Henryk Chałupczak
Dr hab. Lidia Pokrzycka
Dr Magdalena Pataj
Dr Marta Michalczuk-Wlizio

WYDAWCA / PUBLISHER

Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

REDAKCJA TECHNICZNA I PROJEKT OKŁADKI

Zofia Jedynak

Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe
ISSN 1644-3179

Druk i oprawa

Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”
20-075 Lublin, ul. Ogrodowa 12
tel. 81 442 19 19, faks 81 442 19 16; e-mail: drukarnia@gaudium.pl; www.gaudium.pl

Nakład: 100 egz.

WYDZIAŁ POLITOLOGII UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ

CONSENSUS

Studenckie Zeszyty Naukowe

19/2015-2016

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin 2017

KREATYWNE MYŚLENIE
ZAPEKNIĄ CI STUDIĄ NA
WYDZIALE POLITOLOGII
UMCS

Na naszym Wydziale znajdziesz siedem fascynujących kierunków studiów:

- Politologia • Stosunki międzynarodowe
- Dziennikarstwo i komunikacja społeczna
- Studia wschodnioeuropejskie • Bezpieczeństwo narodowe
- Produkcja medialna • International Relations

Wybierz najlepsze studia dla siebie!

www.politologia.pl

Fot. Zofia Jedynak

ARTYKUŁY

Małgorzata Richter

MIASTO I JEGO ROLA W PROCESIE KOMUNIKOWANIA 11

Anna Małoszewska

SLASH. PRÓBA ANALIZY WIZERUNKU MEDIALNEGO MUZYKA 27

Krzysztof Stanisław Werner

FREKWENCJA WYBORCZA JEDNOSTEK POMOCNICZYCH W STOLICACH
WOJEWÓDZKICH 41

Natalia Stojańska

BRANDING NARODOWY WSPÓŁCZESNEJ POLSKI 55

Wojciech Stachyra

ENERGETYCZNE SZACHY. GEOPOLITYKA AZERSKICH RUROCIĄGÓW 75

Paulina Jakowluk

WYMIAR POLITYCZNY WSPÓŁPRACY UNII EUROPEJSKIEJ Z PAŃSTWAMI
KAUKAZU POŁUDNIOWEGO (2004–2012) 89

Marta Pietruszka

ZJAWISKO EUROSIEROCTWA W POLSCE PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ .. 109

Ernest Sawosz

UPADANIE PAŃSTWA JAKO WYZWANIE DLA SPOŁECZNOŚCI
MIĘDZYNARODOWEJ 127

Ksenia Selednikova

PRZESTRZEŃ EDUKACYJNA UNII EUROPEJSKIEJ W UJĘCIU BADAWCZYM 145

ARTICLES

Małgorzata Richter	
<i>The city and its role in communicating process</i>	11
Anna Małoszewska	
<i>Slash. Preliminary analysis of media image</i>	27
Krzysztof Stanisław Werner	
<i>Voter turnout auxiliary units in the provincial capitals</i>	41
Natalia Stojańska	
<i>National Branding in contemporary Poland</i>	55
Wojciech Stachyra	
<i>Energetic Chess. Geopolitics of Azerbaijani pipelines</i>	75
Paulina Jakowluk	
<i>The political dimension of the European Union's cooperation with the countries of South Caucasus (2004–2012)</i>	89
Marta Pietruszka	
<i>The phenomenon of euro-orphanhood in Poland after accession to the European Union</i>	109
Ernest Sawosz	
<i>Falling of the country as a challenge to the international community</i>	127
Ksenia Selednikova	
<i>The Educational Space of European Union in terms of research</i>	145

SŁOWO WSTĘPU

Oddajemy w Państwa ręce dziewiętnasty numer „Consensusu – Studenckich Zeszytów Naukowych”, czasopisma naukowego Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Nasz periodyk jest miejscem, gdzie młodzi naukowcy z różnych ośrodków mają szansę zaprezentować wyniki własnych badań. Ideą „Consensusu” jest stworzenie warunków do swobodnej wymiany myśli i poglądów dla studentów, doktorantów oraz absolwentów z szerokiego spektrum nauk społecznych, stawiając sobie za cel prowadzenie debaty nad problemami współczesnej rzeczywistości politycznej, społecznej i medialnej.

Pani Małgorzata Richter w artykule „Miasto i jego rola w procesie komunikowania” porusza istotną kwestię obecności przestrzeni miejskiej w procesie komunikacyjnym, skupiając się jednocześnie na funkcjach, jakie spełnia miasto w procesie powstawania oraz przekazywania informacji. Pani Anna Małoszewska z kolei, opisuje wizerunek medialny gitarzysty grupy muzycznej Guns N’ Roses z perspektywy mediów społecznościowych. Pan Krzysztof Stanisław Werner w swoim artykule „Frekwencja wyborcza jednostek pomocniczych w stolicach wojewódzkich”, skupia się na przedstawieniu zjawiska „zbliżenia się” władzy do obywatela poprzez stworzenie tytułowych jednostek pomocniczych, które powstały na wniosek wspólnot samorządowych.

W dalszej części numeru Pani Natalia Stojańska w artykule „*Branding* narodowy współczesnej Polski” omawia tytułowe zagadnienie *brandingu* narodowego w kontekście budowania określonego wizerunku państwa. Dalej, Pan Wojciech Stachyra, posługując się metaforą pojedynku szachowego, prezentuje budowanie bezpieczeństwa energetycznego przez Republikę Azerbejdżanu. Kolejny z autorów, Pani Paulina Jakowluk, porusza temat współpracy Unii Europejskiej z państwami Kaukazu Południowego. Z kolei Pani Marta Pietruszka skupia się na zagadnieniu eurosieroctwa w Polsce po przystąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej.

Numer zawiera również artykuł Pana Ernesta Sawosza, który koncentruje się na nowym wymiarze zagrożeń i wyzwań międzynarodowych, jakim jest upadanie państwa, o którym szerzej w artykule „Upadanie państwa jako wyzwanie dla społeczności międzynarodowej”. Ostatnim z artykułów jest tekst Pani Kseni Selednikovej, która pochyła się nad zagadnieniem przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej.

Redaktor naczelna
Katarzyna Lutka

Małgorzata Richter

Dziennikarstwo i komunikacja społeczna
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

MIASTO I JEGO ROLA W PROCESIE KOMUNIKOWANIA

The city and its role in communicating process

Streszczenie

Miasto od zawsze było tematem rozważań. Szczególnie ostatnio coraz więcej miejsca w dyskursie publicznym poświęca się zagrożeniom płynącym z intensywnie postępującej urbanizacji. Artykuł ten podejmuje temat obecności przestrzeni miejskiej w procesie komunikowania. Punktem wyjścia do rozważań nad tematem jest omówienie procesu komunikowania – jego istoty oraz znaczenia. W artykule zostaną opisane elementy oraz cechy procesu komunikowania.

Celem publikacji jest przedstawienie i omówienie roli przestrzeni miejskiej w procesie komunikowania. Autorka skupia się na wskazaniu różnorodnych funkcji jakie spełnia miasto w procesie tworzenia i przekazywania informacji. Wyróżnienie takich terminów jak *przestrzeń publiczna, miejsce, okolica* jest kluczowe dla zrozumienia różnic pomiędzy ich rolą i zadaniami jakie odgrywają w procesie komunikowania.

Słowa kluczowe: miasto, przestrzeń miejska, przestrzeń publiczna, komunikowanie

Summary

A city was always a subject for pondering. Especially lately, more and more space in a public discourse is devoted to dangers resulting from progres-

sive process of urbanization. The present article draws a subject of presence of urban space in a communicating process out. The starting point for pondering this subject is a treatment of communicating process – its core and importance. The article describes elements and features of communicating process.

The aim of this publication is presentation and treatment of a function of the public space in the communicating process. The author concentrates on indicating the diverse functions which city performs in the process of creation and transmission of information. Distinguishing terms like *public space*, *place*, *area* is key for understanding the differences between their role and functions which they perform in communicating process.

Keywords: city, urban space, public space, communicating

Wstęp

W nauce o komunikowaniu powstało bardzo wiele definicji pojęcia *komunikowanie*. Ich autorzy skupiają się na cechach zjawiska, jego elementach, znaczeniu oraz przebiegu. Wspólną cechą tych form jest zawsze istnienie przynajmniej dwóch uczestników procesu odgrywających odmienne role (nadawcy i odbiorcy), systemu znaków, który obaj znają i do którego się odwołują (kod) oraz przekazu¹. Jak słusznie zauważył Jan Pleszczyński, mnogość istniejących w obiegu akademickim definicji cząstkowych potwierdza, że komunikacja jest obiektem tego rodzaju, którego pełnej roli, tym bardziej sensu, nie sposób adekwatnie oddać za pomocą kilkunastu sformułowań uporządkowanych w formie klasycznej definicji, z *definiendum* i *definiensem*². Zatem stworzenie uniwersalnej formuły objaśniającej czym jest komunikowanie jest niemożliwe, ponieważ trudno w jednej definicji zawrzeć istotę zjawisk charakterystycznych nie tylko dla różnych kultur, ale i różnych okresów ich rozwoju, np. w komunikacji oralnej, w dobie mediów masowych czy społecznościowych. Próby uogólnienia prowadzą do formułowania definicji niewiele wyjaśniających³. Choć zdefiniowanie pojęcia *komunikowanie* przysparza sporo trudności, na

¹ T. Goban-Klas, *Komunikowanie i media* [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2008, s. 20.

² J. Pleszczyński, *Epistemologia komunikacji medialnej: perspektywa ewolucyjna*, Lublin 2013, s. 21.

³ W. Mich, *Prolegomena do historii komunikacji społecznej tom I*, Lublin 2014, s. 35.

potrzeby tego artykułu zostaną przytoczone wybrane definicje, które według autorki najtrafniej opisują ten proces.

Zdaniem Bogusławy Dobek-Ostrowskiej komunikowanie jest procesem porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Jego celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacją i ideami. Proces ten odbywa się na różnych poziomach, przy użyciu zróżnicowanych środków i wywołuje określone skutki⁴.

Walery Pisarek definiuje komunikowanie w dwóch ujęciach – szerszym i węższym. W szerokim sensie są to wszelkie (techniczne, biologiczne, psychiczne i społeczne) strukturalnie podobne do siebie procesy przekazywania informacji. W sensie węższym przez komunikowanie rozumie się tylko przenoszenie informacji (znanie) między istotami żywymi⁵. Komunikowanie można zatem zdefiniować jako proces nawiązywania kontaktu między ludźmi, w celu przekazania informacji (komunikatu) za pomocą różnego rodzaju środków w celu wywołania określonych reakcji.

Należy zwrócić uwagę na to, że w procesie komunikowania udział mogą brać także inne podmioty, które nie wynikają bezpośrednio z przytoczonych wyżej definicji. Autorka artykułu pragnie wykazać, że uczestnikiem procesu komunikowania może być przestrzeń miejska. Ponadto celem artykułu jest omówienie roli jaką odgrywa miasto w procesie przekazywania informacji. Warto zwrócić uwagę, że wieloaspektowość terminu *przestrzeń miejska* wymusza dokonanie podziału na przestrzeń publiczną, miejsce i okolicę – trzy jednostki znaczeniowe związane z użytkowaniem obszarów wspólnych. To rozróżnienie powoduje kształtowanie się nowych funkcji i ról jaką pełnią one w omawianym procesie. Podział ten jest na tyle ważny dla analizowanego zagadnienia, że został mu poświęcony osobny podrozdział.

Komunikowanie i komunikowanie się

Rzeczownik „komunikacja” ma na gruncie języka polskiego dwa znaczenia: „komunikowanie” i „komunikowanie się”⁶. Granica między „komunikowaniem” a „komunikowaniem się” jest stosunkowo płynna, bo trudno znaleźć

⁴ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2007, s. 13.

⁵ W. Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa 2008, s. 18.

⁶ W. Mich, *Prolegomena...*, s. 29.

przykład absolutnej wszechmocy komunikatora, który skutecznie decydowałby zarówno o tym, co i kiedy będzie komunikowane, jak i o tym, co i kiedy będzie odbierane, jak będzie rozumiane oraz co i jak będzie percypowane i zapamiętywane⁷.

Jak zauważył Tomasz Goban-Klas „informacja jest sensem komunikowania (komunikacji)”⁸. Sam proces komunikowania opiera się na dominującej roli nadawcy, czyli osoby, która komunikuje, przekazuje informację odbiorcy lub odbiorcom. Są oni w stosunku do niego zawsze w pozycji podrzędnej⁹.

O ile komunikowanie to proces, czy też akt jednokierunkowego przesyłania przekazów, o tyle w przypadku komunikowania się przepływ komunikatów jest dwukierunkowy: istnieje sprzężenie zwrotne¹⁰.

Komunikowanie się jest z zasady partnerskie; zwłaszcza komunikowanie się interpersonalnie¹¹, które polega na przekazywaniu i odbieraniu informacji między partnerami¹². Innymi słowy – komunikujemy się z kimś, ale komunikujemy coś komuś.

Cechy i elementy procesu komunikowania

Istotą procesu komunikowania, zarazem jedną z najważniejszych cech jest jego społeczny charakter. Komunikowanie jest jednym z najstarszych i podstawowych elementów rozwoju społeczeństw. Towarzyszy ono człowiekowi od momentu, kiedy istoty ludzkie zaczęły żyć w grupach i organizować pierwsze struktury¹³. Powstanie nawet najmniejszej grupy społecznej jest bezpośrednio uwarunkowane aktem komunikacji. Nie sposób wyobrazić sobie współczesne społeczeństwa, których członkowie nie komunikują się ze sobą.

Wielu badaczy zgodnie przyznaje, że społeczeństwa nie tylko istnieją dzięki przekazywaniu informacji i komunikowaniu, ale że ich istnienie polega na procesach przekazu i komunikacji¹⁴. Umożliwia to ich trwanie. John Fiske słusznie zauważa, że „komunikacja jest centralną działalnością naszej kultu-

⁷ W. Pisarek, *Wstęp...*, s. 18.

⁸ T. Goban-Klas, *Komunikowanie...*, s. 21.

⁹ W. Mich, *Prolegomena...*, s. 30.

¹⁰ Tamże, s. 30.

¹¹ W. Mich, *Prolegomena...*, s. 30.

¹² W. Pisarek, *Wstęp...*, s. 18.

¹³ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy...*, s. 7.

¹⁴ Tamże, s. 7.

ry”¹⁵. To dzięki niej istniejemy jako członkowie społeczeństwa, które swoją wiedzę czerpie z dziedzictwa.

Istotną cechą komunikowania jest jego interakcyjność. Podczas procesu komunikowania pomiędzy nadawcą i odbiorcą dochodzi do interakcji, której towarzyszy *feedback*. Sprzężenie zwrotne jest to reakcja odbiorcy na komunikat po jego odkodowaniu. Mówi on nam, czy przekaz został usłyszany, zobaczony i zrozumiany¹⁶. Jeśli proces komunikacji zachodzi między dwiema osobami (nadawcą i odbiorcą), które komunikują się twarzą w twarz, *feedback* będzie bezpośredni i natychmiastowy. W interakcjach o charakterze dialogowym występuje ciągle sprzężenie zwrotne. W komunikowaniu pośrednim *feedback* jest opóźniony. Pisząc o sprzężeniu zwrotnym należy pamiętać o różnego rodzaju szumach komunikacyjnych, które czasami wręcz uniemożliwiają odczytanie reakcji odbiorcy. Przekłada się to bezpośrednio na skuteczność procesu komunikowania, ponieważ zarówno nadawca jak i odbiorca współtworzą treść komunikatu.

Omawiając cechy komunikowania należy pamiętać także o celowym i intencjonalnym charakterze procesu. Powołując się na stwierdzenie Janiny Fras celowość stanowi cechę definicyjną ludzkiej komunikacji jako takiej. Akt komunikacji to zawsze czynność zamierzona i celowa – człowiek komunikuje coś innym, bo chce to uczynić i chce coś przez to osiągnąć¹⁷.

Proces komunikowania jest zbyt złożony, by przyjąć, że wszystkie działania komunikacyjne człowieka są intencjonalne i nastawione na osiągnięcie pewnego celu. Jak zauważa Włodzimierz Mich nie tylko poszczególni autorzy, ale wręcz całe dyscypliny, jak chociażby psychologia, rezygnują z wymogu intencjonalności. W procesie komunikowania uwzględnia się także różnego rodzaju działania nieintencjonalne, czyli spontaniczne. Pojęcie komunikacji rozszerza się więc często na wszelkie formy transferu informacji i wniosowania na podstawie obserwacji¹⁸. Dotyczy to obserwacji mowy ciała, ale też zmian zachodzących w przyrodzie jak np. zachmurzenie nieba, które zwiastuje deszcz.

Istotną cechą komunikowania, o której należy wspomnieć, jest też złożony charakter procesu. Komunikowanie odbywa się na wielu poziomach, które charakteryzują się chociażby różną grupą osób biorących udział w procesie.

¹⁵ J. Fiske, *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 2008, s. 16.

¹⁶ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy...*, s. 17.

¹⁷ J. Fras, *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*, Wrocław 2005, s. 30.

¹⁸ Tamże, s. 32.

Może mieć charakter jednostronny i dwustronny, werbalny i niewerbalny, bezpośredni lub pośredni. Sam proces jest wieloetapowy. Niezliczone modele procesu komunikowania stanowią potwierdzenie tej tezy.

Komunikowanie jest także procesem symbolicznym, ponieważ zawsze wiąże się z nadawaniem i odbieraniem znaków, które mają trzy zasadnicze cechy: umowność, symboliczność i intencjonalność¹⁹. Dany obiekt (słowo, dźwięk, działanie) staje się symbolem wtedy, gdy przez konwencję i użycie nabiera znaczenia, które sprawia iż oznacza coś innego niż on sam²⁰. Aby mogło dojść do komunikowania niezbędna jest wspólnota semiotyczna, czyli operowanie tymi samymi znakami i symbolami.

Od każdej z wymienianych cech istnieje odstępstwo, dlatego też nie można jednoznacznie przyjąć, że pewne cechy komunikowania są stałe. W artykule przytoczone zostały opinie wybranych badaczy procesu komunikowania, które zdaniem autorki nakreślają i przedstawiają najpełniej zbiór cech charakteryzujących komunikowanie. Jak zostało wspomniane już podczas próby ustalenia definicji komunikowania, proces ten jest złożony i obejmuje wiele zagadnień, dlatego też poszczególne cechy są przypisywane przez teoretyków i badaczy poszczególnych dziedzin.

Każdy proces komunikowania składa się z kilku niezbędnych elementów. Są one ze sobą powiązane i decydują o dynamicznym i transakcyjnym charakterze komunikatu²¹. Do stałych elementów procesu komunikowania zalicza się: komunikat, kanał, uczestników, kod, szumy i sprzężenie zwrotne.

Z triady nadawca – przekaz – odbiorca najważniejszym, bo konstytutywnym elementem każdego aktu komunikowania, jest przekaz (komunikat)²². Jest on fizyczną formą zakodowanej informacji. W procesie komunikowania odgrywa on kluczową rolę.

Kod jest systemem znaczeniowym, wspólnym dla członków danej kultury lub subkultury. Składa się zarówno ze znaków, jak i z zasad i konwencji, które określają, jak i w jakim kontekście znaki te są używane i w jakie kombinacje można je układać w celu przekazania bardziej złożonego przekazu²³. Zastosowany kod musi być wspólny dla nadawcy i odbiorcy, tak aby zakodowany

¹⁹ M. Golka, *Socjologia kultury*, Warszawa 2007, s. 45.

²⁰ M. Filipiak, *Homo Communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin 2003, s. 15-16.

²¹ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy...*, s. 15.

²² W. Pisarek, *Wstęp...*, s. 27.

²³ J. Fiske, *Wprowadzenie...*, s. 36.

przez nadawcę przekaz mógł być właściwie zdekodowany i zrozumiany przez odbiorcę. W innym przypadku proces ten nie przebiegnie właściwie.

Nośnikiem kodu jest kanał. Wedle koncepcji Shannona i Weavera kanał jest to fizyczny środek komunikacji, przez który przekazywany jest sygnał²⁴. Kod jest przystosowany do kanału i od niego zależny.

Kanał komunikacyjny jest zatem sposobem, w jaki komunikat może zostać przekazany odbiorcy przez nadawcę. Może on przybrać formę werbalną, pisemną, wizualną, audiowizualną. Fizyczne cechy danego kanału określają naturę kodu, który może zostać przezeń przekazany²⁵. O wyborze kanału decyduje nadawca. Sam kanał komunikacyjny nie jest wystarczający do poprawnej i pełnej komunikacji. Potrzebne jest również medium, za pomocą którego dany komunikat zostanie przekazany odbiorcy.

Mechanizm komunikowania zakłada ze strony nadawcy zakodowanie informacji za pomocą symboli oraz ich nadawanie dowolnie wybranym środkiem przekazu²⁶. Nadawcą nazywamy ten podmiot komunikowania, który bezpośrednio lub pośrednio jest odpowiedzialny za treść i formę przekazu²⁷. To nadawca inicjuje proces komunikowania. Formułuje on komunikat, koduje wiadomość, czyli przekłada treść na symbole (słowa, gesty, rysunki etc.), a następnie za pomocą określonych środków i odpowiedniego kanału przekazuje nadawcy informację.

Odbiorca to osoba, grupa osób, instytucja (w zależności od rodzaju i poziomu komunikowania), do której kierowany jest komunikat. Jej zadaniem jest dekodowanie przekazu, czyli jego interpretacja oraz *feedback*.

Sprzężenie zwrotne to reakcja odbiorcy na komunikat po jego odkodowaniu. Charakter tej relacji, jej jakość, zależy od sposobu kontaktowania się oraz od tego jaki środek komunikowania nadawca zastosował. O tym w jaki sposób odbiorca zinterpretował komunikat, informuje sprzężenie zwrotne²⁸. Są to sygnały, które informują nadawcę, że komunikat został odebrany i zrozumiany przez odbiorcę. To ono decyduje o dalszym przebiegu interakcji. *Feedback* odbiorcy ma bezpośredni wpływ na nadawcę oraz na sposób w jaki przekazuje komunikat. Dzięki temu, może zaobserwować reakcję odbiorców

²⁴ Tamże, s. 34.

²⁵ Tamże, s. 37.

²⁶ M. Filipiak, *Homo Communicans...*, s. 15-16.

²⁷ W. Pisarek, *Wstęp...*, s. 20.

²⁸ M. Filipiak, *Homo Communicans...*, s. 17-18.

i w czasie trwania interakcji zmienić swoje zachowanie, tak aby odpowiadało ono oczekiwaniom i potrzebom odbiorcy. Innymi słowy sprzężenie zwrotne jest transmisją reakcji odbiorcy, powracającą do nadawcy²⁹.

Proces komunikowania może być zakłócony przez szумы komunikacyjne, które blokują lub zniekształcają komunikat. Do szumów zewnętrznych zaliczamy zakłócenia płynące ze środowiska np. odgłosy ulicy, akustykę pomieszczenia, dzwoniący telefon, kichnięcie, chłód w pomieszczeniu etc. Te przeszkody można łatwo usunąć. Nieco trudniej jest pozbyć się szumów wewnętrznych. Przeszkody te odnoszą się do warunków powiązanych bezpośrednio z osobami komunikującymi się. Może to być np. ból głowy, brak snu, obojętność, niechęć w stosunku do rozmówcy. Istnieje też szum semantyczny. Jest to konsekwencja zamierzonego lub niezamierzonego złego użycia przez nadawcę znaczenia, które blokują precyzyjne odekodowanie przekazu przez odbiorcę. Do szumów semantycznych można zaliczyć chociażby posługiwanie się specjalistyczną terminologią naukową, techniczną lub żargonem. Szумы utrudniają komunikację a czasami wręcz ją uniemożliwiają.

Przestrzeń publiczna, miejsce, okolica – różnice pojęciowe

Jak zauważa Gabriela Świtek „pojęcie przestrzeni publicznej jest niejednoznaczne, gdyż bywa nadużywane w dyskursie artystycznym, architektonicznym, antropologicznym czy socjologicznym”³⁰.

Terminem *przestrzeń publiczna* określa się te części miasta, które znajdują się we własności władz miejskich lub państwowych i są ogólnie dostępne dla mieszkańców. To przede wszystkim przestrzeń otwarta: ulice i place miasta³¹. W szczególności zwykło się tym terminem określać wszelkie otwarte tereny przeznaczone do gromadzenia się i przemieszczania ludzi, mogące spełniać też bardziej wyspecjalizowane funkcje (np. handlową, polityczną)³². Taka była też rola historycznych placów centralnych, w rodzaju greckiej agory czy rzymskiego forum.

²⁹ J. Fiske, *Wprowadzenie...*, s. 39.

³⁰ G. Świtek, *Gry sztuki z architekturą. Nowoczesne powinowactwa i współczesne integracje*, Toruń 2013, s. 341.

³¹ A. Łupieńko, *Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012, s. 7.

³² Tamże, s. 40.

Jednak przestrzeń publiczna w dzisiejszym rozumieniu to określenie stworzone przez i na użytek urbanistyki XIX-wiecznej. O ile bowiem występowały w dawnych wiekach „miejsca” publiczne (przede wszystkim wspomniane place i ulice miast), to nie istniało generalne rozróżnienie na „przestrzenie” prywatne i publiczne³³. Ta ostatnia jest przestrzenią otwartą, dostępną dla wszystkich. Przeciwstawić jej należy przestrzeń prywatną, która jest intymna, zamknięta i niedostępna dla przechodniów.

Podjęwając próbę definicji przestrzeni publicznej, warto zwrócić uwagę na jedną z jej istotnych cech – jest to przestrzeń wspólna, do której każdy ma takie samo prawo i może korzystać z niej na równi z innymi. Skoro zatem przymiotnik „publiczny” oznacza dostępny lub przeznaczony dla wszystkich³⁴, można stwierdzić, że przestrzeń miasta wiąże się nieodłącznie z wartościami demokratycznymi i egalitarnymi.

Zatem z perspektywy materialistycznej przestrzeń publiczna to fizycznie określona strefa, do której dostęp mają wszyscy członkowie społeczności. Przestrzeń publiczna służy przede wszystkim gromadzeniu i integracji jej użytkowników. Jest to miejsce odbywania się codziennych formalnych lub nieformalnych spotkań ludzi³⁵.

Jednak mówiąc o konkretnej publicznej przestrzeni miejskiej, zawsze należy określić kontekst, czas, sytuację, która daną przestrzeń formowała. Można więc uznać miasto za pewnego rodzaju strukturę społeczną tworzoną w relacji między przechodniami. W sensie fizycznym są oni sobie wyjątkowo bliscy, szczególnie w miastach z dużym zagęszczeniem ludności, w sensie społecznym natomiast istnieje między nimi ogromny dystans. Im większa społeczność miejska, tym rzadziej jest odczuwana wspólnota jego mieszkańców³⁶.

Przestrzeń miasta nie powstaje samoczynnie i nie jest tylko obojętną sceną zdarzeń społecznych³⁷. Stwarzanie przestrzeni jest ograniczone specyficznymi barierami, takimi jak ukształtowane stosunki społeczne, dostępny danej epoce poziom techniki, bariery przyrodnicze oraz system

³³ Tamże, s. 17.

³⁴ Słownik języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl/sjp/publiczny;2573013.html>, [dostęp: 2.09.2015 r.]

³⁵ A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 7.

³⁶ A. Niżyńska, *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, Warszawa 2011, s. 38.

³⁷ A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 29.

wartości i kategorie kultury, czyli ideologia. Przestrzeń zostaje więc stworzona (nie bez konfliktów) przez określonych ludzi w realiach konkretnej epoki³⁸.

Warto sięgnąć tutaj po pokrewną kategorię *sfer publicznej*. W literaturze termin ten jest definiowany jako coś, co posiada wymiar przede wszystkim niematerialny, jest przestrzenią spotkań i dialogu w rozumieniu metaforycznym. Ma jednak także aspekty materialne: w praktyce obywatele spotykają się w konkretnych miejscach³⁹.

W kontekście rozważań nad definicją przestrzeni publicznej należy się także odnieść do wspomnianego rozróżnienia pojęć *przestrzeń* i *miejsce*. W dawnych czasach wydzielano pewne konkretne, namacalne miejsca (np. miejsca publiczne), nie wyodrębniano ani nie charakteryzowano w mieście czegoś tak abstrakcyjnego jak *przestrzeń*⁴⁰. Yi-Fu Tuan rozróżnił i szczegółowo opisał te dwa terminy. Według niego *przestrzeń* jest bezkształtnym otoczeniem, którego centrum stanowi poruszający się obserwator⁴¹. Dzięki temu może on poznawać i doświadczać empirycznie *przestrzeń* publiczną. Człowiek jednak nie znosi bezkształtnych zjawisk, tak więc podporządkowuje *przestrzeń* jakiemuś schematowi, nadając jej „geometryczną osobowość”. W ten sposób oswojona i podporządkowana schematowi *przestrzeń* staje się *miejscem*⁴².

Zatem na tej podstawie można stwierdzić, że *miejsce* jest czymś konkretnym, oznaczonym i w pewien sposób nam bliskie, *przestrzeń* natomiast jest nieoznaczona i niedookreślona. „Dobre miejsce, wedle kryteriów sformułowanych w klasycznych teoriach współczesnego miasta, powinno mieć wyrazistą strukturę, mocne kontury, dobrze widoczne punkty orientacyjne i charakterystyczne znaki szczególne”⁴³.

Nieco innego rozróżnienia dokonuje Marta Raczek posługując się kategorią *okolicy*. W tym ujęciu *miejsce* utożsamiane jest z przestrzenią użytku publicznego, *okolica* jest natomiast obszarem użytku codziennego. Okoli-

³⁸ A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 29.

³⁹ W. Mich, *Prolegomena do historii komunikacji społecznej tom II*, Lublin 2014, s. 131.

⁴⁰ A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 18.

⁴¹ Y.-F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987, s. 23.

⁴² A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 17.

⁴³ Ł. Wołyniec, *Przestrzeń miejska jako arena działań społecznych i przedmiot konfliktów – na przykładzie Białegostoku*, [w:] *Przestrzeń we współczesnych naukach społecznych*, red. M. J. Łuczak, Poznań 2012, s. 191.

ca wiąże się z indywidualnymi doświadczeniami użytkowników, którzy ją tworzą⁴⁴. W tym ujęciu to okolica, a nie miejsce jest fragmentem przestrzeni ujętej w indywidualne, lecz jednak nie do końca określone ramy. Jakiękolwiek pojęcia byśmy nie użyli, nie ulega wątpliwości, że *przestrzeń* publiczna ulega ciągłemu redefiniowaniu przez zamieszkujące ją grupy społeczne i poszczególne jednostki.

Pojęcie *przestrzeni publicznej* można więc rozumieć na różne sposoby – jako *przestrzeń* nieprywatną, należącą do wszystkich lub jako *przestrzeń* dostępną publicznie, niezależnie od własności. Najbardziej adekwatne wydaje się rozumienie jej jako *przestrzeni* interakcji społecznych, *miejsce* spotkań w mieście dostępne dla każdego. *Przestrzeń* publiczna to najogólniej rzecz ujmując zbiór otwartych i dostępnych miejsc w mieście, będących zwyczajowo we wspólnym użytkowaniu, do których nikt nie rości sobie prawa⁴⁵. Ale jest to także sfera niematerialna, gdzie dokonuje się wymiana poglądów i znaczeń, przebiega nieustanny dialog między mieszkańcami i miastem.

Na kształt *przestrzeni publicznej* wpływa wiele czynników oraz podmiotów. Społeczeństwo kształtuje *przestrzeń* miejską na różne sposoby. Po pierwsze nadaje jej kształt materialny, fizyczny – wyznacza granice miasta, decyduje o tym co i w jakim czasie ma powstać, a także jakie funkcje mają pełnić obiekty, które będą się w niej znajdować. Po drugie to członkowie społeczeństwa nadają danej *przestrzeni* i jej elementom określone funkcje i znaczenia, często także symboliczne. Po trzecie, w ramach sprzężenia zwrotnego, *przestrzeń* miejska kształtuje i determinuje zamieszkującą ją społeczność⁴⁶.

Rola przestrzeni miejskiej w procesie komunikowania

Mając na uwadze ową wielość perspektyw i punktów widzenia, istotne wydaje się pytanie o kierunek tych oddziaływań, sposób i zakres powiązań *przestrzeni* miejskiej oraz jednostek w niej przebywających, o naturę dialogu prowadzonego między miastem jego mieszkańcami⁴⁷.

⁴⁴ M. Raczek, *A gdzie jest sztuka? Postmodernistyczna sztuka publiczna jako taktyka przekraczania granic pomiędzy życiem a sztuką* [w:] *Granice kultury*, pod redakcją A. Gwoździa przy współpracy M. Kempnej-Pieniążek, Katowice 2010, s. 452.

⁴⁵ A. Łupieńko, *Przestrzeń...*, s. 7.

⁴⁶ Ł. Wołyniec, *Przestrzeń...*, s. 191.

⁴⁷ A. Ziętek, *Oblicza miasta*, <https://zieteka.files.wordpress.com/2010/10/kultura-enter-miesiecznik-wymiany-idei.pdf>, [dostęp: 13.08.2015 r.]

Miasto jest w nieustannym ruchu, a jego przestrzeń poddawana jest ciągłym przekształceniom. Sposób „odczytania” i interpretacji przestrzeni miasta, a także opisywania i wyjaśniania miejskiej symboliki nie jest jednoznaczny i niezmienny, zależy bowiem od wybranych perspektyw poznawczych oraz przyjętego punktu widzenia. Niezależnie jednak od tego, w jaki sposób komentujemy płynną i chimeryczną miejską metaforę, jej ostateczny kształt oraz charakter wzajemnych relacji i oddziaływań pomiędzy przestrzenią miejską a poruszającymi się w jej obrębie mieszkańcami nie poddają się rozstrzygającym i jednoznacznym definicjom⁴⁸.

Według Konrada Miciukiewicza miejską przestrzeń publiczną można interpretować biorąc pod uwagę trzy aspekty. Wszystkie z nich podkreślają komunikacyjny charakter tej sfery. Po pierwsze stanowi ona przestrzeń dla owej komunikacji. Jest miejscem otwartym, dostępnym dla wszystkich. Miejskie place są miejscem debat i wystąpień publicznych, skwery i parki sprzyjają spotkaniom. Po drugie są przestrzeniami komunikującymi. Układ ulic, dostępność do poszczególnych miejsc, wygląd dzielnic – wszystko to stanowi komunikat o zamieszkujących daną przestrzeń ludziach, o ich stopniu zamożności lub ubóstwa, stosunkach jakie panują między nimi. Po trzecie przestrzeń miejska jest też przedmiotem dyskusji. Jest nie tylko przestrzenią, w której toczy się pewien dialog, ale też sama staje się jego przedmiotem⁴⁹.

Ponadto zarówno w przeszłości, jak i obecnie przestrzeń miejska jest terenem manifestacji z jednej strony splendoru i siły władzy (ceremonie, zgromadzenia, pochody), z drugiej – poglądów samych użytkowników. Przestrzeń tę można więc rozumieć na dwa sposoby – jako miejsce, w którym dąży się do konsensusu oraz jako przestrzeń, w której ścierają się przeciwne stanowiska, następuje konfrontacja sprzecznych opinii.

Jak zauważa Agnieszka Ziętek należy pamiętać, że „przestrzeń miejska to również płaszczyzna komunikacji pomiędzy odbiorcą (tubylcem, przechodniem czy choćby turystą), a często niezauważalnym nadawcą (planistą, architektem, artystą). Miejska ikonosfera pełna jest bowiem obrazów, znaków i symboli, będących swoistym komunikatem, przekazem o charakterze informacyjnym, perswazyjnym lub estetycznym”⁵⁰.

⁴⁸ A. Ziętek, *Oblicza...*, [dostęp: 13.08.2015 r.]

⁴⁹ W. Mich, *Prolegomena...*, s. 126.

⁵⁰ A. Ziętek, *Oblicza...*, [dostęp: 13.08.2015 r.]

Warto tutaj podkreślić społeczny charakter opisywanego zjawiska. Przestrzeń miejska nie jest bowiem przestrzenią publiczną z samej definicji, jeśli nie jest społecznie używana. Często to przestrzenie prywatne, na przykład kawiarnie, mają dużo większy społeczny i polityczny potencjał niż obszary będące własnością miejską (czyli z definicji wspólne)⁵¹.

Organizacja przestrzeni miejskiej odgrywa kluczową rolę dla życia mieszkańców danego miasta. Rozwiązania architektoniczne i urbanistyczne stwarzają ramy dla życia społecznego, ułatwiając albo utrudniając komunikację. Same też są formą komunikatów (mają charakter znakowy)⁵². Jak zauważa Włodzimirz Mich „architektura i urbanistyka współdecydują o relacjach społecznych w miastach: o sile więzi sąsiedzkich, stopniu anonimowości czy rozpoznawalności jednostek”⁵³. Jednak miasto nie tylko determinuje mieszkańców, ale i jest przez nich determinowane. „Organizacja przestrzeni miejskiej określa, zarazem odzwierciedla sposób funkcjonowania miejskiej społeczności”⁵⁴.

Na potrzeby niniejszego artykułu zostały wyodrębnione dwa ujęcia przestrzeni. Pierwsze z nich ma charakter i znaczenie materialistyczne – przestrzeń jest obszarem o pewnych umownych ramach, w obrębie których zachodzą procesy społeczne. Stanowi fizyczny obszar, na którym usytuowane są różne obiekty, pozostające w pewnych relacjach względem siebie. Przedmiotem konfliktu jest prawo do wyłączności w zarządzaniu określoną przestrzenią. Wartość przestrzeni zależy od wielu czynników, np. jej położenia (czy znajduje się w centrum miasta czy na jego peryferiach), obiektów użytkowych, które się tam znajdują, a także pełnionych przez nie funkcji⁵⁵. Po drugie jest to przestrzeń symboliczna, w której ścierają się interesy różnych grup, dążących do realizacji odmiennych celów. Najczęściej to one są odpowiedzialne za przekształcenia danej przestrzeni. Zarządzają nią w sposób bardziej lub mniej skuteczny lub dążą do tego, by nią dowolnie manipulować. Najczęściej dochodzi do konfliktów na tym polu, ponieważ przestrzeń publiczna jest jednocześnie miejscem konkurencji i walki o wpływy. Podział ten jest umowny, w praktyce oba ujęcia łączą się ze sobą.

⁵¹ J. Erbel, *Granice sztuki w przestrzeni publicznej. Czy artyści i artystki mają prawo do podwórek?*, <http://www.survival.art.pl/122>, [dostęp: 24.09.2015 r.]

⁵² W. Mich, *Prolegomena...*, s. 122.

⁵³ Tamże, s. 129.

⁵⁴ Tamże, s. 129.

⁵⁵ Ł. Wołyniec, *Przestrzeń...*, s. 195.

Wspólną cechą wszystkich wymienionych form komunikowania w przestrzeni miejskiej jest zawsze istnienie przynajmniej dwóch uczestników procesu odgrywających odmienne role (nadawcy i odbiorcy), systemu znaków, który obaj znają i do którego się odwołują (kodu) oraz przekazu⁵⁶. Można zatem z całym przekonaniem stwierdzić, że w przestrzeni miejskiej zachodzi ciągły proces komunikowania i to na wielu płaszczyznach.

W omawianych wyżej przykładach miasto pełni rolę kanału komunikacyjnego. Jest medium, które umożliwia komunikację. Przestrzeń miejska jest również tematem dyskusji, a także przedmiotem badań i analiz. Nie można więc w moim przekonaniu pomijać roli miasta jako komunikatu. O mieście, jego przyszłym i obecnym kształcie dyskutują miejscy urbaniści, konserwatorzy zabytków, władze samorządowe, członkowie organizacji ekologicznych oraz jego mieszkańcy. O przestrzeni miejskiej i jej elementach mówi się podczas stania w korku oraz dyskutuje na konferencjach naukowych. Jest obecne w dyskursie publicznym i medialnym.

Miasto odgrywa również rolę nadawcy. Przestrzeń miejska przekazuje informacje – o zaradności władz miejskich, zaangażowaniu artystów, szacunku lub nie jego mieszkańców.

Zakończenie

Przestrzeń miasta od zawsze była istotnym miejscem umożliwiającym przepływ informacji. Dzięki temu stała się kluczowym elementem wpływającym na rozwój naszej cywilizacji. Jak celnie zauważył Włodzimierz Mich „Przebywanie na ulicy sprzyjało obiegowi wiadomości”⁵⁷. Miasto jako przestrzeń publiczna, czyli należąca do jej mieszkańców, umożliwiania wymianę informacji. Samo określenie „publiczny” oznacza coś, co jest ogólnie dostępne, otwarte. Na tej podstawie można stwierdzić, że komunikowanie łączy się z przestrzenią publiczną.

Celem tego artykułu było przedstawienie miasta w procesie komunikacji oraz wykazanie, że przestrzeń miejska jest nie tylko miejscem spotkań i życia codziennego, ale że jest jednym z uczestników procesu komunikowania pełniąc w nim różne role – nadawcy, kanału, komunikatu. Miasto może stać

⁵⁶ T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005, s. 20.

⁵⁷ W. Mich, *Prolegomena...*, s. 139.

się kanałem komunikacyjnym, czyli stanowić przestrzeń dla komunikacji, stać się łącznikiem między nadawcą i odbiorcą. Przestrzeń miasta może być również komunikatem, a także przestrzenią, która komunikuje, a więc staje się nadawcą w procesie komunikowania. Wszystkie te funkcje są wymienne i zależą w dużej mierze od pozostałych uczestników procesu komunikowania. Natomiast proces komunikowania, który zachodzi w przestrzeni miejskiej jest ciągły.

Bibliografia

I. Źródła internetowe

- Erbel J., *Granice sztuki w przestrzeni publicznej. Czy artyści i artystki mają prawo do podwórek?*, <http://www.survival.art.pl/122>, [dostęp: 24.09.2015 r.]
 Słownik języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl/sjp/publiczny;2573013.html>, [dostęp: 2.09.2015 r.]
 Ziętek A., *Oblicza miasta*, <https://zieteka.files.wordpress.com/2010/10/kultura-enter-miesiecznik-wymiany-idei.pdf>, [dostęp: 13.08.2015 r.]

II. Opracowania

- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2007.
 Filipiak M., *Homo Communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin 2003.
 Fiske J., *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 2008.
 Fras J., *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*, Wrocław 2005.
 Goban-Klas T., *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005.
 Goban-Klas T., *Komunikowanie i media [w:] Dziennikarstwo i świat mediów*, Kraków 2008.
 Golka M., *Socjologia kultury*, Warszawa 2007.
 Łupieńko A., *Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012.
 Mich W., *Prolegomena do historii komunikacji społecznej tom I*, Lublin 2014.
 Mich W., *Prolegomena do historii komunikacji społecznej tom II*, Lublin 2014.
 Niżyńska A., *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, Warszawa 2011.
 Pisarek W., *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa 2008.
 Pleszczyński J., *Epistemologia komunikacji medialnej: perspektywa ewolucyjna*, Lublin 2013.

- Raczek M., *A gdzie jest sztuka? Postmodernistyczna sztuka publiczna jako taktyka przekraczania granic pomiędzy życiem a sztuką* [w:] *Granice kultury*, pod redakcją A. Gwoździa przy współpracy M. Kempnej-Pieniżek, Katowice 2010.
- Świtek G., *Gry sztuki z architekturą. Nowoczesne powinowactwa i współczesne integracje*, Toruń 2013.
- Tuan Y.-F., *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.
- Wołyniec Ł., *Przestrzeń miejska jako arena działań społecznych i przedmiot konfliktów – na przykładzie Białegostoku*, [w:] *Przestrzeń we współczesnych naukach społecznych*, red. M. J. Łuczak, Poznań 2012.

Anna Małoszewska

Nauki o mediach

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

SLASH.

PRÓBA ANALIZY WIZERUNKU MEDIALNEGO MUZYKA

Slash. Preliminary analysis of media image

Streszczenie

Slash, który urodził się jako Saul Hudson, przyszedł na świat 23 lipca 1965 roku w Stoke-on-Trent w Anglii. Do legendarnej grupy Guns N' Roses dołączył, mając dwadzieścia lat. Jako muzyk i bohater medialny jest ciekawym obiektem badawczym, bowiem bardzo sprawnie do kreowania własnego wizerunku wykorzystuje portale społecznościowe, pozostając w częstym kontakcie z fanami. Jego medialny wizerunek można opisywać wielowymiarowo, zwłaszcza że w ciągu ostatnich trzydziestu lat przeszedł muzyk przeszedł wiele różnie rozumianych metamorfoz. Niniejszy artykuł zawiera definicję wizerunku oraz próbę analizy medialnego obrazu muzyka, budowanego zwłaszcza przez wykorzystanie mediów społecznościowych takich, jak: Twitter, Instagram i Facebook. Rozważania nad wizerunkiem koncentrują się na analizie wpisów umieszczanych przez muzyka na portalach społecznościowych oraz wywiadach prasowych.

Przedstawiony artykuł jest przeredagowanym fragmentem ostatniego rozdziału pracy magisterskiej „Slash. Studium popkulturowe”, obronionej w czerwcu 2016 roku na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Słowa kluczowe: wizerunek medialny, analiza, slash, guns and roses, wizualność, portale społecznościowe, muzyka, rock

Summary

Slash was born as Saul Hudson, on July 23, 1965 in Stoke-on-Trent, England. He joined the legendary Guns N'Roses music band at age 20. He's creating his own image using social networks, staying in touch with fans. It has a caricatured image of the stage and a very interesting media image, which in the past almost thirty years underwent a complete transformation. This section contains the definition of the image and to analyze the media image of the musician and his posts on social networks, which are: Twitter, Instagram and Facebook. This article is devoted to analysis of media and network image of the music. To do this, I needed to speculate on the image analysis of entries placed by the music on social networks and press interviews.

This is rewritten text excerpt of the last chapter of the "Slash. Popculture study" Master's Essay, defended in June 2016 at the Faculty of Political Science of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Keywords: media image, analysis, slash, guns and roses, visuality, social networks, music, rock,

Wstęp

Rozważań na konkretnym wizerunkiem medialnym nie sposób nie rozpocząć od próby przynajmniej częściowej charakterystyki pojęcia „wizerunek” oraz „wizualności kultury”. Analiza teoretyczna tych kategorii posłuży do omówienia autoprezentacji Slasha, jakiej dokonuje on za pośrednictwem internetu.

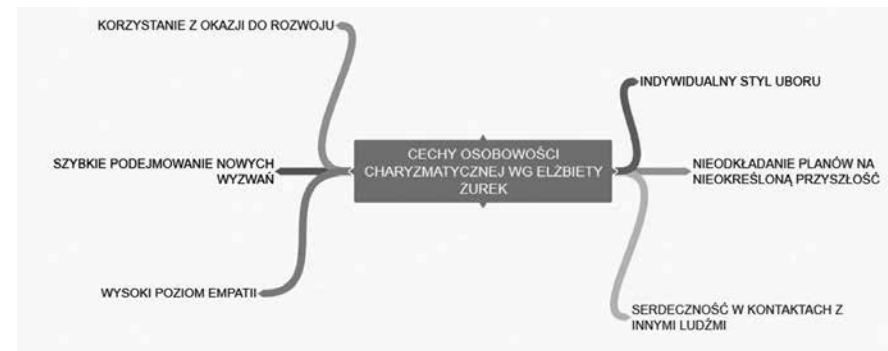
Definiując pojęcie „wizerunek”, używa się zamiennie wyrażen: reputacja, image, wizerunek i renoma. Jest to *odbieranie danej firmy, jednostki, przez różnych odbiorców, budowane na podstawie całości kształtu jej działań*, którymi mogą być: nazwa, ewentualne logo, podejmowane działania, wyrażana tożsamość, uznawane wartości. Na ogół wizerunek powstaje w umyśle indywidualnego odbiorcy¹.

Najważniejszym aspektem artykułu jest wizerunek medialny – *sposób postrzegania i obraz organizacji bądź jednostki, kreowany w środkach maso-*

¹ I. Skowronek, *Rola i determinanty wizerunku organizacji* [w:] I. Skowronek, *Marketing doświadczeń. Od doświadczeń klienta do wizerunku firmy*, Warszawa 2012, s. 29.

wego przekazu. W tym kontekście mówi się o jakichś osobach, że są mniej lub bardziej medialne, „kocha je kamera”, lub, że nie potrafią zachowywać się swobodnie i z dystansem do siebie. Zatem ci, którzy posiadają osobowość medialną, *potrafią dobrze prezentować się na forum, przyciągnąć uwagę, oraz wzbudzać zainteresowanie swoim przekazem. Pozostają przy tym naturalni i swobodni. Najważniejszymi elementami pozytywnego wizerunku medialnego są entuzjazm i pasja (przejawiające się dynamicznym zachowaniem), a także charyzma*. Elżbieta Żurek wymienia następujące cechy osobowości charyzmatycznej:

- a) korzystanie z okazji do rozwoju
- b) szybkie podejmowanie nowych wyzwań
- c) wysoki poziom empatii
- d) indywidualny styl ubioru
- e) nieodkładanie planów na nieokreśloną przyszłość
- f) serdeczność w kontaktach z innymi ludźmi².

Wykres nr 1. Cechy osobowości charyzmatycznej. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: E. Żurek, *Magiczne słowa: wizerunek i charyzma* [w:] E. Żurek, *Wystąpienia perswazyjne. Biznes, media, polityka*. Warszawa 2010, s. 40-43, 45.³

Współcześnie duże znaczenie zyskuje kultura wizualna⁴. Jest to ogół wizualnych aspektów świata społecznego, w części zobiektywizowanych w po-

² E. Żurek, *Magiczne słowa: wizerunek i charyzma* [w:] E. Żurek, *Wystąpienia perswazyjne. Biznes, media, polityka*. Warszawa 2010, s. 40-43, 45.

³ Tamże.

⁴ P. Sztompka, *Wyobrażenia wizualna i socjologia* [w:] *Fotospoleczeństwo. Antologia tekstów z socjologii wizualnej*. Pod redakcją Małgorzaty Boguni-Borowskiej i Piotra Sztompki, Kraków 2012, s. 13.

staci obrazów oraz reguł, określających ich produkcję, analizę, interpretację i ocenę⁵.

Obejmuje obrazy, dzieła malarskie, wizerunek ludzi, otoczenie cywilizacyjne. To, co dzięki kulturze wizualnej możemy zobaczyć, to obrazy celowo umieszczone przez ich twórcę w jakimś medium, mające za zadanie: przekazanie jakiegoś komunikatu, przesłanie znaczenia, wywołanie wrażenia, wywarcie wpływu na odbiorców.

Postęp technologiczny, jakiego jesteśmy świadkami, pozwala na wytwarzanie i rozprowadzanie obrazów w niewyobrażalnym dotąd zakresie.

Kultura masowa i popularna przesycane są wizualnością. Na wielu koncertach rockowych muzyka już nie jest najważniejsza. Centralnymi ich elementami stają się: światła, migocące tła z projektorów, kostiumy i fryzury muzyków, choreografia, sztuczne ognie, mgły i dymy⁶.

Studia nad wizerunkiem doprowadziły do wyodrębnienia się *personality public relations*, obszaru badań niemającego jeszcze swojego odpowiednika w języku polskim. Termin związany jest z kreowaniem wizerunku osobistego, do czego wykorzystywane są: operowanie słowem (ton głosu, słownictwo adekwatne do sytuacji), zachowanie klasy i uprzejmości na co dzień, kształtowanie pierwszego wrażenia (mimika, ubiór, gesty, sposób podania ręki), umiejętność rozwiązywania konfliktów⁷.

Artysta, kreując swój obraz, powinien korzystać ze wszystkich dostępnych form promowania (występy estradowe, udział w programach telewizyjnych, chodzenie na bankiety, prowokacje, serwisy internetowe, czaty) i stosować następujące strategie:

- a) strategia zaufania: jeśli ktoś znany opowie o swoim problemie, odbiorca, mający taki sam problem, poczuje bratnią duszę
- b) strategia statusu: podkreślanie wysokiej inteligencji fanów
- c) strategia normalności: dana gwiazda kreuje się na taką samą, jak „normalni” ludzie

⁵ A. Ogonowska, *Kultura, komunikacja i kompetencja wizualna w kontekście wybranych zagadnień współczesnej humanistyki*, s. 53, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2851/1/Agnieszka%20Ogonowska%20-%20Kultura,%20komunikacja%20i%20kompetencja%20wizualna%20w%20kontek%C5%9Bcie%20wybranych%20zagadnie%C5%84%20wsp%C3%B3%C5%82czesnej%20humanistyki.pdf>, [dostęp: 08.10.2016 r.].

⁶ Tamże, s. 17-18.

⁷ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Lublin 2010.

- d) strategia luksusu: podkreślanie zasobności portfela
- e) strategia kryzysu: płacliwe historie lepiej się sprzedają
- f) strategia prawicowa: afiszowanie się ze swoją wiarą
- g) strategia lewicowa: popieranie lewej strony sceny politycznej⁸.

Slash – pozycja na światowej scenie muzycznej

Slash jest aktywny na scenie muzycznej od ponad 30 lat. Z powodzeniem prowadził karierę solową, występował też z grupami: Slash's Snakepit, Slash Bluesball, Velvet Revolver. Z legendarnym zespołem Guns N' Roses, Slash sprzedał 100 milionów płyt. Jest utytułowanym gitarzystą (m.in. Lord Riffu wg magazynu Metal Hammer, najlepszy gitarzysta na świecie wg magazynu Esquire). Ma swoją postać w grze komputerowej – „Guitar Hero III: Legends of Rock”, jest zdolnym rysownikiem (zaprojektował m.in. słynne logo zespołu Guns N' Roses – dwa pistolety splecione różami i okładkę swojej pierwszej solowej płyty). Jako muzyk, osiągnął szczyt popularności. *Jest ostatnim wśród wielkich gitarzystów* – pisze o nim „Team Rock”. *Dostarcza wszystko w pakiecie: wygląd, zachowanie, świetne piosenki i brzmienie gitary. Nie musi miazdżyć swoim graniem. Można grać jego solówki, ale nigdy tak jak Slash. Czasem gra ostro, czasem słodko, ale zawsze działa na słuchacza.*⁹

Spoleczności i nowe media. Budowanie obecności i interakcje

Dzisiejsze media stanowią bardzo prostą drogę do przekazania informacji szerokiemu gronu odbiorców, szczególnie, jeśli do tego celu wykorzystamy Internet i nowe media. Te drugie cechuje: interaktywność (umożliwiają one nawiązanie dwu – lub wielostronnej komunikacji, nie są ograniczone czasowo, użytkownicy mają nad nią kontrolę), cyfrowość¹⁰.

Między nowymi mediami a ich użytkownikami zachodzi interakcja, zróżnicowana przez środowisko: medialne, polityczne i kulturowe. Internauta

⁸ K. Duniec, *Wizerunki nie są niewinne* <http://www.dwutygodnik.com/artykul/5672-slaw-wizerunki-nie-sa-niewinne.html>, [dostęp: 08.10.2016 r.].

⁹ J. Babuła, *Slash. Po prostu rock n'roll*, „Teraz Rock” nr 10 (140)/2014, s. 50-51.

¹⁰ J. van Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010, s. 21-23.

może tworzyć własne środowisko komunikacyjne, łatwo kontaktować się z użytkownikami sieci, którzy mają identyczne zainteresowania¹¹.

W nowych mediach, nadawcy i odbiorcy komunikatu są na równych prawach. Z krytycznej perspektywy, aktywność internautów jest interpretowana w sposób następujący: użytkownicy są systematycznie wykorzystywani przez przedsiębiorstwa medialne, prywatna aktywność użytkowników jest zintegrowana z operacyjnymi procesami biznesowymi, użytkownicy są stałym źródłem tworzenia wartości dodanej, konsumpcyjna aktywność użytkowników w sferze prywatnej jest przedmiotem nowej ekonomizacji, użytkownicy stają się pracownikami, gdy korzystają z zasobów przedsiębiorstw medialnych.

Aktywność w sieci może polegać na otwartości, partnerstwie, współdzieleniu zasobów i działania na skalę globalną, wymianie pomysłów i sposobów rozwiązywania problemów, mądrości tłumów (założenie: „grupa jest mądrzejsza od najmądrzejszej osoby w grupie”, tworzeniu treści kulturowych i informacyjnych¹².

W kontekście kreowania wizerunku warto wspomnieć o zachodzącej w sieci, szczególnie na portalach społecznościowych, zależności uczeń-mistrz.

Mistrza możemy spotkać zarówno w kulturze popularnej jak i wysokiej. W tej pierwszej mamy do czynienia z odmianą mistrza-idola. W skład definicji wchodzi według literatury: chęć naśladowania, przybieranie właściwego idolowi stylu bycia, ubierania się, mieszkania, nabywanie pewnych zachowań i nawyków. Idol żyje tak długo, jak chcą tego jego wyznawcy, podtrzymujący kult ulubieńca przez: zdjęcia, biografie, wojny fanowskie. Idol dostarcza wiedzy nie tylko o świecie za pomocą swojej twórczości, ale przede wszystkim o samym sobie. Wiąże ich pewien rodzaj zaufania i relacji partnerskiej¹³.

W sieci fani nie muszą nawet zaczepiać gwiazd – one same się do nich odezwą. [...] Nowe technologie pozwoliły gwiazdom i gwiazdom stwarzać pozory, że o niczym innym nie myślą, jak tylko o szczęściu swoich wielbicieli. Oraz zaka-

¹¹ J. Nowak, *Aktywność obywateli on-line. Teorie a praktyka*, Lublin 2011, s. 20, 22.

¹² J. Kreft, *Za fasadą społeczności. Elementy zarządzania nowymi mediami*, Kraków, s. 60, 67-69, 86.

¹³ A. Kola, *Rola Mistrza w kulturze popularnej. Spojrzenie ucznia poszukującego* [w:] *Edukacja, wychowanie, poradnictwo w kulturze popularnej*, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/27807/Edukacja_%20wychowanie_poradnictwo.pdf, s. 194-197, [dostęp: 08.10.2016 r.].

muflować okrutną prawdę, że tak naprawdę nie mają dla nich czasu – czytamy w internetowym serwisie „Newsweeka”¹⁴.

Slash w sieci

To, w jaki sposób odbieramy Slasha, w dużej mierze zależy od niego samego i od tego, jak kreuje swój obraz w mediach i w sieci.

Analizując wizerunek muzyka, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na działania *media relations*, czyli podejmowane w ramach strategii budowania pozytywnych relacji z mediami. Zgodnie z założeniami tych strategii, rzecznicy prasowi a w przypadku Slasha – jego management, *przygotowują i przekazują dziennikarzom ciekawe informacje, organizują konferencje prasowe i briefingi, inicjują wywiady*. Z tym zagadnieniem wiąże się pojęcie rezonansu medialnego, który definiuje się, jako oddźwięk bądź reakcję na dane wydarzenie w środowiskach masowego przekazu.

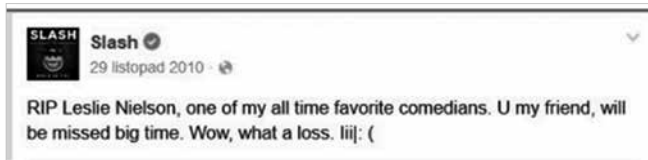
Muzyk prowadzi konta na wielu portalach społecznościowych. Można go obserwować na Facebooku, Instagramie, Twitterze i nieznanym w Polsce WhoSay.com. Ma też własny kanał w serwisie YouTube. Wszystkie swoje konta prowadzi samodzielnie i jest też bardzo otwarty na interakcje z fanami. W tym miejscu przeanalizowana zostanie aktywność Slasha w sieci.

W 2009 roku muzyk udał się na odwyk. W tym czasie założył też konto na Facebooku i Twitterze. Zatem jeszcze do roku 2010, jego wpisy to w dużej mierze relacje z różnych spotkań towarzyskich.

Przez pierwsze dwa lata działalności w sieci, Slash częściej wchodził w interakcje z fanami, odpisując na komentarze, zadając im pytania, lub zachęcając do dyskusji, zdecydowanie chętniej też dzielił się życiem prywatnym, opisując np., jaki film ogląda, co robi teraz jego żona, w co się bawi z dziećmi. Sławna już ikonka: *iii!*:) obrazuje uśmiechniętego Slasha w cylindrze a często pojawiające się: „RNFNR(FR)” oznacza: „Rock aNd FuckiNg Roll(For eVeR)!”. Dziś muzyk wstawia fotografie z sal prób, studia nagraniowego, życzenia przy okazji różnych świąt czy urodzin przyjaciół. Podczas premiery filmu „Nothing Left to Fear” i po obejrzeniu pierwszego sezonu „The Walking Dead”, Slash zaczął wstawiać na swoje oficjalne konta kadry z horrorów, lub porno-horrorów i robi

¹⁴ *Nasz fan, nasz pan*, <http://www.newsweek.pl/kultura/nasz-fan--nasz-pan,61490,1,1.html>, [dostęp: 15.05.2017 r.].

to do teraz a od roku – z jeszcze większą częstotliwością. Typowymi dla muzyka postami stały się gratulacje dla fanów, prowadzących jego serwisy internetowe, z okazji kolejnych rocznic ich założenia.

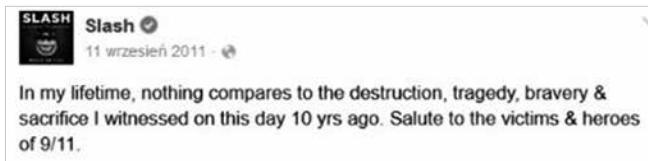

Zdjęcie nr 1. *RIP Leslie Nielson, jeden z moich ulubionych aktorów komediowych. Przyjacielu, będzie tutaj ciebie bardzo brakowało.* Źródło: Oficjalny profil Slasha na Facebooku.

Zdjęcie nr 2. *Chcę podziękować wszystkim moim Facebookowym/Twitterowym fanom/przyjaciołom, jesteście świetni, niesamowicie wspierający. Dziękuj! Iii];)*

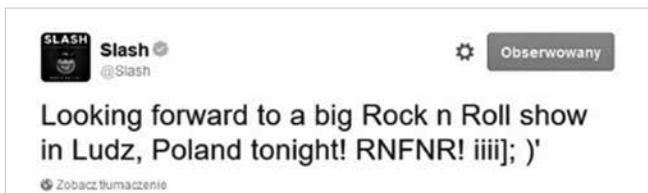
Źródło: Oficjalny profil Slasha na Facebooku.

Zdjęcie nr 3. *W całym moim życiu nie widziałem tak ogromnej tragedii, odwagi i poświęcenia jak 11 września, dziesięć lat temu. Cześć pamięci wszystkich ofiar i bohaterów 9/11.*

Źródło: Oficjalny profil Slasha na Facebooku.

Muzyk w swoich wpisach dość często powracał także do koncertu w Polsce, który odbył się w listopadzie 2015 roku:

Zdjęcie nr 4. *Czekam z niecierpliwością na wielkie święto Rock n Rolla w Łodzi dziś wieczorem. RNFNR! Iii];)'* Źródło: Oficjalny profil Slasha na Twitterze.

Zdjęcie nr 5. *Wspaniała publiczność w Łodzi! Nieważne, w jakim mieście w Polsce gramy, zawsze jest fantastycznie. Dzięki za wspaniałą wieczór! Dziękuję! Iii];)'*

Źródło: Oficjalny profil Slasha na Twitterze.

Zdjęcie nr 6. *Ostatnia noc w Łodzi była wspaniała! Specjalne podziękowania dla @DodaQueen za to, że chciało jej się przyjechać z Warszawy, by z nami zagrać. Dziękuję! Iii];)'*

Źródło: Oficjalny profil Slasha na Instagramie.

Zdjęcie nr 7. *Nie mogę zapomnieć o latających cylindrach i światełkach z telefonów komórkowych na „Starlight” wczoraj w Łodzi, na koncercie w Polsce. To było wspaniałe! Iii];)'*

Źródło: Oficjalny profil Slasha na Twitterze.

Obserwując konta Slasha, można też zauważyć, że muzyka cechuje duże poczucie humoru. W 2009 r., gdy stał się bohaterem serialu „South Park” i epizodu zatytułowanego: „Is Slash Real?”, napisał na Facebooku: *I am... not real?*. Z radością przyjął też informacje o wyprodukowaniu maskotki Angry Birds z długimi włosami i cylindrem. Osobną kwestią są literówki, jakie pojawiają się w jego postach. Zyskał nawet pseudonim: „Mr. Typo” – „Pan Literówka”.

Zakończenie

Niniejszy artykuł miał na celu zbadanie wizerunku medialnego i internetowego Slasha, gitarzysty zespołu Guns N’Roses. Za kreowanie swojego wizerunku, muzyk odpowiedzialny jest w głównej mierze sam, będąc otwartym na kontakt z fanami, publikując często różne informacje na Instagramie, Facebooku i Twitterze.

Artykuł rozpoczyna się teoretyczną analizą pojęcia: „wizerunek”, co dokonuje się we wstępie a wprowadzeniem do wszystkich rozważań było omówienie muzycznej drogi Slasha do momentu, w którym znajduje się teraz.

Treść niniejszego tekstu dowodzi, iż Slash posiada wszystkie cechy osobowości medialnej, charyzmatycznej i umiejętnie wykorzystuje narzędzia public relations do kreowania swojego wizerunku w mediach, w sieci, wpływając przez to na odbiór swojej osoby wśród fanów i użytkowników społeczeństwa sieciowego. W artykule wykorzystane i omówione zostały posty muzyka na portalach społecznościowych i udzielone przez niego wywiady, jak również zmiany, jakie dokonały się w obu tych aspektach na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat.

Na zakończenie artykułu, warto powrócić do cech osobowości medialnej i charyzmatycznej, aby sprawdzić, czy występują one u Slasha, oraz czy w sieci między nim a fanami zachodzi relacja Uczeń–Mistrz.

Jak już zostało to wcześniej wspomniane, osoba medialna potrafi przyciągnąć uwagę widza i wzbudzać zainteresowanie tym, co mówi. Każdy zwróci uwagę na przemawiającego ze szklanego ekranu mężczyznę w czapce/cylindrze, o kręconych włosach i w okularach przeciwsłonecznych. Specyficzne słownictwo też sprawia, że zapamiętujemy to, co Slash mówi. Szczególnie, jeśli oglądamy wywiady w oryginale, bo polskie tłumaczenie często nie oddaje istoty rozmowy i gier językowych.

Muzyk, szczególnie na przełomie lat 80-90 XX wieku, lubił potwierdzać wykreowany przez zespół i prasę wizerunek. Rozmawiając z dziennikarzami, używał bardzo wulgarnego języka, często też występował pod wpływem alkoholu.

Oglądając i/lub czytając wywiady ze Slashem, nie sposób nie zauważyć, że odkąd poszedł na odwyk, wypowiada się zupełnie inny człowiek. Po pierwsze, Slash operuje już innym językiem. Jest poważniejszy a jego wypowiedzi są bardziej przemyślane.

Nie odkłada planów na nieokreśloną przyszłość. Ma zatwierdzone daty koncertów, terminy w studiach nagraniowych. Korzysta z okazji do rozwoju. Oprócz muzyki, zajmuje się także produkowaniem filmów, pisaniami do nich muzyki i występowaniem w serialach.

Jest serdeczny i empatyczny. Zabiera głos w ważnych sprawach, np. w kwestii praw wyborczych. Mówi o konieczności pomagania uzależnionym, czy dzieciom z biednych rodzin, które nie mają pieniędzy na rozwój talentów. Bierze udział w koncertach charytatywnych, pomaga zbierać pieniądze na leczenie osób chorych na raka, chętnie też ofiarowuje fanty na licytacje charytatywne. Protestuje przeciwko kłusownictwu oraz m.in. chińskiemu festiwalowi psiego mięsa¹⁵. Jest wolontariuszem w kilku znaczących, amerykańskich fundacjach, niosącym pomoc zwierzętom. Odwiedza je w schroniskach, klinikach, przekazuje darowizny, publicznie apeluje o pomoc.

Slash opowiada o swoich uzależnieniach, by przestrzec młodych ludzi (strategia zaufania), z wielkim szacunkiem wypowiada się o swoich fanach (strategia statusu), wydaje się być zwyczajnym człowiekiem (strategia normalności). Nie zaobserwowałam strategii luksusu, kryzysu ani prawicowej – nie opowiada wszędzie o tym, jak bardzo jest bogaty, nie zarzuca ludzi opowieściami o swoim trudnym dzieciństwie, nie afiszuje się ani ze swoją wiarą ani z poglądami politycznymi, ale podczas pierwszej kampanii prezydenckiej, wspierał Baracka Obamę¹⁶. Ze wspomnianych form promowania, korzysta z: występów estradowych, udziału w programach (i serialach) telewizyjnych, serwisów internetowych i czatów.

¹⁵ Tradycyjnie święto jest obchodzone w dniu przesilenia letniego. Obrońcy praw zwierząt twierdzą, że na potrzeby festiwalu zabija się w mieście ok. 10 tysięcy psów. Wiele z nich jest traktowanych prądem lub żywcem obdzieranych ze skóry. [w:] Chiny: Festiwal Psiego Mięsa w Yulin. Zabito około 10 tys. czworonogów, 23.06.2015, www.dziennikbałtycki.com, [dostęp: 10.08.2016 r.].

¹⁶ Więcej: C. Frye, *The Religion and Political Views of Slash*, 26.08.2012, <http://hollowverse.com/slash>, [dostęp: 08.10.2016 r.].

W kwestii prowokacji, w ubiegłym roku dość głośnym echem w mediach odbiła się wypowiedź Slasha na temat jego następcy w Guns N' Roses, DJ-a Ashby. Muzyk odpowiadał na pytanie, czy przyjaźni się z którymś z obecnych gitarzystów Guns N' Roses: „Nigdy nie spotkałem osobiście żadnego z nich, z wyjątkiem tego gościa w cylindrze. Nie pamiętam, jak się nazywa”. Wielu dziennikarzy ze środowiska muzycznego uznało wypowiedź Slasha za złośliwość.

Niewątpliwie, między fanami Slasha a muzykiem zachodzi relacja Uczeń–Mistrz. Wielbiciele próbują naśladować swojego idola. Wiele osób, dzięki niemu, zaczęło naukę gry na gitarze. „Podtrzymują” Slasha przy życiu, zapewniając mu funkcjonowanie w ludzkiej świadomości.

Bibliografia

I. Źródła

1. Drukowane

Kreft J., *Za fasadą społeczności. Elementy zarządzania nowymi mediami*, Kraków

Nowak J., *Aktywność obywateli on-line. Teorie a praktyka*, Lublin 2011

Skowronek I., *Rola i determinanty wizerunku organizacji* [w:] Skowronek I., *Marketing doświadczeń. Od doświadczeń klienta do wizerunku firmy*, Warszawa 2012

Sztompka P., *Wyobrażenia wizualna i socjologia* [w:] *Fotospołeczeństwo. Antologia tekstów z socjologii wizualnej*. Pod redakcją Małgorzaty Boguni-Borowskiej i Piotra Sztompki, Kraków 2013

Van Dijk J., *Společne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010

Żurek E., *Magiczne słowa: wizerunek i charyzma* [w:] Żurek E., *Wystąpienia perswazyjne. Biznes, media, polityka*. Warszawa 2010

2. Prasowe

Babula J., *Slash. Po prostu rock n'roll*, „Teraz Rock” nr 10 (140)/2014

3. Internetowe

Duniec K., *Wizerunki nie są niewinne* <http://www.dwutygodnik.com/artykul/5672-slaw-wizerunki-nie-sa-niewinne.html>, [dostęp: 04.04.2017 r.]

Dziennik Bałtycki, *Chiny: Festiwal Psiego Mięsa w Yulin. Zabito około 10 tys. czworonogów*, 23.06.2015, www.dziennikbaltycki.com, [dostęp: 10.08.2016 r.]

Frye C., *The Religion and Political Views of Slash*, 26.08.2012, <http://hollowverse.com/slash>, [dostęp: 04.04.2017 r.]

Kola A., *Rola Mistrza w kulturze popularnej. Spojrzenie ucznia poszukującego* [w:] *Edukacja, wychowanie, poradnictwo w kulturze popularnej*, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/27807/Edukacja_%20wychowanie_poradnictwo.pdf, [dostęp: 04.04.2017 r.]

Nasz fan, nasz pan, <http://www.newsweek.pl/kultura/nasz-fan--nasz-pan,61490,1,1.html>, [dostęp: 15.05.2017r.]

Ogonowska A., *Kultura, komunikacja i kompetencja wizualna w kontekście wybranych zagadnień współczesnej humanistyki*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2851/1/Agnieszka%20Ogonowska%20-%20Kultura,%20komunikacja%20i%20kompetencja%20wizualna%20w%20kontek%20C5%9Bcie%20wybranych%20zagadnie%C5%84%20wsp%C3%B3%C5%82czesnej%20humanistyki.pdf>, [dostęp: 04.04.2017 r.]

SLASH 'Can't Remember' Current GUNS N' ROSES Guitarist DJ ASHBA's Name, <http://www.blabbermouth.net/news/slash-cant-remember-current-guns-n-roses-guitarist-dj-ashbas-name/#2rH9bUKb1UCLG8T9.99> [dostęp: 04.04.2017 r.]

Krzysztof Stanisław Werner
Nauki o Polityce
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

FREKWENCJA WYBORCZA JEDNOSTEK POMOCNICZYCH W STOLICACH WOJEWÓDZKICH

Voter turnout auxiliary units in the provincial capitals

Streszczenie

Uchwalenie ustawy o samorządzie gminnym, 8 marca 1990 roku rozpoczęło okres demokratycznego samorządu terytorialnego, który nie był nigdy wcześniej spotykany w Polsce. Nowe mechanizmy i zadania gmin spowodowały teoretyczne przybliżenie władzy do obywatela, wsłuchując się w ich potrzeby oraz problemy. Przykładem „zbliżenia” jest ustawowa możliwość tworzenia przez władze gminy jednostek pomocniczych, na żądanie lokalnej wspólnoty samorządowej. Artykuł skupia się wyłącznie na jednostkach pomocniczych miast wojewódzkich, ponieważ o ile wiejskie sołectwa większości charakteryzują się zwiększoną aktywnością społeczeństwa, o tyle w aglomeracjach miejskich aktywizm społeczny jest niski – w tożsamych radach dzielnic/osiedli. W niniejszym artykule zostaną udzielone odpowiedzi na pytania: jaka była frekwencja wyborcza w poszczególnych miastach wojewódzkich oraz jakie były tendencje wyborcze do rad osiedli lub dzielnic? Jakie czynniki wpływały na niskie frekwencje wyborcze oraz w jakim stopniu poszczególne wyniki rozkładają się na podstawie wielości miast?

Słowa kluczowe: samorząd, samorząd gminny, stolice województw, gmina, jednostki pomocnicze, rady dzielnic, rady osiedla, wybory

Summary

Pass of the Law on Local Government, on March 8, 1990, have begun a period of democratic self-government, which has never seen before in Poland. New opportunities and tasks of municipalities led to theoretical approximation of power to citizens, listening to their needs and problems. An example of „close-up” is a statutory possibility of creating community authorities auxiliary units, at the request of the local community. The article focuses solely on provincial cities auxiliary units, because while most of the rural village councils are characterized by increased activity of the population, whereas in urban areas is low social activism – in identical councils of districts / councils of estate. In this article we will be answers questions: what was the turnout in the different provincial cities, and what were the trends for election to councils settlements or neighborhoods? What factors affect the low voter turnout and to what extent the individual results are distributed based on the multiplicity of cities?

Key words: government, common government, regional capitals, common, auxiliary units, council districts, council estate, elections

Wstęp

Jednostka pomocnicza jest to wspólnota lokalna wyodrębniona, z części gminy, jako inicjatywa mieszkańców. Powołuje się ją w celu udzielania pomocy organom gminy, wspierania aktywności społecznej oraz realizowania drobnych zadań zawartych w statucie lub w innych przepisach gminy. W Polsce tworzone są głównie sołectwa (w obszarach wiejskich) i rady osiedla lub dzielnic (w obszarach miejskich), choć zdarzają się sytuacje gdzie sołectwa pojawiają się w mniejszych miastach np. Konięcpolsce¹. Tak można w ogólnym skrócie wyjaśnić czym są owe jednostki i pokrótce ich kluczowe zadania.

Jednostki pomocnicze pomimo marginalnego znaczenia decyzyjnego, mają ogromny potencjał w kreowaniu obywatelskich postaw. Mają pośredni wpływ na kształt gminnego samorządu oraz możliwość jednoczenia lub stwa-

¹ Komentarz do art. 5 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 01.142.1591). W: Gabriela Jyż, Zbigniew Pławecki, Andrzej Szewc: *Samorząd gminny. Komentarz*. Dom Wydawniczy ABC, 2005.

rzania lokalnej opozycji wobec gminnych organów (pomimo, że jednostki pomocnicze mają za główne zadanie pomagać gminom). W swoim artykule chciałbym się skupić na jednostkach pomocniczych w miastach wojewódzkich, przedstawiając podobieństwo między nimi, dotyczących frekwencji wyborczych.

W celu dokładniejszej analizy porównałem frekwencję, wyłącznie w dwóch ostatnich wyborach danego ośrodka miejskiego. We wcześniejszych okresach opisywane zmiany frekwencji wyborczych były niemiarodajne i nie uwzględniały tendencji frekwencyjnej poszczególnych miast, ponieważ dopiero od połowy lat dwutysięcznych obserwujemy dynamiczny wzrost liczby jednostek pomocniczych gminy. W niniejszym artykule zostaną udzielone odpowiedzi na pytania: jaka była frekwencja wyborcza w poszczególnych miastach wojewódzkich oraz jakie były tendencje wyborcze do rad osiedli lub dzielnic? Jakie czynniki wpływały na niskie frekwencje wyborcze oraz w jakim stopniu poszczególne wyniki rozkładają się na podstawie wielości miast? Inne przedstawione analizy, odniesienia i założenia koncertują się w wyłącznie na jednostkach pomocniczych miast wojewódzkich.

Jednostki pomocnicze w stolicach wojewódzkich

Przed analizą poszczególnych frekwencji wyborczych, należałoby podzielić miasta wojewódzkie ze względu na wielkość populacji oraz występowanie jednostek pomocniczych. Spośród 18 stolic wojewódzkich (uwzględniłem Bydgoszcz i Gorzów Wielkopolski będącymi siedzibami urzędu wojewódzkiego), 14 posiada rady dzielnicowe lub osiedlowe, przy czym 7 z nich są to największe miasta Polski. Z poniższej tabelki można wywnioskować – im większa populacja miasta tym większa częstość występowania wspomnianych rad. Ta zależność nie powinna dziwić, ponieważ im większa miejscowość (skupiając się w kategorii miast wojewódzkich), tym większe potrzeby realizacji zadań na danym terenie. W celu wyeliminowania mało skutecznego dialogu powołuje się jednostki pomocnicze, które stają się pośrednikiem między potrzebami mieszkańców, a zasobem i możliwościami gminy. Takie jednostki mają rację bytu istnienia w wielkich aglomeracjach, ale czy w mniejszych miejscowościach ma sens? W mniejszych miejscowościach teoretycznie łatwiej można prowadzić konsultację między mieszkańcami (mniejsza ich ilość). Nie może-

my zapomnieć, że chęć powołania jednostek zgłaszają sami mieszkańcy gminy, wyrażając potrzebę posiadania własnych, społecznych reprezentantów. Dana gmina nie musi mieć powołanych rad dzielnic/osiedli na całym terenie, może to być kilka jednostek lub tylko jedna rada w wydzielonym fragmencie miasta jak np. w Katowicach (na 22 dzielnice administracyjne miasta przypada tylko 11 rad dzielnicowych).

Analizując tabelę nr 1 można zaobserwować, że przy mniejszych miastach wojewódzkich już tylko, niektóre posiadają jednostki pomocnicze. W kategorii dużych miast wojewódzkich wszystkie stolice mają pomocnicze jednostki, w średnich miastach wojewódzkich już 4 na 6, natomiast w małych 4 na 5².

Tabela 1. Występowanie jednostek pomocniczych w miastach wojewódzkich w Polsce (stan na 1 stycznia 2016 r.)

Od najludniejszego miasta do mniej ludnego wg zaprezentowanych kategorii	Miasta wojewódzkie duże powyżej 400.000 mieszkańców	Miasta wojewódzkie średnie od 200.000 do 399.999 mieszkańców	Miasta wojewódzkie małe do 199.999 mieszkańców
1.	<u>Warszawa</u>	<u>Bydgoszcz</u>	<u>Rzeszów</u>
2.	<u>Kraków</u>	<u>Lublin</u>	<u>Olsztyn</u>
3.	<u>Łódź</u>	<u>Katowice</u>	Gorzów Wielkopolski
4.	<u>Wrocław</u>	Białystok	<u>Opole</u>
5.	<u>Poznań</u>	<u>Toruń</u>	<u>Zielona Góra</u>
6.	<u>Gdańsk</u>	Kielce	
7.	<u>Szczecin</u>		

Podkreślenie podwójne oznacza występowanie jednostek pomocniczych w charakterze dzielnic.

Pojedyncze podkreślenie – osiedla.

Wykrópkowane – występują zarazem rady dzielnic i osiedli

Przerwane podkreślenie – występowanie rad okręgów

Brak podkreślenia – brak jednostek pomocniczych w mieście.

² Ostatnim miastem wojewódzkim, które zdecydowało o powołaniu jednostki pomocniczej była Zielona Góra. Po połączeniu gminy wiejskiej Zielona Góra do miasta Zielona Góra 2 stycznia 2015 r., powołano na miejsce wiejskiej gminy radę dzielnic.

Tabela na podstawie danych z: http://województwo-staropolskie.com/?page_id=9 oraz <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/miasta-najwieksze-pod-wzgledem-powierzchni/>

Źródło: zbiory własne na podstawie danych z portali prasowych i BIP poszczególnych miast.

Podobieństwa wyborcze do rad osiedla/dzielnic

Każde miasto posiada własną ordynację wyborczą do rad dzielnicowych/osiedlowych. Jedne są wybierane na osiedlowych zebraniach sprawozdawczo-wyborczych³, inne w za pomocą ogólnie miejskich wyborów⁴. Jednakże pomimo wielu różnic w ordynacji wyborczej, prawie wszystkie miasta osiągają podobne wyniki frekwencji. Z poniższej tabeli, można wywnioskować tendencje wyborcze poszczególnych wojewódzkich stolic. W zestawieniu należałoby pominąć Warszawę, która pomimo wysokich frekwencji wyborczych wybory mają charakter ustawowy. Wybory do rad dzielnic Warszawy odbywają się obligatoryjnie w tym samym dniu co ogólnopolskie wybory samorządowe. Dlatego analizowanie wyników wyborów stolicy państwa na tle innych stolic wojewódzkich byłoby niemiarodajne. W pozostałych miastach jednostki są powoływane uchwałą rady miasta i posiadają różnie ustaloną ordynację i datę wyborczą.

W kategorii miast dużych (powyżej 400 tys. mieszkańców) najprężniejszymi w wyborach do rad osiedlowych/dzielnicowych są: Kraków, Łódź⁵ i Gdańsk, w których to frekwencja przekraczała 12%. W kategorii średnich miast: Katowice (choć wybory odbywają się nie we wszystkich dzielnicach) i Lublin, a natomiast w małych: Toruń i Zielona Góra⁶. Niestety trudno jest

³ Np. w Bydgoszczy.

⁴ Np. w Lublinie.

⁵ W ostatnich wyborach (2014 r.) mniej mieszkańców uczestniczyło w wyborach do jednostek pomocniczych niż 4 lata wcześniej, pomimo że odbywały się w tym samym dniu ogólnopolskie wybory samorządowe. Może to wiązać się z dwoma czynnikami: upolitycznieniem rad osiedlowych, w których to partie polityczne promują swoich kandydatów do rad niż zwykłych społeczników albo ze zmianami adresów lokali wyborczych (wybory ogólnopolskie do samorządu odbywały się w innych lokalach niż do rad osiedlowych).

⁶ Zaprezentowana taka wysoka frekwencja wyborcza do rad dzielnic, może w pełni nie odzwierciedlać faktycznej frekwencji ze względu, że tym samym czasie odbywały się wybory do rady miasta. Na przykładzie Krakowa, gdzie frekwencja do rad dzielnic w 2014 roku była wysoka w trakcie wyborów samorządowych, ale 3 lata wcześniej gdy

stwierdzić frekwencje w tych miastach, w których: każda dzielnica ma różne terminy wyborcze (m.in. Bydgoszcz i Olsztyn); gdy jest znikoma informacja o wyborach dzielnicowych w miejskich portalach internetowych, a tym bardziej gdy, z każdymi wyborami powstaje nowa liczba dzielnic (np. Poznań, Katowice czy Toruń).

Największa średnia ilości mieszkańców przypadającej na jedną dzielnicę/osiedle występuje (z wyłączeniem Warszawy) w Krakowie, a najniższa w Rzeszowie. Paradoksalnie miasta, które mają mniej rad dzielnic/osiedli, osiągają znacznie lepsze wyniki frekwencyjne niż miasta które mają znacznie więcej. Może to wynikać, że miasta zbyt dużą ilością dzielnic w stosunku do ilości mieszkańców, powołały dzielnice z potrzeb zbyt małych grup mieszkańców⁷. Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 roku nie precyzuje, w jakiej formie mają zostać przeprowadzone konsultacje z mieszkańcami danego terenu – Art. 5 ust. 2: *Jednostkę pomocniczą tworzy rada gminy, w drodze uchwały, po przeprowadzeniu konsultacji z mieszkańcami lub z ich inicjatywy*⁸. „Po przeanalizowaniu przepisów ustawy o samorządzie gminnym należy stwierdzić, że ustawodawca nie nakłada na gminę żadnych obowiązków w zakresie ustanowienia jednostek pomocniczych, a w przypadku ich powołania pozostawia daleko idącą swobodę w zakresie kształtowania zasad ich funkcjonowania. Ustawa o samorządzie gminnym nie określa również roli jednostki pomocniczej gminy w zarządzaniu gminą miejską”⁹.

W poniższej tabelce informacje są ukazane w taki sposób, jaki może zaobserwować przeciętny wyborca – za pomocą wyszukiwarek internetowych, kon-

odbywały się same wybory do rad dzielnic frekwencja była niższa o 60%. Dlatego nie możemy w pełni przyjąć, że zielonogórskie jednostki pomocnicze są bardzo popularne. Dopiero kolejne wybory odzwierciedlą faktyczne zainteresowanie mieszkańców Zielonej Góry jednostkami pomocniczymi.

⁷ Np. w Lublinie 20 listopada 2014 roku powstała nowa dzielnica Czuby-Węglinek, która na swoim terenie będzie miała ok 2,5 tysiąca mieszkańców. W porównaniu z Czubami Północnymi i Południowymi, gdzie jest ok 40 tys. mieszkańców, nowa dzielnica będzie jedną z najmniej ludnych w mieście. Pokazuje to, że nie ma żadnych progów ani konkretnych wymogów przy konsultacjach z mieszkańcami o powołanie nowej jednostki pomocniczej gminy. Źródło: MMLublin, *Będzie nowa dzielnica Lublina Czuby-Węglinek*, <http://www.mmlublin.pl/498003/bedzie-nowa-dzielnica-lublina-czubyweglinek>, 21.11.2014 r. [dostęp: 15.12.2014 r.].

⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95)

⁹ B. Matyjaszczyk, *Jednostki pomocnicze gminy – analiza uregulowań prawnych*, http://partycypacjaobywatelska.pl/uploads/pdf/Jednostki_pomocnicze_gminy.pdf, [dostęp: 15.12.2014 r.].

taktów mailowo-telefonicznych z urzędami itd.. Okazuje się, że im mniejsza miejscowość tym przeważnie trudniejsza dostępność, nawet do podstawowych informacji na temat jednostek pomocniczych poszczególnych miast¹⁰.

Tabela 2. Szczegółowy wykaz przed- i ostatnich wyborów do jednostek pomocniczych polskich miast wojewódzkich (stan na 1 stycznia 2016 r.)

Miasto od najludniejszego do najmniej ludnego	Liczba rad dzielnic/osiedli	Średnia ilość mieszkańców przypadająca na jedną dzielnicę/osiedle	Frekwencja wyborcza w przedostatnich wyborach	Frekwencja wyborcza w ostatnich wyborach	Tendencja dodatnia / bez zmian / ujemna
Warszawa ¹	18	95921	(2010 r.) 48,37%	(2014 r.) ok. 40% ²	Ujemna
Kraków	18	42175	(2011 r.) 12,74%	(2014 r.) 35,15% ³	Dodatnia
Łódź	36	19715	(2010 r.) 13,1%	(2014 r.) 12,81% ⁴	Ujemna
Wrocław	48	13190	(2009 r.) 3,8%	(2013 r.) 3,94%	Dodatnia
Poznań	42	13028 ⁵	(2011 r.) 7,72%	(2015 r.) 7,74%	Bez zmian
Gdańsk	29	15913	(2011 r.) 12,9%	(2015 r.) 13,44%	Dodatnia
Szczecin	37	11030	(2011 r.) 3,0%	(2015 r.) 7,88%	Dodatnia
Bydgoszcz	28	12837	Każde osiedle ma inny termin wyborów		–
Lublin	28 ⁶	12272	(2011 r.) 6,11%	(2015 r.) 7,5%	Dodatnia
Katowice ⁷	11	–	–	(2014 r.) 21,1%	Dodatnia
Białystok	47/27 – w 2005 r. rady osiedlowe zostały zlikwidowane	6281 / 10934	(1995-2005 r.) 0,3-8% ⁸		–

¹⁰ Odwołuje się nie tylko do oficjalnych stron urzędowych, ale również do lokalnej prasy, stron stowarzyszeń, stron poszczególnych rad dzielnic/osiedli czy partii politycznych.

Toruń	13	15690	(2012 r.) 3,16% ⁹	(2016 r.) brak danych	Dodatnia ¹⁰
Kielce	Brak jednostek pomocniczych i brak planów ich ewentualnego utworzenia				–
Rzeszów	29	6362	(2012 r.) >2% ¹¹	(2016 r.) brak danych	?
Olsztyn	23	7595	Każde osiedle ma inny termin wyborów		?
Gorzów Wielkopolski	Brak jednostek pomocniczych – plany utworzenia				–
Opole ¹²	11	–	Każde osiedle mało inny termin wyborów	(2015 r.) 2% ¹³	?
Zielona Góra ¹⁴	1	15263 ¹⁵	–	(2015 r.) 40,6% ¹⁶	Dodatnia

Źródło: zbiory własne na podstawie danych z portali prasowych i BIP poszczególnych miast.

- ¹ Wybory do rad dzielnic mają charakter ustawowy – Ustawa z dnia 15 marca 2002 r. o ustroju miasta stołecznego Warszawy
- ² Brak oficjalnych danych na stronie urzędu miasta Warszawa, a także na stronie Państwowej Komisji Wyborczej [stan na 15.12.2014 r.].
- ³ W tym samym czasie odbywały się ogólnokrajowe wybory samorządowe
- ⁴ W tym samym czasie odbywały się ogólnokrajowe wybory samorządowe
- ⁵ W 2010 r. dokonano redukcji rad osiedli z 69 na 42. Wcześniej na 1 osiedle przypadało 7930 mieszkańców.
- ⁶ W Lublinie 20 listopada 2014 r. na wniosek mieszkańców została utworzona nowa dzielnica Czuby-Węglinek. 15 marca 2015 r. pomimo wyborów do rad dzielnic nowa dzielnica nie brała udziału. Prawdopodobnie wybory do tej dzielnicy odbędą się po 2016 roku.
- ⁷ W Katowicach niektóre dzielnice nie mają powołanych jednostek – tylko 11 z 22 posiada rady dzielnicowe.
- ⁸ Informacje na postawie dokumentu białostockiego okręgu Prawa i Sprawiedliwości pt. *Projekt zmian w modelu funkcjonowania Rady Osiedli oraz ordynacji wyborczej do Rad Osiedli*, http://www.google.pl/url?url=http://www.pis.org.pl/download.php%3Fg%3Dportal_is%26f%3Dprojekt_zmian_w_modelu_funkcjonowania_rady_osiedli_oraz_ordynacji_wyborczej_do_rad_osiedli.pdf&trct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ei=EUI8V-MIzM9or7OBwAU&ved=0CBMQFjAA&usq=AFQjCNGvfciiPPl_geZ-wicwa0oMU-LetPg [dostęp: 15.12.2014 r.].
- ⁹ Odbyły się wybory tylko do 4 rad okręgów – brak oficjalnych danych frekwencyjnych.
- ¹⁰ W związku ze znacznym wzrostem ilości jednostek pomocniczych (wciągu ostatnich lat zwiększyła się ilość rad okręgów o 9), przyjąłem, że toruńskie rady okręgów zyskują

na popularności. Źródło: Damy Rady, *Im większe, tym lepsze?* http://stawki.org/sites/default/files/Downloads_pdf/Rady_podsumowanie_Damy_Rady.pdf, grudzień 2012 r. [dostęp: 15.12.2014 r.].

- ¹¹ Na postawie strony Radnego Rzeszowa Andrzeja Deca. Źródło: A. Dec, *Osiedla w Rzeszowie – konieczność zmian*, <http://www.andrzejdec.pl/osiedla-w-rzeszowie-koniecznosc-zmian/> [dostęp: 15.12.2014 r.].
- ¹² Niektóre dzielnice nie mają powołanych jednostek pomocniczych
- ¹³ Pierwszy raz odbyły się jednocześnie wybory do wszystkich rad osiedla. Źródło: Szwoj, *Wybory ro rad osiedla. Frekwencja to... 2 proc.*, http://opole.gazeta.pl/opole/1,35114,17741745,Wybory_do_rad_dzielnic__Rekordowa_frekwencja_to_.html [dostęp: 25.09.2015 r.].
- ¹⁴ Zielona Góra zdecydowała się powołać radę osiedla po połączeniu gminy wiejskiej Zielona Góra z miastem Zielona Góra 2 stycznia 2015 r. Pierwsze wybory odbyły się 15 marca 2015 r.
- ¹⁵ Na podstawie liczby uprawnionych do głosowania. Źródło: http://bip.zielonagora.pl/system/obj/39395_OBWIESZCZENIE_-_WYNIKI.pdf [data dostępu: 25.09.2015 r.]
- ¹⁶ Wybory zbiegły się z wyborami samorządowymi, które w Zielonej Górze były przesunięte (z 16 listopada 2014 na 23 marca 2015 r.), ze względu na proces fuzyjny Zielonej Góry wiejskiej gminy z miejską. Źródło: PAP, *Zielona Góra: Rada Dzielnic Nowe Miasto wybrała nowe władze*, <http://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spolescenstwo/zielona-gora-rada-dzielnic-nowe-miasto-wybrala-nowe-wladze,68899.html>, [dostęp: 25.09.2015 r.].

Zakończenie

Tendencje wyborcze przedstawione w tabeli 2 obrazują, że jednostki pomocnicze nie mają zbyt wielkiej popularności – łączna średnia ostatnich wyborów we wszystkich województwach wynosi zaledwie 17,41%¹¹. Częstymi powodami tak niskich frekwencji w miastach wojewódzkich są: zbyt słaba znajomość mieszkańców o funkcjonowaniu tego typu rad, brak wiary w realną władzę społeczników¹², zbyt częste upartyjnienie rad osiedlowych¹³, a przede wszystkim brak informacji o jakichkolwiek wyborach, a tym bardziej o istnieniu tego typu rad. Prawie w każdym mieście lokalna, a nawet ogólna

- ¹¹ Wliczając Warszawę. Nie wliczając: Bydgoszczy, Białegostoku, Kielc, Torunia, Rzeszowa i Gorzowa Wielkopolskiego.
- ¹² D. Sześciłło, *Budujemy Polskę dzielnicową*, <http://www.institutobywatelski.pl/21231/komentarze/budujemy-polske-dzielnicowa> [dostęp: 15.12.2014 r.].
- ¹³ Np. w Łodzi: „(...) *Upolitycznienie jednostek pomocniczych miasta jest ogromne. Najwięcej kandydatów do rad osiedli i najwięcej list wyborczych zgłosiły największe partie, czyli PiS, PO i SLD. Co prawda nie został pobity rekord sprzed 4 lat, gdy PO zgłosiła aż 202 kandydatów.*” Źródło: M. Bereszczński, *Polityka przeżarła łódzkie rady osiedli*, <http://www.dzienniklodzki.pl/artukul/3637774.polityka-przezarla-lodzkie-rady-osiedli.id.t.html>, 08.11.2014 r. [dostęp: 15.12.2014 r.].

polska prasa rozpisuje się o słuszności powoływania rad pomocniczych gminy. Np. portal TVN24.pl na temat niskiej frekwencji wyborczej we Wrocławiu: „*Takie wyniki nie dziwią. Wrocławianie nie tyle nie chcieli głosować, co nie wiedzieli, że mogą.* – Żadna z osób, które zapytaliśmy o głosowanie, nie wiedziała, że w niedzielę były w ogóle jakieś wybory – relacjonuje reporterka TVN24, która o rady osiedla pytała przypadkowych przechodniów na wrocławskim rynku. Niektórzy dowiedzieli się dzięki sąsiadom. – Przyszliśmy głosować na naszego sąsiada, bo obiecał, że zrobi nam podwórko – z rozbijającą szczerością przyznali Grażyna i Bogusław, których spotkaliśmy pod komisją wyborczą na Ołbinie”¹⁴ albo w Lublinie na portalu MMLublin.pl: „*Wybory trwają w sześciu dzielnicach Lublina, w których poprzednim razem nie udało się wyłonić radnych.* – Tym razem frekwencja jest wyjątkowo niska – mówi Elżbieta Tarasińska z komisji wyborczej w Śródmieściu. I dodaje: – Głosujący skarżą się, że w ostatniej chwili dowiedzieli się o głosowaniu. Wielu z nich nie wie nic na temat kandydatów, na których głosują. Zabrakło plakatów i list, informujących o przyszłych radnych, startujących w wyborach. – Przyszliśmy zagłosować dlatego, że te wybory są bardzo ważne – mówi Aldona Popek. – Radnych dzielnicowych wylania się spośród mieszkańców danej okolicy. Nikt bardziej niż oni nie orientuje się w problemach osiedla – twierdzi.”¹⁵

Frekwencja większości miast pokazuje wzrostową tendencję (o 6,12%) – w porównaniu z wyborami przedostatnimi, gdzie średnia frekwencyjna wynosiła 11,29%. Oczywiście należy uwzględnić że do 2016 roku, aż trzy miasta wojewódzkie zdecydowały się powołać jednostki pomocnicze. Możliwe, że z roku na rok świadomość istnienia jednostek pomocniczych, stale się zwiększy. Wiele zależy od działań miejskiego samorządu, który tworzy kompetencje rad niż od samych mieszkańców miast – „*Tak mała popularność wyborów do rad dzielnic czy osiedli to nie tylko efekt systemu wyborczego. To także najlepszy dowód, że mieszkańcy miast nie dostrzegają w nich instytucji realnie wpływających na sprawy lokalne*”¹⁶. Ciekawy pomysł na zwiększenie popularności wyborczej do rad osiedli/dzielnic stworzyli radni miejscy w Gdańsku. Gdań-

¹⁴ bieru/mz/zp, *Frekwencja 3,94 proc. Co to za wybory?*, „Portal TVN24”, <http://www.tvn24.pl/wroclaw,44/frekwencja-3-94-proc-co-to-za-wybory,326772.html>, 20.05.2013 r. [dostęp: 15.12.2014 r.]

¹⁵ A. Jasińska, *Wybory do rad dzielnic: Niska frekwencja*, „MMLublin”, <http://www.mmlublin.pl/288006/wybory-do-rad-dzielnic-niska-frekwencja>, 18.10.2009 r. [dostęp: 15.12.2014 r.]

¹⁶ D. Sześcić, *Budujemy Polskę dzielnicową*, <http://www.institutobywatelski.pl/21231/komentarze/budujemy-polske-dzielnicowa> [dostęp: 15.12.2014 r.]

sku wprowadzono zależność głosów wyborczych od ilości pieniędzy przeznaczonych z budżetu miasta na dzielnicowe inwestycje – „*Jeśli w danej dzielnicy lub osiedlu frekwencja wyniosła mniej niż 14 proc., wówczas od przyszłego roku otrzyma 4 zł. na jednego mieszkańca, 14-16 proc. to 5 zł., a powyżej 16 proc. to 6 złotych na jednego mieszkańca do wydania na działalność rady*”¹⁷. Warto również wspomnieć jak promują się same rady osiedli, zwiększając świadomość wśród społeczeństwa poszczególnych dzielnic. Częstym zjawiskiem jest tworzenie przez rady osiedlowe/dielnicowe stron internetowych lub włączenie się do portali społecznościowych. Dobrym przykładem jest Facebookowa strona Rady i Zarządu Dzielnic Śródmieście w Lublinie¹⁸. Radni dzielnicy Śródmieście w sposób bieżący informują o każdym wydarzeniu na ich terenie, a także promują wśród mieszkańców idee przyjaznego, ekologicznego śródmieścia¹⁹. Dzięki powyższym działaniom, minimalnie, lecz znacząco podniosła się frekwencja wyborcza lubelskiego śródmieścia od 2006 roku (z 1,78% do 4,19%)²⁰.

Na koniec warto się zastanowić czy ustawowo nie uregulować wyborów do rad osiedlowych/dzielnicowych, tak aby odbywały się w tym samym dniu co ogólnopolskie wybory samorządowe – jak np. w Warszawie. Ten pomysł zasugerował dr Dawid Sześcić, pracownik naukowy Zakładu Nauki Administracji, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego – „*Wybory do organów jednostek pomocniczych (szczególnie rad dzielnic czy osiedli w miastach) powinny odbywać się jednocześnie z wyborami samorządowymi, tak jak to zagwarantowano w wyborach do rad dzielnic Warszawy. Takie rozwiązanie daje szansę na zwiększenie zainteresowania wyborami oraz podniesienie frekwencji*”²¹. Pomysł ma wiele zalet, lecz musiałby się wiązać z reorganizacją niektórych jednostek pomocniczych w stolicach wojewódzkich. Uważam, że należy zorganizować ogólnopolską dyskusję na temat sensu istnienia jednostek pomocniczych.

¹⁷ P. Siedliński, *Wyniki wyborów do rad dzielnic i osiedli w Gdańsku: Będzie 27 rad*, „MM-Trójmiasto”, <http://www.mmtrojmiasto.pl/370494/wyniki-wyborow-do-rad-dzielnic-i-osiedli-w-gdansk-będzie--rad-09.05.2010-r.>, [dostęp: 15.12.2014 r.]

¹⁸ Obecnie (stan na 1 stycznia 2016 r.) ma 452 „lajki”. Jest to najwyższy wynik spośród kilku innych lubelskich rad dzielnic, które są na tym portalu społecznościowym. [Stan na 1.10.2015 r.]

¹⁹ Rada i Zarząd Dzielnic Śródmieście w Lublinie, <https://www.facebook.com/rzdsrodmiestielbn> [dostęp: 15.12.2014 r.]

²⁰ Dane ze strony www.radydzielnic.lublin.eu, [dostęp: 15.12.2014 r.]

²¹ D. Sześcić, *Budujemy Polskę dzielnicową*, <http://www.institutobywatelski.pl/21231/komentarze/budujemy-polske-dzielnicowa> [dostęp: 15.12.2014 r.]

Na pewno temat jednostek pomocniczych w Polsce będzie stale monitorowany i zaczną się pojawiać nowe pomysły ich wzmocnienia lub reorganizacji. Wszystko będzie zależało od rozwoju idei społeczeństwa obywatelskiego wśród mieszkańców oraz od woli władz zarówno lokalnych jak i centralnych. Funkcjonowanie jednostek pomocniczych w Polsce jest pewnym novum, dlatego kształtowanie nowych regulacji ustawowych musi się oprzeć na doświadczeniach radnych rad osiedli/dzielnic. Na razie są pomysły, spostrzeżenia i wizje przyszłych jednostek pomocniczych gminy, lecz na konkretne regulacje będziemy zmuszeni poczekać.

Bibliografia

- Berezarczyński M., *Polityka przeżarła łódzkie rady osiedli*, <http://www.dzienniklodzki.pl/artkuyl/3637774,polityka-przezarlalodzkie-rady-osiedli,id,t.html>, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Bieru/mz/zp. 2013. *Frekwencja 3,94 proc. Co to za wybory?*, „Portal TVN24”, <http://www.tvn24.pl/wroclaw,44/frekwencja-3-94-proc-co-to-za-wybory,326772.html>, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Biuletyn Informacji Publicznej Zielona Góra, http://bip.zielonagora.pl/system/obj/39395_OBWIESZCZENIE_-_WYNIKI.pdf, [dostęp: 25.09.2015 r.]
- Damy Rady, *Im więcej, tym lepsze?* http://stawki.org/sites/default/files/Downloads_pdf/Rady_podsumowanie_Damy_Rady.pdf, 2012, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Dec A., *Osiedla w Rzeszowie – konieczność zmian*, <http://www.andrzejdec.pl/osiedla-w-rzeszowie-koniecznosc-zmian/>, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/miasta-najwieksze-pod-wzgledem-powierzchni> [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Jasińska A. 2009. *Wybory do rad dzielnic: Niska frekwencja*, „MMLublin”, <http://www.mmlublin.pl/288006/wybory-do-rad-dzielnic-niska-frekwencja>, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- Jyż G., Pławecki Z., Szewc A.: *Samorząd gminny. Komentarz.*, Dom Wydawniczy ABC, 2005.
- Matczak P., *Rady osiedli: w poszukiwaniu sensu lokalnego działania*, Poznań 2008
- Matyjaszczyk B. *Jednostki pomocnicze gminy – analiza uregulowań prawnych*, http://partycypacjaobywatelska.pl/uploads/pdf/Jednostki_pomocnicze_gminy.pdf, [dostęp: 15.12.2014 r.]
- MMLublin, *Będzie nowa dzielnica Lublina Czuby-Węglinek*, <http://www.mmlublin.pl/498003/bedzie-nowa-dzielnica-lublina-czubyweglinek> [dostęp: 15.12.2014 r.]
- PAP, *Zielona Góra: Rada Dzielnicy Nowe Miasto wybrała nowe władze*, [Krzysztof Stanisław Werner](http://www.</p>
</div>
<div data-bbox=)

portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/zielona-gora-rada-dzielnicy-nowe-miasto-wybrala-nowe-wladze,68899.html, [dostęp: 25.09.2015 r.]

Projekt zmian w modelu funkcjonowania Rady Osiedli oraz ordynacji wyborczej do Rad Osiedli, http://www.google.pl/url?url=http://www.pis.org.pl/download.php%3Fg%3Dportal_is%26f%3Dprojekt_zmian_w_modelu_funkcjonowania_rady_osiedli_oraz_ordynacji_wyborczej_do_rad_osiedli.pdf&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ei=EUI8VMIIzM9or7OBwAU&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNGvfcipPl_geZ-wicwa0oMULetPg, [dostęp: 15.12.2014 r.]

Projekt zmian w modelu funkcjonowania Rady Osiedli oraz ordynacji wyborczej do Rad Osiedli, http://www.google.pl/url?url=http://www.pis.org.pl/download.php%3Fg%3Dportal_is%26f%3Dprojekt_zmian_w_modelu_funkcjonowania_rady_osiedli_oraz_ordynacji_wyborczej_do_rad_osiedli.pdf&rct=j&frm=1&q=&esrc=s&sa=U&ei=EUI8VMIIzM9or7OBwAU&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNGvfcipPl_geZ-wicwa0oMULetPg, [dostęp: 15.12.2014 r.]

Samorząd Miasta Lublin Rady Dzielnic. 2014. <http://um.lublin.eu/radydzielnic/> [dostęp: 15.12.2014 r.]

Siedliński P., *Wyniki wyborów do rad dzielnic i osiedli w Gdańsku: Będzie 27 rad*, „MM-Trójmiasto”, <http://www.mmtrojmiasto.pl/370494/wyniki-wyborow-do-rad-dzielnic-i-osiedli-w-gdanskubedzie--rad> 09.05.2010 r. [dostęp: 15.12.2014 r.]

Sześciłło D. 2014. *Budujemy Polskę dzielnicową*, <http://www.institutobywatelski.pl/21231/komentarze/budujemy-polske-dzielnicowa>, [dostęp: 15.12.2014 r.]

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95).

Natalia Stojańska
Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

BRANDING NARODOWY WSPÓŁCZESNEJ POLSKI

National Branding in contemporary Poland

Streszczenie

Ponad ćwierć wieku temu Polska odzyskała status pełnoprawnego członka społeczności międzynarodowej. W tym kontekście budowanie określonego obrazu Polski, tak wewnątrz, jak i na zewnątrz, jawi się jako niezwykle istotne działanie wizerunkowe. Dodatkowo członkostwo w Unii Europejskiej, a także w innych międzynarodowych organizacjach, stawia przed Polską wiele nowych wyzwań. Artykuł stanowi omówienie jednego z nich, *koncentrując się na* brandingu narodowym współczesnej Polski. Wyjaśnia przyczyny, jakie miały wpływ na podjęcie działań brandingowych przez wybrane podmioty, przedstawia w sposób chronologiczny programy i koncepcje jakie realizowano w Polsce w tym zakresie. Prezentuje aktualnie obowiązującą koncepcję marki Polski wraz z jej ideą przewodnią, a także przedstawia zalecenia dla przyszłych działań promocyjnych.

Słowa kluczowe: globalizacja, Unia Europejska, Polska, *branding* narodowy

Summary

For Poland, which over a quarter of a century ago regained the status of a full member of the international community, reputation and image are of paramount importance. In addition, membership in the European Union and

other international organizations poses Poland many new challenges. The article discusses one of them, namely the building of a national branding of contemporary Polish. It explains the causes that affect the action of branding by selected entities, presents a chronological programs and concepts which were implemented in Poland in this respect. It presents the currently valid concept of Polish brand with its main idea and presents recommendations for future promotional activities.

Keywords: globalization, the European Union, Poland, the national branding

Wstęp

W wyniku procesów globalizacji i intensywnego wzrostu współzależności między państwami tworzenie wizerunku narodowej marki (wizerunek narodowej marki?) związane jest przede wszystkim z poszukiwaniem przez to państwo sposobów prezentacji swoich walorów. Celem takich działań jest promowanie się i swoich atutów na tle innych. Złożona i trudna historia RP, wpływają na strategię budowania współczesnej marki-Polska. Głównym założeniem jest przełamanie negatywnego stereotypu państwa zacofanego, kojarzonego z kulturą postkomunistyczną.

Termin *branding* nie jest jednoznacznie zdefiniowany. W. Olins porównuje *branding* narodowy do procesu społecznego, którego najważniejszym i zapewniającym powodzenie elementem jest partycypacja całego społeczeństwa, w tym grup i organizacji społecznych. Za szczególnie istotne badacz uznaje identyfikację obywateli z wartościami narodowymi promowanymi w ramach strategii budowania marki narodowej¹. S. Anholt definiuje *branding* jako proces zarządczy, strategiczny, angażujący najważniejszych interesariuszy marki narodowej z zamiarem podjęcia wspólnych działań. Celem takiego procesu jest poprawa wizerunku państwa. Według niego zarządzanie tym procesem przebiega na trzech poziomach. Na pierwszym mamy do czynienia ze współpracą instytucji rządowych (publicznych), odpowiedzialnych za główne wektory marki narodowej, tj. dyplomację publiczną, turystykę, bezpośrednie inwestycje zagraniczne i eksport w taki sposób, aby wspólnie działały w ramach jednej

¹ Zob. W. Olins, *O marce*, Warszawa 2004, s. 251.

idei. Na drugim poziomie funkcjonują podmioty zewnętrzne, reprezentujące instytucje z poziomu pierwszego, takie jak międzynarodowa opinia publiczna, konsumenci, turyści, a także potencjalni inwestorzy. Polega na rozłożeniu w czasie oraz skonkretyzowaniu komunikatów właśnie do powyższych grup docelowych. Informacje te miałyby na celu przekazać ważne elementy tożsamości marki narodowej i ukazać wartości, jakie dane podmioty mogłyby pozyskać dzięki kontaktom z tym państwem. Trzeci poziom obejmuje „działania mające na celu propagowanie idei marki narodowej i przeniesienie procesu jej kreowania na poziom pojedynczych, lokalnych inicjatyw, a także działania na rzecz autentycznego utożsamiania się obywateli z ideą marki narodowej”².

Branding narodowy może być także definiowany jako „forma zarządzania reputacją” bądź też „rodzaj kreowania wizerunku”. Należy podkreślić, że budowanie reputacji, czy też marki kraju jest procesem długim, strategicznym. Jego celem jest przede wszystkim „tworzenie długotrwałych pozytywnych wrażeń o kraju, opartych na różnorodnych wizerunkach i działaniach”³. *Branding* narodowy opisywany jest niejednokrotnie jako „punkt wyjścia lub źródło inspiracji do opracowania strategii marketingu miejsca”. Autor tej teorii D. A. Aaker podkreśla, że „branding pozwala zintegrować wszystkie strategiczne elementy w jedną formułę. Programy marketingowe, cele, strategie i działania operacyjne wywodzą się z koncepcji i strategii marki, podobnie jest w przypadku *branding* narodowego”⁴.

Uwzględniając różne ujęcia zjawiska *brandingu* narodowego, na potrzeby niniejszej pracy, przyjęto definicję Marty Hereźniak. Badaczka interpretuje *branding* jako „proces społeczny i zarządczy, mający na celu zbudowanie w skali międzynarodowej wizerunku i reputacji, pożądanego z punktu widzenia strategii jego rozwoju”⁵.

Problem *brandingu* narodowego współczesnej Polski zobrazowano z jednoczesnym wykorzystaniem kilku metod badawczych: analizy systemowej,

² Zob. S. Anholt, *Brand New Justice. How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford 2005, s. 10-13, 15.

³ Tamże.

⁴ Zob. D. A. Aaker, *Building Strong Brands*, Simon & Schuster, London 2002, s. 67; S. Rainisto, *Success Factors of Place Branding: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and the United States*, Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business, Doctoral Dissertation 2003/4, Espoo 2003, s. 43-54, <http://lib.tkk.fi/Diss/2003/isbn9512266849/isbn9512266849.pdf>.

⁵ M. Hereźniak, *Marka narodowa. Jak skutecznie budować wizerunek i reputację kraju*, Warszawa 2011, s. 23.

analizy porównawczej oraz elementów metod statystycznych. Rozważania oparto na szerokiej bazie źródłowej: dokumentach, raportach, badaniach opinii publicznej, artykułach oraz opracowaniach. Na szczególną uwagę zasługują tutaj przede wszystkim badania wizerunkowe, zawarte w raportach: *Badanie opinii „Określenie wizerunku, który Polska powinna promować za granicą”⁶*, *Badania wizerunkowe Polski i polskiej gospodarki w krajach głównych partnerów gospodarczych⁷* i *Obraz Polski i Polaków w Europie⁸*.

Etapy i koncepcje budowy brandingu narodowego współczesnej Polski

O podjęciu przez współczesną Polskę inicjatywy w obszarze budowania brandingu narodowego i polskiej marki narodowej zdecydowały przede wszystkim: perspektywa integracji państwa z Unią Europejską, negatywny lub znikomy wizerunek Polski na Zachodzie, chęć wypromowania polskich firm i produktów za granicą, a także dotychczasowy brak strategicznej koncepcji budowania wizerunku i programu brandingowego, w tym koordynacji działań między poszczególnymi instytucjami⁹.

Należy tu zauważyć, że lata 90 XX wieku były dla Polski okresem transformacji ustrojowej i gospodarczej – z państwa socjalistycznego Polska zmieniła się w państwo liberalne i demokratyczne, dążące do przyłączenia się do zachodnich struktur integracyjnych, tj. NATO czy Unii Europejskiej. Jednak w oczach zachodnich polityków ponowne rozszerzenie Unii o nową grupę państw, które niedawno obaliły komunizm kilkanaście lat temu zaczęły budować gospodarki rynkowej oraz instytucji demokratycznych budziło istotne obawy. Narastał także niepokój o konsekwencje przyjęcia nowych członków dla samej organizacji. Mówiono o ciężarze, jaki Unia będzie musiała ponieść w związku z dalszymi transformacjami tych państw, odczuwaniu skutków

⁶ *Badanie opinii „Określenie wizerunku, który Polska powinna promować za granicą”*. Raport końcowy, Projekt zrealizowany na zlecenie MSZ, Laboratorium Badań Społecznych, MANDS Badania Rynku i Opinii, Warszawa 2013.

⁷ *Badania wizerunkowe Polski i polskiej gospodarki w krajach głównych partnerów gospodarczych. Streszczenie wyników badań wizerunkowych*, AGERON POLSKA, AGERON INTERNACIONAL S.L. na zlecenie Ministerstwa Gospodarki, Warszawa 2011.

⁸ L. Kolarska-Bobińska, *Obraz Polski i Polaków w Europie*, Warszawa 2003.

⁹ M. Hereźniak, s. 205.

słabości ich systemów instytucjonalnych, o zmianie charakteru samej Unii (jej organów, zasad działania), a także o stworzeniu nowych kryteriów oceny państw kandydujących. Stąd też bardzo ważne stało się określenie wizerunku Polski w Europie tak, aby stworzyć rozpoznawalną markę Polska¹⁰.

Dzięki licznym badaniom stopniowo udawało się określić zasady budowy spójnego wizerunku Polski. Warto tu przypomnieć o badaniach w państwach Unii Europejskiej, realizowanych na zlecenie Instytutu Spraw Publicznych w latach 1998-2001. Zwrócono w nich uwagę na percepcję Polski w 6 państwach członkowskich Unii, tj. Austrii, Francji, Hiszpanii, Niemiec, Szwecji i Wielkiej Brytanii, w wyniku czego odnotowano kilka zasadniczych i wspólnych dla wszystkich tych badań wniosków¹¹. Przede wszystkim zauważono wtedy w społeczeństwie Zachodnim wielki stopień niewiedzy na temat zachodzących w Polsce przemian ustrojowych, gospodarczych czy społecznych. Największą znajomością zagadnień związanych z Polską wykazali się Austriacy i Niemcy, natomiast najmniej ich świadomości okazali się być Hiszpanie i Szwedzi¹². W przeciwieństwie do dość negatywnego wizerunku Polski, w miarę pozytywnie wypadał obraz jej obywateli. Stereotypowy Polak odbierany jest w przytaczanych badaniach jako osoba sympatyczna, przywiązana do tradycji i religii, pracowita, ale niezdolna do powierzania jej bardziej odpowiedzialnych zadań, wymagających specjalistycznej wiedzy.

Mimo takiego wizerunku, Polska uważana była za „najważniejszy element procesu rozszerzenia UE na wschód”¹³. Podkreślały to zarówno rządy państw członkowskich, opinia publiczna, jak i zachodnie media. Na łamach tamtejszej prasy Polskę określano jako kandydata najważniejszego, a zarazem sprawiającego najwięcej problemów, przede wszystkim ekonomicznych.

Gdy w 2003 r. Krajowa Izba Gospodarcza rozpoczęła współpracę z Wally Olinsem¹⁴ w celu stworzenia „idei przewodniej” marki narodowej, już sama

¹⁰ L. Kolarska-Bobińska, *Odmienność osławiana. Obraz Polski w krajach Unii Europejskiej*, [w:] *Obraz Polski i Polaków...*, s. 9-10.

¹¹ M. Hereźniak, s. 201.

¹² L. Kolarska-Bobińska, *Odmienność osławiana...*, s. 10.

¹³ Zgodnie z badaniami Eurobarometru, przeprowadzonymi w styczniu i lutym 2002 roku, to właśnie Polska była najbardziej rozpoznawalnym wśród respondentów państwem kandydującym do Unii spośród całej grupy (40% głosów). Fakt ten dziwi o tyle, iż Węgry (będące „prymusem” zachodnich mediów spośród wszystkich kandydatów) wskazało jedynie 31% ankietowanych.

¹⁴ W. Olin jest międzynarodowym ekspertem w dziedzinie tworzenia wizerunku i marek narodowych oraz firmowych. Był współtwórcą strategii marketingu narodowego w ta-

kwestia budowania marki państwa budziła kontrowersje w wielu środowiskach. Pojęcie to kojarzyło się bowiem ze sprzedażą towaru a więc nie było godne narodowego kontekstu. Stąd też początkowym celem inicjatorów programu brandingowego było wprowadzenie pojęcia „marka” do publicznego dyskursu, oswojenie go z opinią publiczną, a także semantyczne powiązanie z takimi terminami, jak „reputacja” czy „duma narodo^{wa}”. Przyszłe członkostwo w Unii Europejskiej, coraz liczniejsze powiązania ze światowym systemem gospodarczym, a także działania innych państw w tym zakresie, stały się bardzo pomocne oraz stworzyły dla polskiego programu brandingowego umocowanie polityczno-intelektualne¹⁵.

Pierwszą i dotychczas jedyną strategiczną inicjatywą był „Program Brandingu Narodowego”, realizowany w trzech etapach przez Instytut Marki Narodowej. Pierwszy etap rozpoczynał zainicjowany w 1995 roku przez rząd i Krajową Izbę Gospodarczą „Program Przywrócenia Roli i Znaczenia Marek Firmowych i Handlowych w Polsce – MARKA – MARKOM”. Projekt ten został wpisany najpierw do „Programu Polityki Przemysłowej”, a następnie do „Założeń strategii rozwoju przemysłu do roku 2000”. Myśl programu opierała się na przeświadczeniu o czołowej roli marek produktów i firm w budowaniu konkurencyjności krajowej gospodarki, oraz na założeniu wysokiej jakości polskich produktów, które nie miały w niczym ustępować swoim zagranicznym odpowiednikom. Ponadto, celem programu było także „przywrócenie pojęcia marki do gospodarki i życia społecznego, do kanonu wartości biznesu, rzeczywistości rynkowej, świadomości przedsiębiorców i konsumentów, słownika polityków, sfery badań naukowych, języka mediów i języka codziennego, kręgu zainteresowania konsumentów” oraz „podniesienia konkurencyjności polskich firm i produktów, branż, regionów oraz gospodarki jako całości”¹⁶. Dodatkowo, oficjalny patronat nad tym programem objął ówczesny Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski.

Program „MARKA-MARKOM” realizowano za pośrednictwem wydarzeń biznesowych, regularnie organizowanych konferencji, wystaw i seminariów, obecności medialnej w prasie, radiu i telewizji, działalności doradczej dla przedsiębiorstw, aktywności w pracach legislacyjnych (np. przy tworzeniu

ustawy o prawie własności intelektualnej), publikacji książek czy oddzielnych artykułów poświęconych marce, a także przez przeprowadzanie badań na jej temat bądź wykładów dla studentów na wyższych uczelniach. W 1995 r. powstała również inicjatywa powołania Instytutu Marki Narodowej przy KIG-u, który stanowić miał zaplecze intelektualne dla programu, a w przyszłości dla kolejnych programów brandingowych.

Właściwe prace nad programem tworzenia marki narodowej zapoczątkowano w 2000 roku, kiedy opracowano koncepcję Akademii Marek – instytucji, mającej na celu wybranie i zachęcenie do współpracy nad polską marką grupy polskich przedsiębiorstw, których produkty miałyby w przyszłości stać się „flagowymi produktami polskiej marki”. Wysiłkom związanym z przygotowaniem programu brandingowego towarzyszyły także kampanie wizerunkowe Polski w amerykańskim magazynie „Time” w latach 2001 i 2003 – „*Poland. Economy under Its Own Flag*” („Polska. Gospodarka pod własną banderą”), „*Poland: Discover & Savour*” („Polska: poznaj, a polubisz”) i „*Poland: The Heart of Europe*” („Polska. Serce Europy”).

Momentem zwrotnym w realizacji polskiego programu brandingowego stał się rok 2003, który w sposób trwały wpłynął na sposób myślenia o marce narodowej, a także wyznaczył standardy działania na kolejne lata. Wówczas w Sejmie odbyła się I Konferencja pt. „Marka dla Polski”, która wprowadziła kwestię budowania marki narodowej do dyskusji publicznej, a tym samym rozpoczęła drugi etap „Programu Brandingu Narodowego”. Następnym Konferencji było przyjęcie przez Rząd, a opracowanego przez uprzednie Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej „Programu Promocji Gospodarczej Polski do roku 2005” z zadaniem „Rozwoju programu promocji Marki Polskiej”. Powołano wtedy podmioty odpowiedzialne za urzeczywistnianie tego zadania, tj. Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Krajową Izbę Gospodarczą wraz z Instytutem Marki Polskiej oraz Polską Agencję Informacji i Inwestycji Zagranicznych. Określono także główne obszary funkcjonowania marki narodowej, jak i dopasowano do nich konkretne podmioty odpowiedzialne za ich zarządzanie (o tym pisano w rozdziale 2). Ponadto, w grudniu tego samego roku KIG zainicjowała współpracę z międzynarodową grupą konsultantów pod kierownictwem Walliego Olinsa, w celu stworzenia idei przewodniej marki POLSKA.

Prace nad nią trwały do listopada 2004 r., a metodologia badawcza obejmowała zróżnicowane działania, tj. badania wizerunku Polski i Polaków za

kich państwach, jak Hiszpania, Portugalia czy Wielka Brytania, a także budował wizerunek wielu regionów i miast.

¹⁵ Tamże, s. 192-193.

¹⁶ Zob. http://www.exporter.pl/bazy/Info_obszerne/125.php.

granicą, opracowywanie i analizowanie studiów przypadków innych państw tworzących markę narodową, przeprowadzanie badań *desk resaerch* (polegających na analizowaniu materiałów promocyjnych, raportów czy artykułów z zagranicznej prasy) oraz blisko 200 wywiadów z przedstawicielami różnych środowisk w Polsce i za granicą (np. biznesu, mediów, polityki, kultury, nauki), a także wspólne organizowanie licznych spotkań, debat i wykładów.

Wyniki badań przyczyniły się do sformułowania trzech głównych wniosków, wpływających na dalsze opracowanie idei przewodniej. Pierwszy wniosek dotyczył relacji pomiędzy istniejącym wizerunkiem Polski a rzeczywistością. Stwierdzono tu istotną różnicę między istniejącym obrazem Polski za granicą (jako państwo biedne, niewielkie, zacofane, kojarzone w dalszym ciągu z komunizmem, katolicyzmem, zanieczyszczonym środowiskiem, rolnictwem i niewykwalifikowaną siłą roboczą) a pozytywnie zmieniającym się stanem rzeczywistym (unowocześniające się rolnictwo, architektura, wysoka jakość produktów, liczne, energiczne i dobrze wykształcone młode pokolenie, stan uniwersytetów i „kultury wysokiej”). Drugi wniosek nawiązywał do narodowego charakteru Polaków i ukazywał rzadko spotykaną sytuację (zdaniem badaczy), gdzie mentalność starszego pokolenia (defensywne, zachowawcze, pesymistyczne i mesjanistyczne spojrzenie na Polskę i Polaków) różni się od mentalności młodego pokolenia (cechującego optymizmem, europejskość i nowoczesność), wynikające prawdopodobnie z uwarunkowań historycznych. Natomiast trzeci, ogólny wniosek, określał Polskę jako „kraj dualizmów”, charakteryzujących polską rzeczywistość.

Wstępnie, zespół konsultantów zaproponował trzy różne wersje idei przewodniej: „Janus”, „Work In Progress” i „Individualism”, które stały się tematem kolejnych konsultacji z reprezentantami wcześniej wymienionych środowisk. Pierwsza z idei, „Janus”, mówiła o tym, że „Polska jest zwrócona zarówno na Zachód jak i na Wschód i czuje się swobodnie w kontaktach z kulturami i społeczeństwami obu stron, rozumie ich sposób myślenia i działania oraz wie, co je porusza”. Z kolei druga idea – „Work In Progress” przedstawiała Polskę która „zmienia się i rozwija nieustannie, w każdej sferze”. Trzecia idea przewodnia ukazywała Polskę, jako „kipiący energią, niepowtarzalny i indywidualistyczny kraj”¹⁷.

¹⁷ M. Hereźniak, s. 206-211.

Zdaniem specjalistów od kreowania wizerunku i narodowej marki, przedstawione powyżej warianty idei przewodniej potwierdzały prawdziwy obraz Polski, ale ukazywały ją w sposób zbyt jednostronny, który nie oddawał w pełni wielowymiarowego charakteru Polski i Polaków. Stąd też, w wyniku dalszych prac zespołu, powstała obecna idea przewodnia polskiej marki – „Creative Tension”, składająca się m.in. z elementów wszystkich pozostałych koncepcji, a także (zdaniem twórców) oddająca w największym stopniu „sedno polskości”. Myśl ta zawiera wiele implikacji semantycznych, jednocześnie umożliwiających szerokie zastosowanie tej idei w rzeczywistości. Jak mówią eksperci – „twórcze napięcie” jest „stanem umysłu/ducha, któremu towarzyszy niezwykle konstruktywne pobudzenie i wyobraźnia. Procesy zachodzące w atmosferze twórczego napięcia są zazwyczaj burzliwe, pełne sprzeczności i konfliktów, zawsze jednak przynoszą pozytywne i nieprzeciętne rezultaty. Stan ten jest charakterystyczny dla osobowości silnych, kreatywnych oraz indywidualistycznych, energicznych i bezkompromisowych w swoich dążeniach oraz dociekaniach. To niełatwa osobowość, rzadko zadowolająca się stanem istniejącym, która jednak ostatecznie przyczynia się do konstruktywnych rozwiązań i postępu w dziedzinie, którą się zajmuje”.

Ta ocena polskiej tożsamości związana została z identyfikacją atrybutów polskiej marki narodowej, przydatnych w procesie budowy przekazów marketingowych (rysunek 3.1).

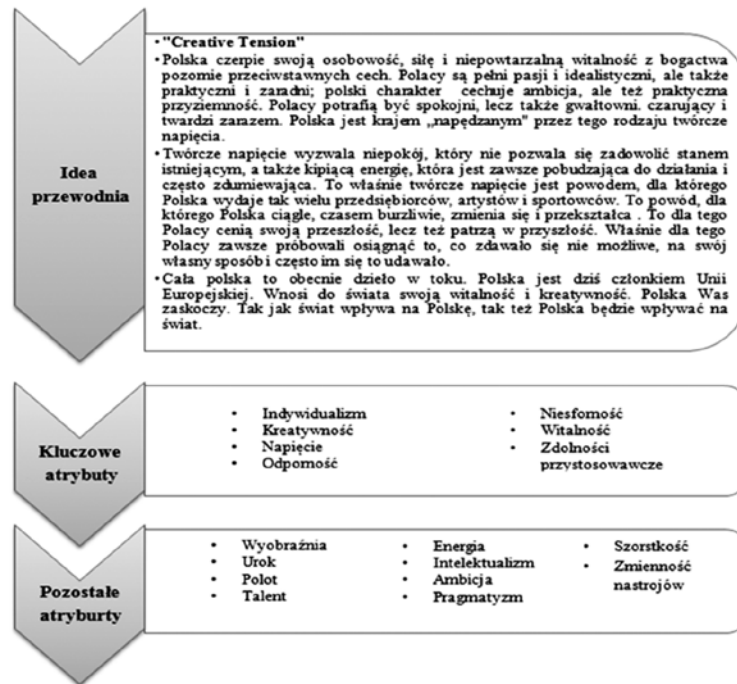
Początkowo, na liście znajdowało się aż 19 atrybutów, z czego twórcy skrócili ją do 7 kluczowych i najlepiej oddających myśl polskiej marki. Pozostałe atrybuty potraktowano jako „cechy uzupełniające”, użyteczne na etapie tworzenia pojedynczych kampanii promocyjnych.

Idea „Creative Tension” została pozytywnie przyjęta przez większość środowisk, z którymi ją omawiano (media, ludzie nauki, kultury, biznesu, dyplomacji, opinii publicznej) a jej oficjalne przedstawienie odbyło się w grudniu 2004 r. podczas II konferencji pt. „Marka dla Polski. Idea Przewodnia” w Sejmie RP¹⁸.

Od czasu stworzenia idei przewodniej prace zespołu nad „Programem Brandingu Narodowego Polski” zostały jednak spowolnione. Wpływ na to miały wybory prezydenckie oraz parlamentarne, które odbyły się w 2005 r. i zmieniły sytuację polityczną w państwie. Zmiana władzy wpłynęła na modyfikacje

¹⁸ M. Hereźniak, s. 211-213.

Rysunek 1. Idea przewodnia marki narodowej Polski oraz jej atrybuty (2004 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Hereźniak, s. 212-213; *Defining the Polish Brand, Core Idea, Brand Attributes and Brand Benefits*, Warszawa 2004.

strategii merytorycznej i finansowej „Programu”, a także rozpowszechnienie samej kwestii tworzenia brandingu narodowego pośród nowych decydentów, którzy nie byli przychylnie nastawieni do kontynuowania tego typu działań. Mimo wielu przeciwności i barier nadal były jednak podejmowane różne inicjatywy. Przykładem było powstanie w 2006 r. (na podstawie rozporządzenia Ministra Gospodarki) „międzyresortowego zespołu ds. Marki Polskiej”, składającego się z naczelników interesariuszy marki narodowej (związanych zarówno ze sferą publiczną – ministerstwa, agendy rządowe, jak i ze sferą prywatną – przedsiębiorstwa, prywatne stowarzyszenia). Zespół ten zaakceptował i przyjął ideę przewodnią „Creative Tension/twórcza przekora”, a także uznał własną działalność za kontynuację prac realizowanych wcześniej przez KIG i Instytut. Nie funkcjonował on jednak długo, gdyż po dymisji ministra gospodarki jego kolejni następcy nie wiązali swoich działań z tym zespołem.

Tożsamość marki POLSKA

W 2007 roku Krajowa Izba Gospodarcza wraz z Instytutem sfinalizowały, we współpracy z MSZ, prace badawczo-rozwojowe ujęte w „Raporcie cząstkowym z prac przeprowadzonych nad systemem identyfikacji wizualnej i werbalnej Polski” będącego częścią „Strategii Promocji Polski 2007-2013”, a także III etapem realizacji „Programu Brandingu Narodowego Polski”. W strategii pojawiła się idea przewodnia marki „Creative Tension”, której pierwsze próby urzeczywistniania można było już zaobserwować w różnych działaniach promocyjnych na szczeblu regionalnym, centralnym i międzynarodowym, np. na Światowej Wystawie Expo w Saragossie w 2008 r.¹⁹, Expo w Szanghaju w 2010 r.²⁰, w kampanii promocyjnej POT „Hydraulik” czy wspólnej inicjatywie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Instytutu Adama Mickiewicza i MSZ²¹ pt. *Polska Year. A Year of Contemporary Everything from Poland* realizowana w Wielkiej Brytanii od marca 2009 r. do maja 2010 r.²².

25 października 2013 r., podczas spotkania Rady Promocji Polski, któremu przewodnił ówczesny Minister Spraw Zagranicznych Radosław Sikorki, zredagowano i zatwierdzono dokument „Zasady komunikacji marki POLSKA”.

¹⁹ Punktem wyjścia w dokumencie rządowym dotyczącym pomysłu na program polskiej wystawy w Saragossie była właśnie idea przewodnia „Creative Tension”, która stała się także podstawą stworzenia motta pawilonu „Create and Care” oraz całej koncepcji wystawienniczej. Dodatkowo, polska wystawa okazała się wielkim sukcesem, gdyż zajęła 3 miejsce w konkursie na najciekawszy narodowy pawilon.

²⁰ Podobnie jak w przypadku poprzedniego Expo, i tu rząd przyjął dokument – koncepcję programową, opierającą się na idei przewodniej „Creative Tension”, konstruuując niejako ramę programową całej polskiej wystawy pod hasłem „People Create the City”.

²¹ Inicjatywa ta wykorzystywała ideę przewodnią „Creative Tension” pokazując Polskę, jako państwo „pełne twórczego napięcia, niestandardowych pomysłów, nowoczesności, wyobraźni, polotu i indywidualizmu”. Programy imprez prezentowały polską sztukę współczesną: malarstwo i rzeźbę, teatr, film, fotografię, plakat, muzykę, wzornictwo czy architekturę. Prace artystów wystawiano w najbardziej prestiżowych miejscach Wielkiej Brytanii, tj. Victoria&Albert Museum lub galeria Tate Modern. W ten sposób chciano przełamać negatywny wizerunek Polski, jako państwa konserwatywnego i nienowoczesnego. Nie bez znaczenia jest również słowo „Polska”, wykorzystane w nazwie projektu, zamiast innej formy obcojęzycznej, jak np. „Poland” czy „Pologne”. Związane jest to z realizowaniem wytycznych zawartych w dokumencie „Marka dla Polski”, w którym postulowano o posługiwanie się oficjalną nazwą marki narodowej – „POLSKA”. Warto wspomnieć także o samej randze inicjatywy „Roku Polskiego”, gdyż wszelkie przedsięwzięcia odbywały się pod patronatem Prezydenta RP oraz, co najważniejsze, Królowej Elżbiety II. Zob. więcej na: <http://culture.pl/en/event/polska-year>.

²² M. Hereźniak, s. 213-217.

Obejmował on kilka zasad przyświecających promocji polskiej marki narodowej oraz stanowił niejako punkt wyjścia do kolejnych wspólnych działań resortów, dążących do wzmocnienia wizerunku państwa na arenie międzynarodowej. Twórcy dokumentu opierali się w swoich pracach na aktualnych dokumentach strategicznych dotyczących promocji polskiej marki. Stanęli na stanowisku, że „w niemal każdym opracowaniu widoczne jest przekonanie, że to Polacy mają największy potencjał, by być żywym nośnikiem pozytywnych cech i wyróżników marki POLSKA”. Przyjęto także tezę, iż „największym atutem marki są ludzie i że właśnie poprzez Polaków marka w najlepszy sposób dociera do obcokrajowców”.

Dodatkowo powstała (na podstawie idei przewodniej „Creative Tension”) myśl promująca polską gospodarkę – „Polska Power”, która zakłada, iż „połączenie różnego rodzaju talentów Polaków, w różnych sektorach gospodarki, w Polsce i zagranicą, tworzy pozytywny i trwały wizerunek Polski, jako kraju, w którym i z którym warto współpracować i realizować działania biznesowe. Innymi słowy, naszym największym atutem i siłą Polski jest talent Polaków. Ten talent nazywamy Polska Power”. Również w kwestii turystyki głównym założeniem stało się stwierdzenie, że „siłą marki są ludzie, w tym diaspora”. Stąd też „trzeba w nich zainwestować i przekształcić ich w wielki korpus promocyjnych ambasadorów Polski. Badania potwierdzają, że bardziej pozytywny wizerunek Polski i Polaków mają cudzoziemcy, którzy mieszkają w Polsce lub ją odwiedzili: nasza rzeczywistość jest lepsza od naszego wizerunku. Atutami są mieszkańcy i atmosfera miejsca docelowego”²³.

W dalszych pracach nad ideą przewodnią „Creative Tension” wyodrębnił 4 punkty określające tożsamość marki POLSKA. Po pierwsze, uznano, że Polska jest „intensywna, Polacy to ludzie czynu, ciekawi świata, coś ich ciągle i stale gna do przodu. Poza położeniem geograficznym lokującym ich w centrum Europy, można powiedzieć, że Polacy nie potrafią być w środku, za to bardzo często zbliżają się do któregoś z ekstremów. Są albo gorący, albo zimni, prawie nigdy letni. Cechuje ich intensywność życia. Nie tolerują chwil przestoju”. Po drugie, Polska i Polacy są „zaangażowani. Nigdy nie mają dość czasu na wszystko. Nie boją się ryzykować, jeśli mogą wygrać więcej. Są narodem z lekkim, pozytywnym ADHD. I to się w ich ceni. Wielu czeka, aż Polacy przyjdą i coś zaproponują, co robić. Wiedzą, że z ich pojawieniem się coś się zacznie

²³ Tamże.

dziać, coś się zacznie kręcić do przodu. Zarażają innych swoją chęcią do działania”. Po trzecie, Polska „nie pozostawia obojętnym. Ich słynna gościnność to postawa nie do przecenienia. Niewiele nacji w ten części świata pozwala sobie na tak bliskie kontakty z przybyszami. Polacy nie potrafią pozostawić przyjezdnych samych sobie. Chcą ich jak najlepiej ugościć, wszystko pokazać, wszystko wytłumaczyć – nawet wtedy, kiedy sami nie mają zbyt dużo czasu. Nie potrafią i nie chcą pozostawić gości samych sobie, nie pozwolą, by choć przez chwilę się u nich nudzili. Przez ich otwartą emocjonalność, którą okazują w kontakcie z przejezdными, ich goście zdecydowanie mocniej przeżywają Polskę, doświadczają, czym jest POLSKA, poznają wartości marki POLSKA”. Po czwarte, Polska „potrafi płynąć pod prąd. Polacy nawet gdy nie mają w jakiejś dziedzinie bardzo rozwiniętej infrastruktury czy zaplecza, to jednak potrafią stworzyć wyjątkowe rzeczy. Potrafią wymyślić coś z niczego. Stworzyć coś własnym przemyśleniem i pomysłem, bez zasilania zewnętrznego. Kwestionują status quo i są dobrzy w zmienianiu. Odczuwają chroniczne niezadowolenie z istniejącego stanu rzeczy. Czasem przyjmuje to formę negatywnej motywacji – polskie narzekactwo. Ale uwielbiają działać poza oficjalnymi strukturami, organizować coś na własną rękę i nie wchodzić w organizacyjne buty”²⁴.

W procesie strategicznym, mającym za zadanie odpowiedzieć na pytania: „Co tak naprawdę oferuje stan twórczego napięcia? Jaką rolę twórcze napięcie nadaje marce POLSKA? Co marka POLSKA może mówić w rozmaitych obszarach, w których funkcjonuje?” została wyłoniona (zdaniem twórców) atrakcyjna, inspirująca i prawdziwa obietnica, jaką „marka POLSKA” może „złożyć” swoim odbiorcom – „skoro w Polsce wszystko się ściera, zderza i trze między sobą, to naturalnym, kreatywnym i twórczym tego efektem jest to, że... POLSKA ZASIŁA! (...) Polska to marka, która zasiła: świeżymi pomysłami, przeżyciami i zaangażowaniem. Nadaje ton działaniom, zmienia otoczenie, w którym funkcjonuje, nie pozostawia obojętnym”. Stwierdzenie to jest główną myślą „marki POLSKA”, które ma pełnić rolę „parasola” pomagającego rozprzestrzenić się jej we wszystkich obszarach²⁵.

Dokument Rady Promocji Polski formułuje także konkretne zalecenia komunikacyjne, zawierające szczegółowe wytyczne dla wszystkich instytucji chcących promować polskie produkty i usługi, związane z nazwą, językiem,

²⁴ *Zasady komunikacji marki POLSKA...*, s. 6-9.

²⁵ Tamże, s. 9-10.

kolorystyką, wydźwiękiem oraz kontaktem z markowym produktem bądź usługą. Określa sposób aktywizacji marki POLSKA oraz wymienia działania, których powinno się unikać, ze względu na ich szkodliwość dla wizerunku samej marki.

Zdaniem twórców powyższej koncepcji, „POLSKA jest oficjalną międzynarodową nazwą naszej marki. Niezależnie od tego, jakim językiem obcym się posługujemy, zawsze piszemy i mówimy POLSKA. Chcemy, żeby każdy na świecie nauczył się tej nazwy w oryginalnym brzmieniu”. Podkreśla się, że zasada ta odnosi się wyłącznie do samej nazwy marki – „POLSKA”. Pozostałe elementy nazewnictwa, pojawiające się w danym kontekście, mogą być używane według lokalnego języka danego państwa. Jako powód takiego podejścia przytaczany jest często przykład podobieństwa nazewnictwa niektórych państw w innym języku, np. po angielsku Poland często mylone jest z Holland (czyli z Holandią). Natomiast nazwa „POLSKA” jest łatwa do wymówienia, ma „europejskie brzmienie” i zawiera w sobie dwie proste sylaby – „POL” – skrót przypisany tylko jednemu państwu na świecie i często używany np. podczas transmisji międzynarodowych meczy sportowych, oraz „SKA” – będąca charakterystyczną końcówką wśród polskich nazwisk. W ten sposób, zdaniem ekspertów, „wyrazimy swoją dumę i przywiązanie do POLSKI oraz niechęć do internacjonalizacji na siłę”. Jeśli chodzi o język, to według autorów, przekazy powinny być „mówione językiem oszczędnym i bezpośrednim, z szacunkiem wyrażając swój ciepły stosunek do biorcy”. Komunikaty powinny być prowadzone w sposób lekki i swobodny a język „prosty, ale nie ubogi”. Inicjatorzy projektów nie powinni bać się „gier słownych” oraz inteligentnych zabiegów językowych. Ich zdaniem „Polacy są ludźmi czynu, więc język, jakim się posługuje marka POLSKA, powinien być *call to action*, zapraszający, dynamiczny. Bez rozgadania, *to the point*”.

Szczegółowe wytyczne odnośnie kolorystyki, jakiej powinno się używać przy markowych produktach wskazują na kolory biały i czerwony. Nie chodzi oczywiście o produkowanie artykułów jedynie w takich barwach, tylko o znalezienie dla nich odpowiedniego miejsca. Natomiast wszystkie inne kolory, użyte np. przy wytwarzaniu produktu, powinny być ciepłe i energetyczne. Precyzuje się także tematykę i charakter komunikatów promocyjnych. Twórcy zaleceń radzą, by „komunikat był przede wszystkim o ludziach, a jeśli o miejscach, to przez pryzmat doświadczeń i spotkań. Stawiamy na promocję Polski poprzez akcentowanie wyjątkowych, niepowtarzalnych cech naszego narodo-

wego charakteru. Komunikacja powinna być konkretna, oparta na wyraźnie nazwanych walorach lub produktach marki POLSKA, ale pokazująca Polskę przez pryzmat ludzi aktywnych, przeżywających coś, będących w trakcie doświadczania różnych aspektów bycia w Polsce. Komunikat musi być otwarty i zapraszający. Odbiorca powinien nabrać chęci dołączenia, bycia częścią pokazywanej sytuacji. Mile widziane jest poczucie humoru, podkreślające fakt, iż Polacy mają do siebie dystans i chętnie się śmieją. We wszystkich obszarach promocji należy stosować znak/logo marki POLSKA (po oficjalnym zatwierdzeniu), niezależnie od systemu identyfikacji wizualnej organizacji, która jest odpowiedzialna za stworzenie komunikatu”. Przyczyną takich zaleceń jest, zdaniem twórców, większa atrakcyjność ukazywania obiektów turystycznych od strony turysty – Polaka niż przedstawianie samych obrazów natury. Ich zdaniem pokazując ludzi odbiorca nie skupia się jedynie na historii danego miejsca, ale przede wszystkim na jego teraźniejszości i wrażeniach jakie wywołuje ono na zwiedzającym. Zauważają, że nie oznacza to braku pamięci o historii, tylko patrzenie na nią przez pryzmat współczesności. Dodają, że za każdym produktem powinna stać jakaś historia Polaka lub Polaków, którzy go stworzyli lub wyprodukowali. Zalecają, by zawsze szukać interakcji z odbiorcą, koncentrować się na produktach albo usługach, które są dowodem na pomysłowość Polaków, które wnoszą nową jakość do swojej kategorii, oferując wyjątkowe, intensywne doświadczenia – smak, zapach, fakturę”²⁶.

Na koniec autorzy dokumentu formułują wniosek dotyczący tożsamości marki POLSKA. Według nich należy skuteczniej zachęcać interesariuszy wewnętrznych do wykorzystania znaku polskiej marki. Stawiają sobie cztery główne cele: „możliwość umieszczenia znaku marki POLSKA na wszelkich możliwych flagowych produktach”, „możliwość umieszczenia znaku marki POLSKA na wszelkich istotnych wydarzeniach kulturalnych, biznesowych itd., „zachęcenie przedsiębiorców i artystów do budowania znakiem marki POLSKA swoich produktów/wyrobów” oraz „zachęcenie turystów wyjeżdżających z POLSKI do przekazywania narodowego komunikatu tym, którzy będą chcieli odwiedzać Polskę (np. poprzez rozdawanie znaku)”. Jednocześnie ostrzegają wszystkich przed podejmowaniem działań, mogących zaszkodzić polskiej marce, tj. wyśmiewanie innych, zachowywanie się w sposób agresywny, lekceważenie innych narodów, poglądów i postaw, stałe wracanie do

²⁶ Tamże.

historii i „promowanie się” przez martyrologię, unikanie użytych wcześniej rozwiązań słowno-graficznych, grubiańskich dowcipów czy „chodzenia na skrót” i pokazywania pomysłowości w formie cwaniactwa czy naruszania ogólnie akceptowanych zasad²⁷.

Zakończenie

Po roku 1989 Polska realizowała wiele inicjatyw promocyjnych, z czego większość dotyczyła promocji turystycznej, wydarzeń kulturalnych oraz ogólnie rozumianej promocji państwa, natomiast w mniejszym stopniu podejmowano działania promocji polskiej gospodarki²⁸. Poważnym ograniczeniem polskiego brandingu jest silne nastawienie twórców marki na promocję z wykorzystaniem tradycyjnych form przekazu, jak kampanii reklamowych czy wydarzeń społecznych, np. wielkich obchodów rocznic historycznych, które nie wywołują potrzebnego dialogu z odbiorcami komunikatów. Analizując zaprezentowane badania, nasuwa się także spostrzeżenie, że Polsce nadal brakuje jednoznacznego wizerunku za granicą. Chociaż od czasu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej zaobserwowano stopniowe ocieplanie się jej wizerunku czy nieocenianie jej przez pryzmat stereotypów, to w dalszym ciągu w wielu państwach obrazy Polski i Polaków są zachwiane i niezgodne ze strategią promocji MARKA POLSKA.

Wyniki badań wskazują też na występowanie dość dużych różnic w percepcji wizerunku Polski między poszczególnymi ekspertami od ekonomii, kultury, eksportu, inwestycji, przedsiębiorcami czy przeciętnymi obywatelami i turystami. Zdaniem międzynarodowych przedsiębiorców i inwestorów Polska posiada duży, ale niewykorzystany jeszcze w odpowiedni sposób potencjał gospodarczy. Równoległe twierdzą oni, że Polska zajmuje wysoką pozycję w międzynarodowej wymianie handlowej oraz stanowi atrakcyjne miejsce dla lokowania nowych inwestycji. Jako mocne strony wymienia się także silną gospodarkę, umiejętnie prowadzoną walkę z kryzysem ekonomicznym czy wykwalifikowaną kadrę pracowniczą.

²⁷ *Zalecenia komunikacyjne*, [w:] *Zasady komunikacji marki POLSKA...*, s. 17-22.

²⁸ Choć uwzględniając jej potencjał gospodarczy, a także program działań promocyjnych Ministerstwa Rozwoju (przedstawiony w 4 rozdziale pracy) należy spodziewać się intensyfikacji kolejnych projektów promocyjnych.

Ciekawe uwagi przynosi analizy opinii zagranicznych turystów. W tej grupie badanych nie brakuje pozytywnych ocen zarówno Polski, jak i do Polaków. Polska kojarzy im się przede wszystkim z ciekawymi zabytkami i miejscami, które warto odwiedzić, a także z różnorodnością zasobów przyrodniczych oraz pięknymi krajobrazami. Ważne miejsce w ich ocenach zajmują również pozytywne cechy charakteru Polaków, tj. serdeczność, otwartość, czy gościnność Polaków. To właśnie obywatele stanowią według badanych o wartości Polski.

Zdaniem autorki, Polska w strategii wizerunkowej nie wykorzystuje w pełni ze swoich walorów i nie zwraca uwagi na własne sukcesy, które mogłyby przyczynić się do polepszenia jej wizerunku na arenie międzynarodowej. Dlatego według autorki należałoby rozpocząć prace nad szczegółowym określeniem spójnej i jednoznacznej koncepcji brandingu narodowego w oparciu o ideę przewodnią „creative tension”. Istotną jej częścią powinien być wybór „ikony marki” – konkretnego symbolu czy osoby, która reprezentowałaby „markę POLSKA”. W działaniach promocyjnych odpowiednie podmioty powinny skierować swoje działania na walce ze stereotypami, ukazującymi Polskę jako państwo biedne, zacofane, nieciekawe turystycznie i produkujące niskiej jakości towary. Konieczne jest rozszerzenie kanałów promocyjnych o międzynarodowe media i internet. W strategii tej należy uwzględnić według autorki liczne sukcesy w wielu dziedzinach życia. Twórcy marki POLSKA powinni kreować nasze państwo na podmiot europejski i nowoczesny. Pomocne w budowaniu takiego wizerunku mogą okazać się wydarzenia sportowe, gospodarcze i kulturalne. Równoległe, warto powrócić do korzeni, pamiętać o historii, uznanych i znanych Polakach, polskiej kuchni, tradycji czy folklorze.

Przy wyborze adresata kampanii promocyjnych nie można zapomnieć o samych Polakach. O sile marki Polska na zewnątrz decyduje jej silne zakorzenienie wewnątrz. Pierwszym krokiem do osiągnięcia zagranicznego sukcesu wizerunkowego będzie wzrost poczucia wartości i świadomości narodowej Polaków. Polacy, aby zostać ambasadorami marki Polska muszą się sami do niej przekonać.

Bibliografia

- Anholt S., *Brand New Justice. How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Oxford 2005.
- Anholt S., *Editorial*, „Place Branding” 2005, Vol. 1, No. 4.
- Anholt S., *Foreword to Journal of Brand Management*, „Journal of Brand Management” 2002, Vol. 9, No. 4-5.
- Anholt S., *Nation Brand as Context and Reputation*, „Place Branding” (2005) 1.
- Anholt S., *Sprawiedliwość marek. Jak branding miejsc i produktów może uczynić kraj bogatym, dumnym i pewnym siebie*, Warszawa 2006.
- Anholt S., Hildreth J., *Brand America. Tajemnica megamarki*, Warszawa 2005.
- Dzenovska D., *Remaking the Nation of Latvia: Anthropological Perspectives on Nation Branding*, „Place Branding” 2005, Vol. 1, No. 2.
- Figiel A., *Etnocentrym konsumencki. Produkty krajowe czy zagraniczne?*, Warszawa 2004.
- Fomina J., Frelak J., *Wizerunek Polski i Polaków w Wielkiej Brytanii*, Warszawa 2011.
- Gilboa E., *Searching for a Theory of Public Diplomacy*, „The Annals of the America Academy of Political and Social Science”, 2008, vol. 616.
- Gromadzki G., Kucharczyk J., Łada A., Ochmann C., Taran Y., Wenerski Ł., *Ludzie – Historia – Polityka. Polska i Niemy w oczach Rosjan*, Warszawa 2012.
- Hereźniak M., *Marka narodowa. Jak skutecznie budować wizerunek i reputację kraju*, Warszawa 2011.
- Hereźniak M., Morawska J., *Program marketingu narodowego w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, „Marketing i Rynek” 2005, nr 8.
- Kolarska – Bobińska L., *Obraz Polski i Polaków w Europie*, Warszawa 2003.
- Kornak A. S., *Zarządzanie turystyką*, Warszawa 1996.
- Kucharczyk J., Łada A., Ochmann C., Wenerski Ł., *Polityka i życie codzienne. Niemieckie spojrzenie na Polskę i Rosję*, Warszawa 2013.
- Mikułowski Pomorski J., *Międzynarodowość jako płaszczyzna komunikacji*, „Euro-limes”, styczeń 2005, nr 1 (5).
- Nye J. S., *Public Diplomacy and Soft Power*, *The Annals of the America Academy of Political and Social Science*, 2008, vol. 616.
- Ociepka B., *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania*, [w:] *Dyplomacja publiczna*, red. B. Ociepka, Wrocław 2008.
- Olins W., *Branding Nations: The Historical Context*, „Journal of Branding Management” 2002, Vol. 9, No. 4-5.
- Olins W., *O marce*, Warszawa 2004.
- Olins W., *Wizerunek Polski a konkurencyjność polskich przedsiębiorstw na rynkach światowych*, [w:] *Tożsamość rynkowa. Atrybut konkurencyjnego państwa*, red. M. A. Boruc, Warszawa 2001.

- Papadopoulos N., *Place Branding: Evolution, Meaning and Implications*, „Place Branding Quarterly” 2004, Vol. 1, No. 1.
- Quelch J., Jocz K., *Positioning the Nation-State*, „Place Branding” 2005, Vol. 1, No. 3.
- Rojek R., *Marka narodów: relikw czy fenomen na globalizującym się rynku?*, Gdańsk 2007.
- Wheeler A., *Designing Brand Identity*, New York 2003.
- Wint A. G., *Promoting Transnational Investment: Organising to Service Approved Investors*, „Transnational Corporations” 1993, Vol. 2, No. 1.
- Ziętek A. W., *Dyplomacja publiczna Polski*, „Annales UMCS”, Sectio K: Wydział Politologii UMCS, 2010, vol. XVII, 1.
- Ziętek A. W., *Zagraniczna polityka kulturalna Polski*, [w:] *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, red. A. W. Ziętek, Warszawa 2010.

Wojciech Stachyra
Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ENERGETYCZNE SZACHY. GEOPOLITYKA AZERSKICH RUROCIĄGÓW

Energetic Chess. Geopolitics of Azerbaijani pipelines

„Możesz powalić swojego przeciwnika przy pomocy szachownicy, ale w ten sposób nie udowodnisz, że jesteś lepszym od niego szachistą.”

Przysłowie rosyjskie

Streszczenie

Artykuł ukazuje proces budowania bezpieczeństwa energetycznego przez Republikę Azerbejdżanu przez stopniowe przełamywanie uzależnienia od poradzieckiej infrastruktury rurociągowej. Umiejętne wykorzystanie słabości Federacji Rosyjskiej oraz zaangażowania Stanów Zjednoczonych w obszarze Morza Kaspijskiego na rzecz odwrócenia głównej osi powiązań energetycznych z kierunku północ-południe na wschód-zachód spowodowało, że Azerbejdżan również i dziś pozostaje istotnym ogniwem „geopolitycznej szachownicy”, mimo że wielkość złóż surowców energetycznych, którymi dysponuje wyrażona w liczbach bezwzględnych, nie jest znacząca.

Słowa kluczowe: Kaukaz, Morze Kaspijskie, Rosja, Azerbejdżan, bezpieczeństwo energetyczne

Abstract

Article describes energetic security – building process of Azerbaijan Republic. That target has been archived by gradual overcoming of dependency from post-soviet pipeline infrastructure. Making good use from Russia's weakness as well as USA involvement in the Caspian Sea region, for turning major energetic connections axis from North-South into East-West, provides that Azerbaijan is still an important square of „geopolitical chessboard”. It is in spite of the fact that Azeri hydrocarbon's resources are not very significant in global scale.

Keywords: the Caucasus, the Caspian Sea, Russia, Azerbaijan, energetic security,

Wstęp

Kiedy obserwujemy rozgrywkę szachową, widzimy jak obaj gracze naprzemiennie przesuwają swoje pionki po planszy, przy czym każdej z figur przypisany jest pewien określony przez reguły gry sposób poruszania i bicia. W miarę następujących po sobie posunięć struktura białych i czarnych komplikuje się lub upraszcza, jednak jej zasadniczy cel pozostaje niezmienny – dać mata królowi przeciwnika. „Dać mata” znaczy tyle, co skonstruować z pól znajdujących się pod biciem swych figur, takiej struktury, z której wraży król nie będzie mógł uciec, ani przed którą nie będzie się mógł zasłonić. Bywają pozycje, w których nawet obiektywnie najcenniejsza figura bywa przeszkodą na drodze do stworzenia takiej struktury i racjonalnym jest jej oddanie, aby za cenę materiału zyskać przewagę pozycji.

Wstęp ten wydał mi się niezbędnym dla uzasadnienia tytułu artykułu i poetyki jaką będę się w nim posługiwał. Podobnie bowiem jak w rozgrywce między szachistami, tak też w międzynarodowych stosunkach energetycznych również duże, jeśli nie większe znaczenie od wielkości posiadanych zasobów, wydaje się mieć sposób ich wykorzystania i dystrybucji za pomocą połączeń infrastruktury przesyłowej. Istotne przy tym jest nie tylko, jakie punkty infrastruktury łączy, ale również to, które państwa ona omija i wzdłuż jakich osi następuje jej rozwój. Szczególnie wdzięcznym przykładem dla ukazania tej prawidłowości wydaje się być Republika Azerbejdżanu, której zasoby wyrażo-

ne w liczbach bezwzględnych nie są co prawda imponujące, jednak w obecnych realiach geopolitycznych (danej „pozycji”) czynią z niej niezwykle istotne „pole” geoeconomicznej¹ szachownicy.

Szachownica

Przypisywane Mao-Tse-Tungowi powiedzenie głosi: „Polityka zaczyna się od mapy”. Znajomość uwarunkowań własnej polityki zagranicznej i rozważenie ich w kontekście obiektywnej przestrzeni geograficznej, w której i o którą toczy się gra, pozwala tworzyć koncepcje działań i prognozować zmiany w strukturze wzajemnych powiązań „bierek na szachownicy”. A że państwa są z istoty swojej bytami terytorialnymi, opis przestrzeni, w której i o którą toczy się gra, siłą rzeczy będzie w sobie zawierał także ich geosuwrowcową charakterystykę.

Wydaje się, że w realiach współczesnego, globalnego świata, analizę geopolitycznej pozycji państwa należy przeprowadzić na dwóch poziomach. Po pierwsze, należy wskazać na globalne znaczenie regionu, w którym dany aktor się znajduje. Do drugie, należy przyjrzeć się sytuacji w samym regionie, jako najbliższemu, w pewien sposób naturalnemu środowisku państwa. Podejście geopolityczne nakazuje brać pod uwagę dwa elementy przestrzeni: fizyczny, obejmujący ukształtowanie terenu (jest to czynnik o znaczeniu zasadniczym dla każdej infrastruktury), oraz polityczny, który opisuje podział przestrzeni pomiędzy jednostkami geopolitycznymi. To z kolei pozwoli wskazać perspektywiczne kierunki realizacji polityki, ale i umożliwi identyfikację tych, na których wpływ narażone jest państwo.

Używając programu „Google Earth”, lub „Google Maps” ustawmy mapę świata w taki sposób, aby region Kaukazu znalazł się w centrum. Jak widać pod wieloma względami jest to punkt przecięcia osi północ-południe, wschód-zachód. W masie lądowej Eurazji, której rozciągłość równoleżnikowa przewyższa południkową, jest to bodaj jedyny obszar lądu o układzie południkowym. Od zachodu oblewają go wody Morza Czarnego, a od zachodu graniczy on z Morzem Kaspijskim – największym jeziorem globu. Po drugiej stronie tego

¹ Wyraz „geoeconomia” występuje tu w rozumieniu zaproponowanym przez Juliana Skrzypa w artykule *Geopolityka „wczoraj, dziś i jutro”*. http://przeglad.org/wp-content/uploads/2014/06/Przeglad_Geopolityczny_tom_2.pdf, [dostęp: 28.12.2016].

pierwszego leży kontynent europejski, drugie oddziela go od pustyń Azji Środkowej, za którymi znajdują się Chiny. Na północ od niego ciągną się nadwołańskie lasy i stepy. Idąc na południe wkraczamy na tereny Bliskiego Wschodu.

Przybliżmy teraz widok komputera i skoncentrujmy się na samym tylko Kaukazie. Okazuje się, że ów przesmyk północ-południe przecinają z zachodu na wschód dwa równoległe łańcuchy górskie – Wielki i Mały Kaukaz. Mały, zgodnie z nazwą jest krótszy i pozostawia otwartymi szerokie przejścia na Półwysep Anatolijski i Wyżynę Irańską, podczas gdy droga na północ może odbywać się jedynie przełęczami Wielkiego Kaukazu lub wzdłuż wybrzeży.

Po rozpadzie ZSRR z byłych republik radzieckich powstały trzy państwa narodowe: Gruzja, mająca dostęp do Morza Czarnego i zajmująca dużą część gardła pomiędzy Wielkim i Małym Kaukazem; Azerbejdżan z dostępem do Moza Kaspijskiego; Armenia – państwo bez dostępu do morza wcinające się klinem między Azerbejdżan i jego eksklawę, czyli Nachiczewan. Południową granicą Rosji stał się Wielki Kaukaz, zaś granice Turcji i Iranu nie uległy zmianie.

Spis „pół geopolitycznej szachownicy” nie byłby jednak kompletny bez wskazania na regionalne obszary konfliktowe. Na pierwszym miejscu należy wskazać wśród nich leżącą na terytorium Azerbejdżanu azerską eksklawę, a w istocie parapaństwo (Górski Karabach) będące przedmiotem ciągłego sporu na linii Baku-Erywań. W północnym Azerbejdżanie zamieszkują zdradzający tendencje separatystyczne Lezginie. Gruzja boryka się z problemem prorosyjsko nastawionych republik autonomicznych Abchazji i Osetii Południowej. Na terytorium samej Federacji w Czeczenii miały miejsce dwie wojny, a niepokoje nie ominęły też sąsiedniego Dagestanu. Wszystkie te źródła konfliktów odegrały istotną rolę w energetycznej rywalizacji państw.

Leżące na wybrzeżu kaspijskim miasto Baku było historycznie pierwszym centrum wydobycia ropy naftowej. W roku 1990 wydobywano tutaj „czarne złoto” w ilościach pokrywających 50% światowego zapotrzebowania na ten surowiec. Był to czas nazywany *first caspian oil rush*, czyli pierwszą kaspijską „gorączką naftową”². W tym czasie zachodnie podmioty gospodarcze poczyniły w regionie poważne inwestycje, które ustały po ustanowieniu ZSRR. Kiedy w roku 1991 rozpadł się Związek Radziecki, i na dotychczas podległych wła-

² J. Potulski, *Surowce energetyczne i linie przesyłowe jako przedmiot geopolityki Morza Kaspijskiego*, B. Bojarczyk, T. Kapuśniak (red.), *Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 2011 s. 25.

dzy centralnej republik wyrastały suwerenne w swej podmiotowości państwa, rzeczą pewną stało się, że nowopowstałe podmioty zechcą wykorzystywać swoje pozycje państw-producentów lub państw tranzytowych. Jaki był tego cel? Przede wszystkim chęć umacniania swojej pozycji międzynarodowej. Do tego należy dopisać zachodnie koncerty, którymi ambicją także stały się inwestycje nad Morzem Kaspijskim.

W Morzu Kaspijskim na wysokości Azerbejdżanu znajdują się złoża gazu ziemnego (Szach Deniz) oraz ropy naftowej (Azeri-Chirag-Gunashli). Dane wskazują, że ich wielkość nie czyni z nich alternatywy dla złóż irańskich lub rosyjskich. Warto jednak pamiętać, że w latach 90. XX wieku, kiedy rywalizacja o wpływy dopiero się zaczynała, w powszechnej świadomości wciąż funkcjonował mit „drugiej Zatoki Perskiej”. Mit ten był zresztą umiejętnie popularyzowany przez władze azerskie. Dodatkowo, brak twardych danych rozpałał i tak wybujałą wyobraźnię inwestorów. Jak stwierdził Jakub Potulski: „W politycznym dyskursie wokół Morza Kaspijskiego najczęściej przywołuje się dane podawane przez amerykańskie ośrodki rządowe, przy czym dane te są częściej traktowane poważnie poza granicami niż w samym USA. Często przyjmuje się, że rząd USA posiada dane niedostępne innym [...] dlatego też władze państw położonych nad Morzem Kaspijskim mogą niekiedy podawać zawyżone dane, niepotwierdzone badaniami geologicznymi, opierając się raczej na „myśleniu życzeniowym” i licząc przy tym na przyciągnięcie zainteresowania zagranicznych inwestorów”³.

Tabela 1. Zasoby surowców energetycznych państw kaukaskich

Państwo	Potwierdzone zasoby ropy naftowej (bbl) ³²	Potwierdzone zasoby gazu ziemnego (t)
Azerbejdżan	7 mld.	991.1
Iran	157.8 mld.	34.02
Rosja	80 mld.	47.8

Zestawienie na podstawie CIA Factbook – dane na 1 stycznia 2016⁵.

³ J. Potulski, dz. cyt., s. 24.

⁴ Jedna baryłka to w przybliżeniu 159 litrów.

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>

Plany graczy

Na opisaną powyżej szachownicę nanieśmy pierwsze nitki współzależności pozostałe po ZSRR. Układ ten pokazuje, że ich przeznaczeniem było służyć interesom centrum i zarazem uzależnienie od niego byłej republiki. Ropociąg Baku-Noworosyjsk połączył znane nam złoża Azeri-Chirag-Guneshli⁶ z tym czarnomorskim portem, z którego później „czarne złoto” trafiało na rynki zbytu. Autonomiczny Azerbejdżan nie mógł oczywiście całkowicie zaprzestać wykorzystywania wspomnianego ropociągu. Federacja była (i jest) nie tylko państwem tranzytowym, ale również ogromnym rynkiem, z którego rezygnacja byłaby posunięciem nieracjonalnym⁷. Drugim połączeniem, o którym należy napisać, był gazociąg Mozdok-Tibilisi, rozgałęziający się następnie na linie Tibilisi-Baku i Tibilisi-Erywań⁸. Nitka ta doprowadzała gaz do byłych republik uzależniając je od rosyjskiego gazu. Złoże Szach Deniz nie było jeszcze wówczas eksploatowane na tyle, by zaspokoić potrzeby Azerbejdżanu i stać się dodatkowym źródłem zaopatrzenia dla perspektywicznych połączeń transgranicznych. Droga jaką musiał przebyć Azerbejdżan biegła zatem dosłownie i w przenośni na Zachód. Tylko bowiem zachodnie koncerny mogły przez inwestycje dać władzom do rąk bierki do rozpoczęcia gry z Rosją. Władze irańskie nie stanowiły w tym przypadku zagrożenia ale raczej utrzymywały „życzliwą neutralność”.

W grze zawsze bierze udział dwóch lub więcej graczy, warto więc zastanowić się jaką strategię obrała Federacja Rosyjska. Jako państwo pogrążone w kryzysie, gros swoich sił i środków (zasobów potęgi) przeznaczając na opanowanie chaosu wewnętrznego i transformację, zmierzającą do uczynienia systemu państwa przystającym do realiów pozimnowojennej rzeczywistości. W związku z tym na aktywność międzynarodową wyasygnować można było tylko minimum zasobów, co oczywiście skutkowało jej chronicznym niedoinwestowaniem, a to z kolei ograniczało wachlarz dostępnych w jej realizacji narzędzi.

Ernest Wyciszekiewicz zwraca uwagę, że w aspekcie merytorycznych treści rosyjskich planów miało miejsce tarcie między dwoma stanowiskami obecny-

⁶ K. Wańczyk, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Regionu Morza Kaspijskiego w latach 1999-2004*, Toruń 2007 s. 91-92.

⁷ Specyfiką działań „geopolityki rurociągów” jest zjawisko określane jako „coopetition”. Ten nieprzetłumaczalny na język polski neologizm oznacza wzajemne przenikanie się procesów współpracy i konkurencji, nierzadko w ramach jednego i tego samego działania.

⁸ Tamże.

mi w debacie na temat pożądanego kształtu polityki energetycznej na obszarze czarnomorsko-kaspijskim⁹. Oba dostrzegały słabość Rosji i konieczność jej przezwyciężenia, natomiast każde z nich proponowało inną drogę osiągnięcia celu. Pierwsze z nich uważało, że w interesie Rosji leży utrzymanie państw poradzieckich w orbicie swych wpływów przez ograniczanie prób zblżenia z Zachodem i skazania ich w ten sposób na współpracę z Federacją¹⁰. Można z tego wnioskować, że według zwolenników tego podejścia osłabienie FR nie było na tyle duże, aby utraciła swoją dominację w regionie. Można to także interpretować jako brak pogodzenia się z utratą pozycji politycznego mocarza. Podejście drugie proponowało remedium na załamanie się strefy wpływów. Polegać ono miało na angażowaniu się w budowę nowych szlaków infrastruktury przesyłowej i czerpanie z nich jak największych zysków¹¹. W ten sposób antyrosyjskie oddziaływanie tych projektów zostałoby jeśli nie zniesione zupełnie, to przynajmniej wydatnie ograniczone. Jak dowodzi cytowany autor – zwolennicy pierwszej opisanego koncepcji polityki byli silnie związani z Ministerstwem Spraw Zagranicznych podczas gdy drugie podejście pochodziło od koncernów paliwowych i Ministerstwa Energetyki¹².

Przed pierwszym posunięciem sytuacja na szachownicy można opisać następująco: Azerbejdżan otwierając się na zagraniczne koncerny zbierał bierki kapitału nie wykonując żadnego ruchu, dopóki wielkość wydobywanego surowca nie osiągnie poziomu, który nie tylko zaspokoi jego własne potrzeby, ale też pozwoli na zwiększenie eksportu. Wówczas należało wykonać pierwszy ruch i czekać na reakcję Rosji, która miała do wyboru grę o sumie zerowej lub niezerowej.

Początek gry – gambit Baku– Supsa

Do analizy zachowania Azerbejdżanu użyłem metaforyki zaczerpniętej z tytułowej królewskiej gry. Wydaje mi się ona dobrze oddawać sposób w jaki państwo to rozegrało okres rosyjskiej słabości, co znajduje swoje przełożenie również w dzisiejszej sytuacji międzynarodowej.

⁹ E. Wyciszekiewicz, *Rosyjska polityka energetyczna w regionie Morza Kaspijskiego*, E. Wyciszekiewicz (red.), *Geopolityka Rurociągów współzależność energetyczna a stosunki między państwami na obszarze postsowieckim*, Warszawa 2008 s. 151.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

Gambit jest otwarciem partii szachowej, w który jedna ze stron poświęca jedną ze swoich bierk (najczęściej pionka) w zamian za uzyskanie lepszej pozycji dla rozwinięcia reszty. Jeżeli gambit zostanie przyjęty (ofiarowana bierka zostaje zbita) bierka bijąca zostaje zwykle w toku następnych posunięć sama zbita i równowaga materiału powraca, ale strona ofiarowująca ma już lepszą pozycję na planszy. Jeśli natomiast bierka, która biła, zostaje później wycofana z obawy przed z biciem, strona wycofująca traci tempo, czyli „zostaje krok do tyłu” w stosunku do oponenta, który kontynuuje własny rozwój, a nawet może przejść do ataku. Oczywiście samo przyjęcie gambitu nie jest posunięciem przegrywającym, tak samo jak jego ofiarowanie nie prowadzi od razu do zwycięstwa. Jak pisał chiński wódz i teoretyk wojskowości Sun Tzu: „Kto potrafi – zyska na tym, kto nie potrafi – ten straci”¹³.

W analizowanym przykładzie gambit został przyjęty. Azerbejdżan parł do przodu z łatwym do zbita pionkiem – propozycją zwiększenia przepustowości jedyne istniejącego w regionie ropociągu Baku-Noworosyjsk, niewystarczającej w obliczu planowanego zwiększenia produkcji. Federacja Rosyjska przyjęła gambit, bijąc pionka, czyli odmawiając. Idea tego ruchu wyraźnie wskazuje, że pochodzi on od zwolenników strategii powstrzymywania. Kryła się za nim jednak zasadnicza słabość – brak własnej potęgi, która sprawiłaby, że Azerbejdżan byłby mimo wszystko skazany na korzystanie z połączenia z Noworosyjskiem. Zabrakło tego elementu tym bardziej, że inwestycje zachodnich koncernów paliwowych osiągnęły rozmiary wręcz wymuszające wzrost przepustowości istniejących szlaków przesyłowych lub budowę nowych. Rząd Stanów Zjednoczonych ze swej strony również wskazywał Morze Kaspjskie jako obszar realizacji swych interesów co samo w sobie stanowiło silny impuls do działań dywersyfikacyjnych. Mit „drugiej zatoki perskiej” wciąż jeszcze był obecny w świadomości społecznej¹⁴.

Na odpowiedź Baku z 1994 roku złożyło się szereg komponentów, z których najważniejszymi był tzw. „kontrakt stulecia” między rządem azerskim i Państwową Spółką Naftową Republiki Azerbejdżanu (SOCAR) z jednej a szeregiem zagranicznych koncernów (British Petroleum, Lukoil, Unocal,

¹³ Sun Zi, *Sztuka wojenna*, Kraków 2015 s. 69.

¹⁴ J. Potulski, *Surowce energetyczne i linie przesyłowe jako przedmiot geopolityki Morza Kaspjskiego*, w: B. Bojarczyk, T. Kapuśniak (red.), *Obszar czarnomorsko-kaspjski w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 2011, s. 23.

ConcoPhilips, Statoil, ENI, Total, Itochu, Inpex¹⁵) z drugiej strony. Kontrakt ten powoływał spółkę AIOC (Azerbaijani International Oil Consortium) do budowy ropociągu Baku-Tbilisi-Cayhan. Drugą niemniej ważną składową było porozumienie między rządem azerskim, gruzińskim i SOCAR-em. Umowa dotyczyła uruchomienia ropociągu Baku-Supsa. Gdyby gambit nie został przyjęty, gra mogłaby przyjąć inne zasady, np. kooperacji. W zaistniałej sytuacji nieunikniona okazała się jednak konfrontacja.

Mapa 1. Rurociągi obszaru Kaukazu

Źródło: www.caspianresources.com

Jak już wspomniano, Armenia, Azerbejdżan i Gruzja zajmują niewielki obszar na styku trzech innych, o wiele większych państw, tj. Iranu, Rosji i Turcji, z których każde aspiruje do miana mocarstwa regionalnego. Każda z kaukaskich republik ma na swoim terytorium duże mniejszości etniczne a Azerbejdżan i Armenia są w stanie ciągłego sporu o Górski Karabach. W 1994 roku, w zasadzie równoległe z działaniami na polu geoeconomicznym Azerbejdżan toczył o tę ormiańską enklawę wojnę z sąsiadem. Jeśli dodamy do tego antyirańskie lobby Stanów Zjednoczonych, staje się jasne, że jedyna droga wiodła przez Gruzję. Zbliżenie między Baku i Tbilisi miało dla tego

¹⁵ E. Wyciszkievicz, s. 150.

pierwszego również to znaczenie, że pogarszało sytuację Erywania pozostającego w bliskich relacjach z Kremlen. Gruzja zyskiwała jako kraj tranzytowy, co z kolei pozwalało liczyć na dalsze perspektywy zmniejszenia wpływów Rosji, która sterowała nastrojami społeczno-politycznymi w Abchazji i Osetii Południowej. Ukończony w 1998 roku za 556 milionów dolarów¹⁶ rurociąg połączył Baku z gruzińskim portem czarnomorskim w Supsie. Stamtąd azerska ropa zaczęła trafiać na rynki europejskie.

Baku-Tibilisi-Ceyhan – rozgrywki ciąg dalszy

Cytowany już Sun Zi napisał: „Osiągnąć swój cel, a później osiągnięcia tego nie wykorzystać, to dopiero klęska”¹⁷. Po stwarzającym dobre warunki dalszej gry gambicie, byłoby błędem ze strony Azerbejdżanu nie podjąć decyzji o pogłębieniu prac nad rozwojem infrastruktury przesyłającej ropę na Zachód. O ile jednak w przypadku rurociągu Baku-Supsa, można mówić o projekcie jednoznacznie osłabiającym interesy Federacji Rosyjskiej, o tyle ropociągowi Baku-Tibilisi-Ceyhan strategia ta jest daleka. Jakkolwiek niewątpliwie nadal osłabia on możliwość wywierania ekonomicznego wpływu na obszar kaspijski, tym niemniej stwarza również Federacji Rosyjskiej pewne możliwości. Uzasadnioną wydaje się hipoteza, że BTC jest inwestycją w większym stopniu antyrosyjską niż antyrosyjską. Przemawia za tym kilka przesłanek.

Patrząc na mapę łatwo zauważyć, że najkrótsza droga z Azerbejdżanu do Turcji biegnie przez terytorium Iranu. Obranie drogi przez Gruzję oznacza większe koszty budowy, a ponadto wymusza zmieszczenie się w wąskim gardle między Górskim Karabachem i Armenią na południu, a terytorium zamieszkiwanym przez wykazujących tendencje separatystyczne azerskich Lezginów, Osetią Południową i Abchazją na północy¹⁸. Poprowadzenie BTC przez Iran pozwoliłoby ominąć wspomniane realne i potencjalne punkty zapalne. Władze w Teheranie były tego świadome i silnie lobbowały za takim rozwiązaniem, ale decydujący głos przypadł tutaj Stanom Zjednoczonym. Czerpanie przez Iran dodatkowych korzyści z tytułu bycia państwem tranzytowym było w oczywi-

¹⁶ E. Chow, L. Hendrix https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/1009_EChow_LHendrix_CentralAsia.pdf, [dostęp: 20.07.2016].

¹⁷ Sun Zi, s. 124.

¹⁸ Droga tą został wcześniej poprowadzony rurociąg Baku-Supsa.

sty sposób sprzeczne z interesami Waszyngtonu, dla którego program jądrowy Teheranu był przysłowiową „solą w oku”.

Z bardziej liberalnego punktu widzenia można argumentować, że poprowadzenie infrastruktury przesyłowej trudniejszą trasą miało swój cel w postaci przewidywanej stabilizacji regionu przez ulokowanie w nim ekonomicznych interesów globalnego mocarstwa. Z punktu widzenia realizmu było to „zdublowanie pionka”. Jak wiadomo pionek jest na szachownicy bierką najmniej mobilną o najmniejszym zasięgu oddziaływania. Jego siła uwidacznia się wówczas, kiedy staje się on ogniwem w łańcuchu innych pionków. Zdublowanie oznacza ustawienie dwóch lub więcej pionków na jednej kolumnie, skutkiem czego jeden z nich staje się nieaktywny i jest zawadą w swobodnym manewrowaniu dla figur. Dłuższe utrzymywanie się tej pozycji na planszy stwarza przeciwnikowi okazję do ataku i może okazać się poważną słabością.

Jak zostało wspomniane Federacja Rosyjska również ponosiła straty z tytułu budowy BTC mogła jednak liczyć na rekompensatę. Przez proste posunięcie rewersu (zmiany kierunku przepływu ropy) linii Baku-Noworosyjsk, Moskwa mogła zyskać dodatkowe korzyści z eksportu zachodniosyberyjskiego surowca. Port w Noworosyjsku ma bowiem tę wadę, że jako port czarnomorski może przyjmować tylko mniejsze jednostki zdolne do przebycia Bosforu i Dardaneli. Leżący nad Morzem Śródziemnym Ceyhan jest wolny od tej niedogodności i może przyjmować tankowce o wiele większe, co w sposób oczywisty służy wielkości eksportu¹⁹. Zważywszy, że złoża azerskie są znacznie mniejsze od rosyjskich, mogło to perspektywicznie oznaczać zwiększenie rosyjskich zysków. Rosyjskie MSZ interpretując BTC jako geopolityczny projekt wymierzony w Rosję odrzuciło ofertę, co wkrótce miało się zemścić. Uniezależniony od Rosji w aspekcie eksportu ropy naftowej Azerbejdżan odmówił przywrócenia przesyłu ropy do Noworosyjska w ilości sprzed ukończenia linii do Supsy²⁰.

Pozostając w poetyce szachowej można wysnuć wniosek, że otwierający grę gambit ropociągu Baku-Supsa zaciążył na dalszym przebiegu ropociągowej rozgrywki. Dywersyfikacja kierunków eksportu ropy naftowej sprawiła, że obecnie wpływ Rosji na Azerbejdżan nie może już odbywać się wprost, ale za pośrednictwem odpowiedniego modelowania otoczenia. Po zwycię-

¹⁹ J. Potulski, s. 31.

²⁰ E. Wyciszkwicz, s. 161.

skim otwarciu zaproponowano Rosji dobrą grę kooperacyjną, prowadzącą do remisu. Niedostrzeżenie tej kontynuacji okazało się posunięciem przegrywającym.

Szach ropociągu Baku-Tibilisi-Ceyhan

Całą opisaną powyżej rozgrywkę prowadził Azerbejdżan przy wykorzystaniu pionków i figur naftowych, przy względnej pasywności w wykorzystaniu zasobów gazu. Kolejność ta nie była przypadkowa – to azerskie złoża ropy naftowej absorbowały wtedy uwagę inwestorów i to ich umiejętne rozgrywanie pozwalało liczyć na nadanie procesowi dywersyfikacji największej dynamiki. Nie oznacza to jednak, że sektor gazowy w tym czasie „leżał odłogiem”. Żelazną zasadą budowania pozycji szachowych jest budowanie ich w taki sposób, aby pionki i figury wspierały się wzajemnie, a ich kombinacja była skuteczna zarówno w ataku jak i w obronie. Kiedy Federacja Rosyjska w odpowiedzi na rozwój infrastruktury zmniejszyła dostawy gazu ziemnego, wydobyć ze złoża Szach Deniz wzrosło już na tyle, że mogło w całości pokryć krajowe zapotrzebowanie na ten surowiec, a rosyjskie uderzenie trafiło w próżnię. Kiedy priorytetowy ropociąg BTC został ostatecznie ukończony, władzom w Baku nie pozostawało nic innego jak pójść za ciosem poruszyć pionki „błękitnego paliwa”. Plan był prosty – pociągnąć przez Gruzję i Turcję gazociąg do tureckiego Erzurum, w którym połączyłby się z już istniejącym połączeniem Tabriz-Ankara. Mimo rosyjskiego oporu inwestycja została zrealizowana i 21 maja 2006 roku pierwsza partia gazu została wpompowana do rurociągu w azerskim terminalu Szangachal. Ruch ten określiłem mianem „szacha”, bowiem wytrąciło Federacji Rosyjskiej z ręki ostatni instrument energetycznego nacisku. Azerbejdżan wygrał „partię kaukaską”.

Najistotniejszym elementem gazociągu BTE nie jest jednak to czym jest, lecz to, czym ma szansę się stać. Półwysp Anatolijski jest naturalnym pomostem między Azją i Europą. Gdyby państwu Unii Europejskiej udało się połączyć swoje sieci gazociągowe z siecią turecką, byłby to kolejny krok na drodze do uniezależnienia się od rosyjskiego gazu. Stąd już tylko krok dzieliłby od połączenia się ze złożami Turkmenistanu, za pomocą „gazociągu transkaspjskiego”. Byłby to plan gry godny światowego mocarstwa, którym UE zwykła

siebie nazywać²¹. Należy niestety przyznać, że oparte na *soft power* dotychczasowe działania UE w Azji wyglądają dość mizernie, na przykład w porównaniu z przedsięwzięciami Chin. Nie są one jednak przedmiotem tego artykułu.

Zakończenie

Analizę wydarzeń postanowiłem zakończyć na roku 2008, ponieważ był to rok zmiany. Wojna rosyjsko-gruzińska zamknęła okres, w którym rozgrywka między państwami kaukaskimi odbywała się za pośrednictwem infrastruktury przesyłowej. Pokonana na polu energetycznym Rosja „zmieniła zestaw pionków” i powróciła do polityki opartej na logice gry o sumie zerowej. Tradycyjna, wojskowa *hard power* jest narzędziem prostszym w użyciu, mniej finezyjnym i bardziej jednoznacznym, a także bardziej zgodnym z rosyjską mocarstwowością. Pozycja na szachownicy stała się prostsza, ale i „ostrzejsza” i taka pozostaje do dziś. Być może warto zadać sobie pytanie jaką rolę odegrała w tym przegrana przez Federację Rosyjską kaukaska partia energetycznych szachów.

Należy przy tym zaznaczyć, że sukces rządu w Baku nie był jego wyłączną zasługą. Umiejętne rozegranie słabości Rosji było możliwe przede wszystkim dzięki zainteresowaniu transnarodowych koncernów paliwowych, a w szczególności ulokowaniu w obszarze kaspjskim interesów Stanów Zjednoczonych Ameryki. Gdyby oś Baku-Tibilisi-Ceyhan nie powstała, to jest możliwe, że Rosja mogłaby ostatecznie odnieść sukces. Supsa podobnie jak Noworosyjsk jest portem czarnomorskim, co jak wskazano nie pozostaje bez wpływu na wielkość eksportu, a jest prawdopodobnym, że dysproporcja potencjałów energetycznych Rosji i Azerbejdżanu przechyliłaby szalę zwycięstwa w kierunku tego pierwszego państwa. Jednak niejasne stanowisko FR, w którym wątek kooperacji forsowany przez Łukoil i Ministerstwo Energetyki krzyżował się z twardą rywalizacją realizowaną przez MSZ osłabił spójność i skuteczność rosyjskich działań. Końcowe niedostrzeżenie wielowątkowości projektu BTC i związanej z tym możliwości zmiany sumy energetycznej gry na niezerową. Uruchomienie gazociągu BTE dopełniło sukcesu młodych państw.

²¹ Pomimo porażki projektu Nabucco (2012) idea ta dalej ma szanse być forsowana pod nazwą „korytarza południowego”.

Bibliografia

- Amineh M. P., Houweling H., *Global Energy Security and Its Geopolitical Impediments – The Case of Caspian Region*, "Perspectives on Global Development and Technology" 2007 nr 6.
- Bojarczyk B., T. Kapuśniak (red.), *Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 2011.
- Ebinger C. K., Schwab G. D., *Strategic Assessment of the Caspian Sea Basin*, "American Foreign Policy Interests" 2010 nr 32.
- Rabinovitz P. D., Yusifov M. Z., Arnoldi J., Hakim E., *Geology, Oil and Gas Potential, Pipelines, and the Geopolitics of the Caspian Sea Region*, "Ocean Development & International Law," 2004 nr 35.
- Sun Zi, *Sztuka Wojenna*, Kraków 2015.
- Wańczyk K., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Regionu Morza Kaspijskiego w latach 1999-2004*, Toruń 2007.
- Wyciszewicz E., *Geopolityka rurociągów: współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, Warszawa 2008.

Paulina Jakowluk

Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

WYMIAR POLITYCZNY WSPÓŁPRACY UNII EUROPEJSKIEJ Z PAŃSTWAMI KAUKAZU POŁUDNIOWEGO (2004-2012)

*The political dimension of the European Union's cooperation
with the countries of South Caucasus (2004-2012)*

Streszczenie

Artykuł traktuje o Europejskiej Polityce Sąsiedztwa jako narzędziu oddziaływania Unii Europejskiej na państwa Kaukazu Południowego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja). W tym celu dokonano szczegółowej analizy istoty oraz zasad funkcjonowania tej polityki, przy czym szczególną uwagę zwrócono na zastosowaną tu „warunkowość”. Omówiono wymiar polityczny współpracy realizowanej w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, odwołując się bezpośrednio do przykładu państw Kaukazu Południowego. W rozważaniach odniesiono się do warunków tej współpracy, określono efektywność zastosowanych mechanizmów w poszczególnych państwach, podjęto też próbę zaprezentowania kierunków rozwoju Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec państw Kaukazu Południowego.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Kaukaz Południowy, Europejska Polityka Sąsiedztwa

Summary

The article concerns the European Neighbourhood Policy as a tool to influence the European Union for the South Caucasus countries (Armenia, Azerbaijan, Georgia).

For this purpose, a detailed analysis of the essence and principles of functioning of this policy, with special attention being paid to applied here "conditionality". The political dimension of the cooperation in the framework of the European Neighbourhood Policy is discussed, referring directly to the example of the South Caucasus countries. In the discussion, there is a reference made to the conditions of this cooperation, the effectiveness of the mechanisms applied in different countries is determined, it was also an attempt to present the directions of the development of the European Neighbourhood Policy towards the countries of the South Caucasus.

Keywords: European Union, the South Caucasus, European Neighbourhood Policy.

Wstęp

Mając miejsce w 2004 roku tzw. „wielkie rozszerzenie Unii Europejskiej” w znaczący sposób wpłynęło na jej dotychczasową politykę zewnętrzną, zwłaszcza wobec obszaru najbliższego sąsiedztwa. Tak istotna zmiana geopolityczna, przesuwająca unijny punkt ciężkości w kierunku wschodnim, wymusiła podjęcie działań zmierzających do uregulowania jej relacji z nowymi, bezpośrednimi sąsiadami na wschodzie, przy jednoczesnym uwzględnieniu dotychczasowej współpracy z państwami basenu Morza Śródziemnego. Akcesja dziesięciu państw Europy Środkowo-Wschodniej jednocześnie wyczerpywała formułę rozszerzenia jako głównego narzędzia oddziaływania Unii Europejskiej na jej najbliższe otoczenie, wymuszając wypracowanie równie skutecznego narzędzia dającego możliwość kształtowania sytuacji w jej najbliższym otoczeniu międzynarodowym.

Odpowiedzią na wyzwania przed jakimi stanęła Unia Europejska u progu XXI wieku było powołanie w 2004 roku Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, będącej nowym narzędziem unijnej polityki zewnętrznej. Ta nowa unijna polityka sąsiedzka nie tylko regulowała dotychczasowe jej relacje z bezpośrednimi sąsiadami na południu i na wschodzie, dawała także możliwość oddziaływania na procesy zachodzące w jej najbliższym sąsiedztwie.

Głównym celem współpracy podejmowanej w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa było zapewnienie stabilności, dobrobytu i bezpieczeństwa za-

równy wewnątrz samej Unii Europejskiej jak i poza jej granicami. Ostatecznymi adresatami unijnej polityki sąsiedzkiej zostały państwa basenu Morza Śródziemnego, państwa Europy Wschodniej oraz państwa Kaukazu Południowego.

Funkcjonowanie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oparte zostało na znany z procesu rozszerzenia mechanizmie „warunkowości”, który daje Unii Europejskiej możliwość aktywnego oddziaływania na państwa sąsiedzkie, a także stwarza jej szansę na promocję oraz realizację własnych interesów na arenie międzynarodowej. W ramach tego mechanizmu państwom sąsiedzkim, w zamian za implementację określonych zobowiązań, oferowane są inne niż członkostwo korzyści wynikające ze wzmocnionej współpracy. Jest ona realizowana w trzech wymiarach: politycznym, społeczno-gospodarczym i bezpieczeństwa. Ustalone w ramach tych komponentów warunki mają przyczynić się do stopniowej „europeizacji” obszaru najbliższego sąsiedztwa oraz świadczyć o pozycji Unii Europejskiej na arenie międzynarodowej.

W artykule uwagę skoncentrowano na wymiarze politycznym. W analizie wykorzystano metody badawcze właściwe dla nauk społecznych, przede wszystkim stosunkom międzynarodowym. Sięgnięto więc do metody czynnikowej oraz analizy systemowej i decyzyjnej. Źródłami o podstawowym znaczeniu przy realizacji badań były dokumenty regulujące funkcjonowanie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, w tym Raporty Krajowe, Plany Działania, Krajowe Dokumenty Strategiczne, Narodowe Programy Indykatywne oraz Raporty Krajowe. Wykorzystano ponadto liczne raporty i analizy ośrodków badawczych oraz literaturę przedmiotu.

Istota Europejskiej Polityki Sąsiedztwa

Zdaniem analityków z Center for European Policy Studies (CEPS) istota Europejskiej Polityki Sąsiedztwa może być rozumiana w trojaki sposób¹. Po pierwsze, może być postrzegana jako praktyczny mechanizm zmierzający do łagodzenia negatywnych efektów rozszerzenia w regionach sąsiadujących z Unią Europejską. Po drugie, jako pewnego rodzaju polityczny gest, skierowany w stronę państw sąsiedzkich, mający łagodzić sytuację ich wykluczenia z procesu akcesyjnego. Po trzecie, jako próbę prowadzenia „europeizacji” w ramach

¹ The Center for European Policy Studies, *Two cheers for the European Neighbourhood Policy*, June 2004, URL<http://www.ceps.be/wp.php?article_id=338>, [dostęp: 3.04.2012].

toczącego się w państwach sąsiedzkich procesu transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej, która jednak nie prowadzi do przyszłego członkostwa²³.

Powyższe podejścia wiążą istotę Europejskiej Polityki Sąsiedztwa z mającym miejsce w 2004 roku rozszerzeniem Unii Europejskiej o dziesięć nowych państw Europy Środkowo-Wschodniej. Perspektywa tak istotnej zmiany geopolitycznej wymusiła bowiem na Unii podjęcie stosownych działań zmierzających do uregulowania jej relacji z nowymi, bezpośrednimi sąsiadami na Wschodzie.

Zdaniem Michaela Emersona kończący się proces rozszerzenia postawił Unię Europejską przed dylematem: czy kontynuować proces rozszerzania, narażając się na dysfunkcję instytucjonalną, czy też zaprzeczyć europejskiej idei otwartości i prowadzić politykę wykluczającą, powodującą negatywne skutki zagrażające bezpieczeństwu europejskiemu⁴. Według niego Unia Europejska posiadała dwie możliwości rozwiązania tegoż dylematu. Pierwsza z nich zakładała wzmocnienie instytucjonalne Unii, umożliwiające w nieokreślonej przyszłości kontynuację procesu rozszerzeniowego. Druga z kolei, obejmowała wykształcenie odpowiedniego mechanizmu, skierowanego do państw najbliższego sąsiedztwa, który dawałby Unii Europejskiej możliwość zapobiegania negatywnym skutkom podziału na państwa członkowskie i nieczłonkowskie oraz oferował państwom sąsiedzkim inne niż przysze członkostwo korzyści, wynikające ze wzmocnionej współpracy z Unią Europejską⁵.

W tym kontekście ustanowiona w 2004 roku Europejska Polityka Sąsiedztwa może być postrzegana jako pewnego rodzaju odpowiedź na konieczności przed jakimi stanęła Unia Europejska: koniecznością uniknięcia obietnicy członkostwa oraz koniecznością zaoferowania państwom sąsiedzkim innych korzyści wypływających ze współpracy z Unią. Nowy mechanizm regulujący stosunki z sąsiadami miał zatem rozwiązywać powstały na początku XXI wieku dylemat oraz stwarzać Unii Europejskiej możliwość przeciwdziałania zagrożeniom powstałym na jej granicach zewnętrznych bez konieczności tworzenia barier pomiędzy nią a tymi państwami⁶.

² Tamże.

³ The Center for European Policy Studies, *Two cheers for the European Neighbourhood Policy*, June 2004, URL <http://www.ceps.be/wp.php?article_id=338>, [dostęp: 3.04.2012].

⁴ M. Emerson, *European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo?*, Center for European Studies, "CEPS Working Paper", November 2004, No 215.

⁵ Tamże.

⁶ P. Marcinkowska, *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, Warszawa 2011, s. 16-18. Zob. także

Europejska Polityka Sąsiedztwa stanowi zatem swoiste narzędzie polityczne dające Unii Europejskiej możliwość aktywnego oddziaływania na znajdujące się w jej bezpośrednim otoczeniu państwa sąsiedzkie⁷. Oddziaływanie to możliwe jest dzięki zastosowaniu, znanego z procesu rozszerzenia mechanizmu „warunkowości”. Stwarza on organizacjom międzynarodowym możliwość promocji oraz ochrony własnych interesów na arenie międzynarodowej⁸.

Głównym celem polityki „warunkowości” jest ekonomiczny i polityczny rozwój państw docelowych. Cel ten realizowany jest poprzez działania stymulujące rozwój gospodarczy tych państw, zapewniające im stabilny system rządów oraz aktywną walkę z ubóstwem. Ponadto, w literaturze tematu podkreśla się, że podejmowane w ramach tej polityki działania stanowią swego rodzaju „iskrę”, stymulującą dalsze reformy i rozwój w państwach docelowych⁹.

Zgodnie z oficjalną definicją Banku Światowego, „warunkowość” to zespół warunków, które muszą zostać spełnione, aby Bank dokonał wypłaty środków finansowych przeznaczonych na politykę rozwoju. Warunki te służą: utrzymaniu stabilnych ram polityki gospodarczej państw docelowych, wprowadzaniu programów prowadzonych przez Bank w sposób go zadowalający oraz implementacji zmian politycznych i instytucjonalnych w państwach docelowych, niezbędnych do osiągnięcia założonych przez Bank rezultatów¹⁰. Warunki te uwzględniane są w każdej umowie kredytowej zawieranej przez Bank z danym państwem.

„Warunkowość” stosowana przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Bank Światowy odzwierciedla pozytywistyczne podejście, oparte na związku pomiędzy poziomem zachęty i poziomem ustępstw. Zachęty działają tu jako zmienne niezależne podczas gdy warunki stanowią zmienne zależne. Mechanizm stosowany przez te instytucje oparty jest więc na prostej logice: pożyczka w zamian za reformy strukturalne w państwach docelowych¹¹. „Warunkowość”

A. Primatarova, *In Search of Two Distinct Tracks for Non-EU Europe and the European Neighbourhood*, [w:] N. Hayoz, L. Lesieñ, W. Meurs (red.), *Enlarged EU-enlarged neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy*, Brno 2005, s. 20-31.

⁷ F. Boedeltje, H. Houtum, *Brussels is Speaking: The Adverse Speech Geo-politics of the European Union Towards its Neighbours*, „Geopolitics”, 2011/ No 16, s. 136-138.

⁸ K. Kanjã, *A Wider Europe without the golden carrot of membership*, Enschede 2010, s. 4-5.

⁹ Na podstawie *Review of World Bank Conditionality*, World Bank 2005, URL <<http://siteresources.worldbank.org/PROJECTS/Resources/409401114615847489/ConditionalityFinalDCpaperDC9-9-05.pdf>>, s. 16, [dostęp: 13.05.2012].

¹⁰ Tamże; K. Kanjã, s. 4-6.

¹¹ R. Isaacs, *The Eu Houseman Neighbourhood Policy: Analyzing the Conditionality Mechanism*, “MS Public Policy and Human Development”, 21 June 2007, URL <<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=12851>>, s. 5-10, [dostęp: 8.05.2012].

stosowana przez te międzynarodowe instytucje finansowe stanowi ponadto przykład tzw. „negatywnej warunkowości”. Oznacza to, że spełnienie warunków jest niezbędne do otrzymania środków finansowych. Zachęty i warunki postrzegane są więc jako zmienne determinujące efektywność prowadzonej polityki. Z kolei tzw. „pozytywna warunkowość”, której przykładem jest Europejska Polityka Sąsiedztwa, podkreśla znaczenie warunków w monitorowaniu i implementacji programów realizowanych w ramach prowadzonej polityki. „Negatywna warunkowość” wymusza zatem implementację warunków, podczas gdy „pozytywna” uzależnia korzyści od stopnia postępu w realizacji założonych celów¹².

Na gruncie europejskim „warunkowość” jest analizowana w ramach badań nad europeizacją¹³. Interesująca w tym kontekście wydaje się być definicja „warunkowości” zaprezentowana przez Jamesa Hughesa. Badacz ten definiuje ją jako interakcję między wieloma aktorami, którzy posiadają różnego rodzaju interesy oraz oczekiwania. W ramach tych interakcji otrzymują oni różnego rodzaju nagrody i kary, które są otrzymywane w zależności od tego czy warunki wyznaczone przez dawcę zostały spełnione czy też nie. W tym ujęciu „warunkowość” funkcjonuje w środowisku asymetrycznym, w którym podmiot dominujący ustala warunki, śledzi ich implementację oraz kontroluje nagrody, natomiast podmiot podporządkowany musi spełnić warunki aby uzyskać nagrody¹⁴.

Stopień zaangażowania państwa we współpracę w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oraz postęp w implementacji reform jest przez Unię Europejską oceniany i odpowiednio nagradzany. Oznacza to, że w zależności od stopnia postępu państwa w realizacji warunków współpracy, otrzymuje ono różne nagrody (różny stopień dostępu do rynku wewnętrznego)¹⁵. W tym mo-

¹² Tamże.

¹³ Pojęcie europeizacja odnosi się zarówno do procesów zachodzących wewnątrz Unii Europejskiej (tzw. europeizacja ad intra) jak i do procesów oddziaływania zewnętrznego (tzw. europeizacja ad extra). Szerzej na ten temat w J. Ruzzkowski, *Europeizacja „ad extra” w zarządzaniu zewnętrznym (external governance) Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2010/ Nr 4, s. 7-15.

¹⁴ G. Sasse, *The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revised for the EU's Eastern Neighbours*, „Europe-Asia Studies”, 2008/ No 2, Vol 60, s. 295-316.

¹⁵ P. Borkowski, *Partnerstwo Wschodnie jako instrument polityki zewnętrznej UE*, [w:] A. Szeptycki (red.), *Między sąsiedztwem a integracją*, Warszawa 2011, s. 72; G. Sasse, *The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revised for the EU's Eastern Neighbours*, „Europe-Asia Studies”, 2008/ No 2, Vol 60, s. 295-319.

mencie należy także zaznaczyć, że wszystkie warunki dotyczące współpracy w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa ustalane są wspólnie przez Unię Europejską i państwa sąsiadujące.

Wymiar Wschodni Europejskiej Polityki Sąsiedztwa

W latach dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku stosunki Unii Europejskiej z jej najbliższymi sąsiadami realizowane były w ramach tzw. wymiarów unijnej polityki zewnętrznej¹⁶. Do głównych „wymiarów” zaliczano wówczas wymiar południowy, północny, bałkański oraz wschodni¹⁷.

W literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że w latach dziewięćdziesiątych XX wieku Unia Europejska nie była zbyt zainteresowana rozwojem spójnego podejścia wobec regionu Europy Wschodniej, który był przez nią postrzegany jako jednolity obszar byłego Związku Radzieckiego. Sytuacja ta uległa jednak zmianie już na początku XXI wieku i wynikała bezpośrednio z dobiegającego ku końcowi procesu rozszerzenia. Perspektywa tak istotnej zmiany geopolitycznej, przesuwałej dotychczasowy punkt ciężkości Unii Europejskiej w kierunku wschodnim, wymusiła na niej podjęcie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego podejścia do wschodniego wymiaru swojej polityki¹⁸. Nowe bezpośrednie sąsiedztwo na Wschodzie stwarzało wprawdzie szanse na rozwój dotychczasowej współpracy Unii Europejskiej z państwami Europy Wschodniej, jednocześnie jednak stawiało Unię przed szeregiem wyzwań. Ta znalazła się bowiem w bezpośrednim sąsiedztwie niestabilnego obszaru byłego bloku wschodniego.

¹⁶ J. Ruzzkowski, *Wschodni Wymiar UE. Implikacje dla Polski*, „Studia Europejskie”, 2003/ nr 2(26), s. 40. Zob. także T. Kapuśniak, *Wschodni wymiar polityki Unii Europejskiej. Aspekty prawne i polityczne*, Analizy Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2007, t. 18, s. 9.

¹⁷ Wymiar południowy odnosił się do regionu Morza Śródziemnego i był realizowany w ramach tzw. procesu barcelońskiego, wymiar bałkański realizowany był przez Pakt Stabilizacji dla Południowo-Wschodniej Europy, wymiar wschodni odnosił się do państw Europy Wschodniej i realizowany był w ramach Porozumień o Partnerstwie i Współpracy, natomiast wymiar północny realizowany był w regionie Europy Północnej w ramach Planów Działań Wymiaru Północnego, A. Legucka, *Polityka Wschodnia Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 49-51.

¹⁸ Zobacz Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec wschodnich sąsiadów, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, styczeń 2003, URL <http://www.batory.org.pl/upload/nowi_s.pdf>, [dostęp: 18.05.2012].

Potrzeba wykształcenia nowej koncepcji unijnej polityki wschodniej została potraktowana przez Unię Europejską jako część szerszej strategii jej relacji z najbliższym otoczeniem i została wpisana w toczące się prace nad nową polityką sąsiedzką Unii Europejskiej. Utworzona w 2004 roku Europejska Polityka Sąsiedztwa została ostatecznie zaadresowana do państw sąsiedztwa południowego: Algierii, Egiptu, Izraela, Jordanii, Libanu, Libii, Maroka, Syrii, Tunezji oraz Autonomii Palestyńskiej, a także państw sąsiedztwa wschodniego, w ramach którego wyróżniono państwa wschodnioeuropejskie: Białoruś, Ukrainę i Mołdawię oraz państwa kaukaskie: Armenię, Azerbejdżan i Gruzję¹⁹. Tym samym Bruksela wydzieliła ze swojej dotychczasowej polityki wobec obszaru postradzieckiego dwa regiony, przyznając im jednocześnie szczególny status sąsiada Unii Europejskiej²⁰.

Potwierdzeniem chęci Unii Europejskiej do odgrywania aktywniejszej roli w regionie było powołanie w 2003 roku Specjalnego Przedstawiciela Unii Europejskiej dla Kaukazu Południowego. Jego celem było wspieranie reform politycznych i gospodarczych w państwach kaukaskich, a działalność skupiała się na takich obszarach jak demokracja, rządy prawa oraz prawa człowieka i podstawowe wolności. Przedstawiciel wspierał ponadto wszelkie działania przyczyniające się do rozwiązania konfliktów w regionie poprzez aktywny udział w istniejących już mechanizmach, a także współpracę z innymi aktorami zaangażowanymi w regionie²¹.

W 2004 roku region Kaukazu Południowego został ostatecznie włączony do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Decyzja ta wynikała w głównej mierze ze strategicznych i ekonomicznych interesów Unii Europejskiej w regionie. Była uwarunkowana także kwestiami bezpieczeństwa²².

¹⁹ M. Raś, *Charakterystyka państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego*, [w:] A. Szeptycki (red.), *Między Sąsiedztwem a integracją*, Warszawa 2011, s. 13-14.

²⁰ Należy zaznaczyć, że w przeciwieństwie do państw sąsiedztwa południowego, przyszłe członkostwo państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego nie zostało jednoznacznie wykluczone. K. Pełczyńska-Nałecz, *Integracja czy imitacja? UE wobec wschodnich sąsiadów*, „Prace OSW”, 2011/ nr 36, s. 27.

²¹ Tamże.

²² Należy zaznaczyć, że Europejska Polityka Sąsiedztwa pozostaje w ścisłym związku z Europejską Strategią Bezpieczeństwa (European Security Strategy) przyjętą w 2003 roku i ma wspierać przyjęte w ramach niej założenia. Tamże.

Wymiar polityczny współpracy Unii Europejskiej z Armenią

Współpraca Unii Europejskiej z Armenią w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oparta została na wspólnie wyznawanych wartościach. W Raporcie Krajowym przedstawionym w 2005 roku Komisja Europejska zwróciła uwagę, że system polityczny Armenii w znaczny sposób odbiega od europejskich standardów w zakresie demokracji, rządów prawa oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Główną przyczyną tego stanu rzeczy była niestabilna sytuacja polityczna w państwie, która utrzymywała się od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku i była związana z trwającym procesem transformacji politycznej.

Głównym celem współpracy Unii Europejskiej i Armenii w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa było i jest wzmocnienie demokratycznych struktur i rządów prawa, reforma systemu sądownictwa, walka z przestępczością i oszustwami, a także wzmocnienie przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności w zgodzie z międzynarodowymi zobowiązaniami Armenii²³. Unia Europejska aktywnie wspiera Armenię we wszelkich działaniach, które prowadzą do wzmocnienia stabilności i skuteczności instytucji gwarantujących demokrację oraz rządy prawa w tym państwie. Działalność ta skupia się na wzmacnianiu instytucji rządowych i pozarządowych, reformie sądownictwa i służby cywilnej oraz walce z korupcją. Ponadto, należy pamiętać, że Unia wspiera wszelkie działania zmierzające do wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego, poprzez rozwój społeczeństwa informacyjnego i mediów w Armenii²⁴.

Współpraca Unii Europejskiej i Armenii w tym obszarze realizowana jest w ramach Priorytetu 1: Wzmocnienie demokratycznych struktur i rządów prawa, który obejmuje następujące poddziałania:

- 1.1. Rządy prawa i reformę systemu sądownictwa;
- 1.2. Reformę administracji publicznej i władz lokalnych oraz walkę z korupcją;

²³ Zobowiązania międzynarodowe Armenii w tym kontekście wynikają z Porozumienia o Partnerstwie i Współpracy, a także dokumentów Rady Europy, ONZ oraz OBWE, których Armenia jest stroną.

²⁴ EU/Armenia Action Plan, URL <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf>, 18.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Armenia-Country Strategy Paper 2007-2013*, URL <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_armenia_en.pdf>, 18.05.2012. Zob. także A. Legucka, *Polityka Wschodnia Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 156-157; P. Marcinkowska, *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, Warszawa 2011, s. 127-129.

1.3. Prawa człowieka i podstawowe wolności oraz społeczeństwo obywatelskie²⁵.

Wsparcie finansowe Unii Europejskiej udzielone Armenii na realizację powyższych działań w latach 2007-2010 wyniosło 29,52 mln Euro, co stanowiło 30% całkowitych środków przeznaczonych dla tego państwa w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Z kolei na lata 2011-2013 na realizację tego priorytetu przeznaczono 47,55 mln Euro, co stanowi 30%-35% całkowitego wsparcia udzielonego państwu²⁶.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że pierwsze lata funkcjonowania Europejskiej Polityki Sąsiedztwa nie doprowadziły do większych zmian w obszarze demokracji, rządów prawa oraz poszanowania praw człowieka w Armenii, do czego przyczyniła się trudna sytuacja wewnętrzna w państwie. Brutalnie tłumione przez władze protesty podważające wyniki wyborów prezydenckich i parlamentarnych z 2003 i 2004 roku wzbudziły sprzeciw społeczności międzynarodowej, która domagała się od władz Armenii podjęcia pewnych zmian politycznych²⁷. Wprowadzone na mocy referendum z 2005 roku zmiany do Konstytucji Armenii, z formalnego punktu widzenia stanowiły pewien postęp w kierunku demokratyzacji rządów. Ograniczały bowiem dominującą rolę prezydenta, który utracił część kontroli nad systemem sprawiedliwości i rządem na rzecz parlamentu. W rzeczywistości jednak doprowadziły do walki o władzę w zreformowanym parlamencie²⁸.

Zdaniem międzynarodowych obserwatorów wybory parlamentarne z 2007 roku ukazały znaczny postęp w zakresie demokratycznych standardów, zwłaszcza jeśli chodzi o zliczanie i oddawanie głosów. W 2010 roku rząd rozpoczął prace nad nowym kodeksem wyborczym, spełniającym demokratyczne standardy, który został ostatecznie przyjęty w maju 2011 roku. Przeprowadzone rok później roku wybory parlamentarne, zdaniem obserwatorów OBWE,

²⁵ Tamże.

²⁶ European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Armenia-National Indicative Programme 2007-2010*, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf>, 18.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Armenia-National Indicative Programme 2011-2013*, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_armenia_en.pdf>, 18.05.2012.

²⁷ Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Armenia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/armenia>>, 18.05.2012.

²⁸ K. Strachota, *Kraje Południowego Kaukazu (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)*, [w:] *Sytuacja wewnętrzna w krajach postkomunistycznych Europy i Azji oraz ich polityka międzynarodowa w latach 2006-2007*, (red.) Fiszer J., Warszawa 2007, s. 85-86.

stanowiły duży postęp w reformie systemu wyborczego Armenii, który znacząco przybliżył się do demokratycznych standardów. Kampania wyborcza została uznana za przejrzystą i przebiegła w atmosferze spokoju. Jednocześnie odnotowano liczne przykłady naruszeń nowego prawa w komisjach wyborczych oraz stosowanie nacisku na głosujących²⁹.

W 2011 roku organizacja Freedom House uznała system polityczny Armenii za „częściowo wolny”³⁰.

Wymiar polityczny współpracy Unii Europejskiej z Azerbejdżanem

Podobnie jak w przypadku Armenii, współpraca Azerbejdżanu z Unią Europejską oparta została na poszanowaniu wspólnie wyznawanych wartości. Raport Krajowy przygotowany w 2005 roku przez Komisję Europejską stwierdzał, że sytuacja polityczna w państwie odbiega znacząco od europejskich standardów w zakresie demokracji, rządów prawa oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Tu należy dodać, że rok wcześniej Azerbejdżan został uznany przez Freedom House jedyne za „nie wolne” państwo w regionie³¹.

Unia Europejska podejmując współpracę z Azerbejdżanem w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa musiała stawić czoła, licznym nadużyciom w zakresie demokracji, rządów prawa oraz przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności mającym miejsce na terytorium tego państwa. Współpraca Unii Europejskiej i Azerbejdżanu podejmowana w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa miała na celu wzmocnienie demokracji w państwie przez zwiększenie transparentności i sprawiedliwości procesu wyborczego, zgodnie z międzynarodowymi wymaganiami, a także wzmocnienie ochrony praw człowieka i podstawowych wolności oraz rządów prawa zgodnie z międzynarodowymi zobowiązaniami Azerbejdżanu. Unia Europejska wspiera wszelkie działania

²⁹ Na podstawie Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Armenia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/armenia>>, 18.05.2012; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010, *Progress Report-Armenia*, Brussels 25.05.2011, SEC (2011) 639; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2011, *Progress Report-Armenia*, Brussels 15.05.2012, SWD (2012) 110 final.

³⁰ Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Armenia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/armenia>>, 18.05.2012.

³¹ Freedom House Report, *Freedom in the World 2004-Azerbaijan*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2004/azerbaijan>>, 19.05.2012.

w zakresie umacniania demokracji, rządów prawa, przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności poprzez wzmacnianie stabilności i skuteczności instytucji gwarantujących demokrację i rządy prawa. Działania te obejmowały wspieranie reform służby cywilnej i sądownictwa, walkę z korupcją oraz zapewnienie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności³².

Współpraca Unii europejskiej i Azerbejdżanu w tym obszarze realizowana była i jest w ramach Priorytetu 1: Wsparcie rozwoju demokracji i jakości rządzenia (*good governance*), który obejmuje następujące poddziałania:

- 1.1. Reformę administracji publicznej i zarządzanie finansami publicznymi;
- 1.2. Rządy prawa i reformę sądownictwa;
- 1.3. Prawa człowieka, rozwój służby cywilnej i samorządu terytorialnego;
- 1.4. Edukację, naukę i kontakty międzyludzkie³³.

Wsparcie finansowe Unii Europejskiej udzielone Azerbejdżanowi na realizację powyższych działań w latach 2002-2010 wyniosło 30 mln Euro. Z kolei, na lata 2011-2013 Unia Europejska przeznaczyła kwotę 30,5-37 mln Euro na realizację działań w ramach tego priorytetu, co stanowiło 25%-30% całkowitego wsparcia udzielonego państwu³⁴.

W literaturze przedmiotu przeważa twierdzenie, że proces pozytywnych zmian w Azerbejdżanie przebiegał zbyt wolno, były też obszary wymagające szybkich reform. I tak wybory parlamentarne z 2005 i 2010 roku nie przyniosły żadnych zmian na scenie politycznej Azerbejdżanu. Rządząca partia Nowy Azerbejdżan utrzymała się u władzy. Wybory prezydenckie z 2008 roku przyniosły ponowne zwycięstwo Ilhama Alijewa, który uzyskał 89% głosów. W tym samym roku parlament złożył wniosek o zmianę Konstytucji, znoszący limit kadencji prezydenta. W referendum konstytucyjnym, które odbyło się w 2009 roku, 90% społeczeństwa opowiedziało się za zniesieniem tego limitu,

³² EU/Azerbaijan Action Plan, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf>, 19.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Azerbaijan-Country Strategy Paper 2007-2013*, URL <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf>, 19.05.2012. Zob. także A. Legucka, s. 157-158; P. Marcinkowska, *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, Warszawa 2011, s. 129-130.

³³ Tamże.

³⁴ European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Azerbaijan-National Indicative Programme 2007-2010*, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf>, 19.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, *Azerbaijan-National Indicative Programme 2011-2013*, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_azerbaijan_en.pdf>, [dostęp: 19.05.2012.]

co umożliwiło urzędującemu drugą kadencję Alijewowi, ponowny start w wyborach prezydenckich³⁵.

Zarówno wybory prezydenckie, jak i parlamentarne uznane zostały przez międzynarodowych obserwatorów za niedemokratyczne. Zwrócono także uwagę na rosnący poziom manipulacji ich wynikami. Doszło ponadto do znacznego umocnienia pozycji prezydenta i partii rządzącej, prowadzących państwo w kierunku rządów autorytarnych³⁶. Nie doszło też do istotnych zmian w zakresie systemu sądownictwa, wolności religii, pluralizmu politycznego oraz wolności zgromadzeń i stowarzyszeń³⁷. Władza w państwie skonsolidowana jest w rękach prezydenta, którego autorytarne rządy nie dążą do demokratyzacji państwa oraz skutecznie powstrzymują rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Dominuje pogląd, że podejmowane przez władze reformy są niespójnie, realizowane w taki sposób by nie zagrażały autorytarnemu systemowi.

W roku 2011 Freedom House po raz kolejny uznało Azerbejdżan za państwo „nie wolne”³⁸.

Wymiar polityczny współpracy Unii Europejskiej z Gruzją

Aksamitna rewolucja, która miała miejsce na początku XXI wieku zmieniła diametralnie dotychczasową sytuację polityczną Gruzji, która wkroczyła na drogę demokratycznych reform. Gruzja uzyskała swoją niepodległość w 1991 roku. Zgodnie z postanowieniami Konstytucji z 1995 roku Gruzja jest republiką prezydencką. Władzę wykonawczą w państwie sprawuje prezydent, wybierany w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję. Władza ustawodawcza w państwie należy do jednoizbowego parlamentu złożonego z 235 deputowanych wybieranych na okres czterech lat³⁹.

³⁵ Na podstawie Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Azerbaijan*, URL <<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/azerbaijan>>, 19.05.2012; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010, *Progress Report-Azerbaijan*, Brussels 25.05.2011, SEC (2011) 519; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2011, *Progress Report-Azerbaijan*, Brussels 15.05.2012, SWD (2012) 111 final.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Azerbaijan*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/azerbaijan>>, [dostęp: 19.05.2012].

³⁹ Commission Staff Working Paper, *Country Report-Georgia*, Brussels 02.03.2005, SEC (2005) 288/3; M. Raś, s. 28-29; K. Strachota, s. 85-87.

Współpraca Unii Europejskiej i Gruzji w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa stara się odpowiadać na ambitne cele w zakresie demokracji, rządów prawa oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Głównym celem współpracy Unii Europejskiej i Armenii w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa jest wzmocnienie rządów prawa, zwłaszcza przez reformę sądownictwa i systemu więziennictwa oraz dzięki odbudowie instytucji państwowych. Unia dąży ponadto, do wzmocnienia instytucji demokratycznych oraz poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności zgodnie z międzynarodowymi zobowiązaniami Gruzji⁴⁰.

Współpraca Unii Europejskiej i Gruzji w tym obszarze realizowana jest w ramach Priorytetu 1: Wsparcie dla rozwoju demokracji, rządów prawa i zarządzania i obejmuje następujące poddziałania:

- 1.1. Demokrację, prawa człowieka, rozwój społeczeństwa obywatelskiego;
- 1.2. Rządy prawa i reformę sądownictwa;
- 1.3. Jakość rządzenia (good governance), reformę finansów publicznych oraz budowę zdolności administracyjnych⁴¹.

Wsparcie finansowe Unii Europejskiej udzielone Gruzji na realizację powyższych działań w latach 2007-2010 wyniosło 31,5 mln Euro, co stanowiło 26% całkowitych środków przeznaczonych dla tego państwa w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Z kolei na lata 2011-2013 na realizację tego priorytetu przeznaczono 45-63 mln Euro, co stanowiło 25%-35% całkowitego wsparcia udzielonego państwu⁴².

Podjęte zdecydowane działania, zmierzające do przywrócenia integralności terytorialnej państwa (skierowane w stosunku do Autonomicznej Republiki Adżarii, Abchazji i Osetii Południowej, których dążenia niepodległościowe wspiera Rosja) doprowadziły do drastycznego pogorszenia stosunków na linii Moskwa-Tbilisi. W 2006 roku Rosja nałożyła na Gruzję embargo handlowe

⁴⁰ EU/Georgia Action Plan, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf>, 20.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, Georgia-Country Strategy Paper 2007-2013, URL <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_georgia_en.pdf>, 20.05.2012. Zob. także A. Legucka, s. 159-163; P. Marcinkowska, s. 123-127.

⁴¹ Tamże.

⁴² European Neighbourhood and Partnership Instrument, Georgia-National Indicative Programme 2007-2010, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_georgia_en.pdf>, 20.05.2012; European Neighbourhood and Partnership Instrument, Georgia-National Indicative Programme 2011-2013, URL<http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_georgia_en.pdf>, [dostęp: 20.05.2012].

i transportowe. Przez następne lata obie strony oskarżały się o przeprowadzanie licznych prowokacji wojskowych na tych obszarach⁴³.

Pogarszające się stosunki z Rosją oraz rosnąca opozycja wobec rządów prezydenta doprowadziły do masowych antyrządowych protestów, które miały miejsce w 2007 roku. Demonstracje zostały jednak rozproszone przez policję za pomocą siły. W tym samym czasie prezydent ogłosił wprowadzenie stanu wyjątkowego na terytorium całego kraju. Emisja programów telewizyjnych została zawieszona, wprowadzono także ograniczenia w zakresie wolności zgromadzeń⁴⁴.

Ugrupowania opozycyjne zasiadające w parlamencie zaczęły domagać się przeprowadzenia przedterminowych wyborów prezydenckich i parlamentarnych, prezydent przychylił się do tej propozycji i wyznaczył nową datę wyborów. Przedwczesne wybory prezydenckie odbyły się w styczniu 2008 roku, nie doprowadziły jednak do stabilizacji sytuacji politycznej państwa oraz zaprzestania antyrządowych protestów. Ponadto, narastający na terytorium Osetii Południowej spór, doprowadził w sierpniu 2008 roku do wybuchu wojny rosyjsko-gruzińskiej, która po kilku dniach zakończyła się podpisaniem przez obie strony porozumienia pokojowego. Pomimo sprzeciwu społeczności międzynarodowej Rosja uznała niepodległość Abchazji i Osetii Południowej⁴⁵.

W fachowej literaturze czytamy, że od 2010 roku Gruzja powróciła na drogę reform politycznych i gospodarczych. Dokonane wtedy zmiany w Konstytucji zapewniły trójpodział władzy. Ograniczyły silną władzę prezydenta w państwie, umacniając jednocześnie pozycję premiera. Znowelizowana Konstytucja utrudniła możliwość odwołania premiera z urzędującego stanowiska przy pomocy parlamentarnego wotum nieufności⁴⁶. Zmiany w Konstytucji wzmocniły także pozycję parlamentu zmniejszając jednocześnie jego skład z 235 do 150 członków. Pozostały jednak w dalszym ciągu problemy w zakresie pluralizmu wyborczego⁴⁷.

⁴³ Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Georgia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/georgia>>, [dostęp: 20.05.2012].

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Na podstawie Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Georgia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/georgia>>, 20.05.2012; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010, *Progress Report-Georgia*, Brussels 25.05.2011, SEC (2011) 649; Commission Staff Working Dokument, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2011, *Progress Report-Georgia*, Brussels 15.05.2012, SWD (2012) 114 final.

⁴⁷ Tamże.

W ocenie obserwatorów z ramienia Unii Europejskiej znaczący postęp nastąpił w zakresie reformy systemu sądownictwa, zwiększenia jego efektywności i niezależności. Korupcja wśród sędziów pozostaje jednak nadal problemem, podobnie jak stosowanie przez policję przemocy wobec osób zatrzymanych oraz złe warunki w więzieniach. Odnotowuje się ponadto przykłady stosowania nacisku politycznego wobec sędziów⁴⁸. Uważa się, że wolność wypowiedzi jest coraz pełniejsza, a media – chociaż większość z nich pozostaje związana z różnymi ugrupowaniami politycznymi – nie są poddawane represjom ze strony władzy⁴⁹. Także działalność organizacji pozarządowych nie podlega istotnym ograniczeniom⁵⁰.

W 2011 roku organizacja Freedom House uznała Gruzję za państwo „częściowo wolne”⁵¹.

Zakończenie

Unia Europejska w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, w badanym okresie lat 2004-2012, starała się aktywnie oddziaływać na sytuację polityczną w państwach Kaukazu Południowego. Nacisk położony został na demokrację, rządy prawa oraz ochronę praw człowieka i podstawowych wolności. Ich rozwój miał przyczynić się do zwiększenia stabilności systemów politycznych państw kaukaskich, a także prowadzić do reform zgodnych z unijnymi wartościami i standardami.

Implementacja zawartych w Planach Działania zobowiązań (warunków) przez państwa Kaukazu Południowego świadczy o ich zaangażowaniu w proces integracji z Unią Europejską oraz o tym czy państwa te postrzegają Unię Europejską jedynie jako partnera, czy też bardziej jako warty naśladowania model rozwoju.

Państwem, którego sytuacja polityczna w badanym okresie najbardziej odbiegała od unijnych standardów był Azerbejdżan, który charakteryzował się autorytarnym systemem rządów, a władze nie były zainteresowane wprowadzaniem zalecanych zmian. Zobowiązania (warunki) polityczne tego państwa

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Freedom House Report, *Freedom in the World 2011-Georgia*, URL<<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/georgia>>, [dostęp: 20.05.2012].

wynikające z Planu Działania były stosunkowo słabe i zdecydowanie nieadekwatne wobec rzeczywistych potrzeb. Wydaje się, że Unia Europejska przymykała oko na niektóre wartości i standardy ze względu na jej interesy, zwłaszcza gospodarcze. Azerbejdżanu pełnił rolę państwa strategicznie ważnego dla bezpieczeństwa energetycznego Unii⁵². Tu należy dodać, że Azerbejdżan nie był wtedy zainteresowany integracją z Unią Europejską oraz przyszłym członkostwem, postrzegał zaś Wspólnotę raczej jako partnera handlowego oraz podmiot politycznego stanowiący przeciwwagę dla dominacji rosyjskiej w regionie, niż jako atrakcyjny model rozwoju⁵³.

Odmiernym przypadkiem była w badanym okresie Armenia, która na początku XXI wieku dokonała licznych reform przybliżających system polityczny tego państwa do unijnych standardów. Należy jednak zaznaczyć, że zmiany te dotyczyły głównie rozwiązań formalnych, natomiast praktyka pokazywała, że wprowadzone reformy były w znacznym stopniu nieprzestrzegane. Pewne ustępstwa dotyczące demokratyzacji systemu politycznego skutkowały ponadto zaostrzeniem sytuacji w zakresie praw człowieka i podstawowych wolności⁵⁴. Dlatego też Unia Europejska w przygotowanym dla tego państwa Planie Działania położyła szczególny nacisk na warunki, które mają przyczynić się do umocnienia struktur demokratycznych i przestrzegania praw człowieka oraz wzmocnić działalność społeczeństwa obywatelskiego w państwie⁵⁵.

Pewne niezdecydowanie Armenii związane z kierunkiem reform politycznych wynikało głównie z lawirowania politycznego tego państwa pomiędzy Rosją i Unią Europejską⁵⁶. Stąd przyjmowała ostrożne podejście wobec większego zaangażowania w relacje z Unią Europejską, które mogłyby negatywnie wpłynąć na stosunki z Rosją, a jednocześnie starała się pokazać, że zależy jej na współpracy poprzez wprowadzanie stopniowych i ostrożnych reform.

⁵² Porównaj z A. Poviliunas, *South Caucasus in the context of European Neighbourhood Policy*, Lithuanian Foreign Policy Review, 1(17)/ 2006, URL<<http://www.lfpr.lt/uploads/File/2006/Poviliunas.pdf>>, 20.05.2012, s. 127-140; V. Kopecek, *European Neighbourhood Policy: Does the tool work? Area study of the South Caucasian countries*, Contemporary European Studies, 1/2011, URL<<http://www.ces.upol.cz/pic/item/pdf/61.pdf>>, s. 5-18; S. Kardaś, *Współpraca z państwami Kaukazu Południowego*, [w:] A. Szeptycki (red.), *Między sąsiedztwem a integracją*, Warszawa 2011, s. 269-273.

⁵³ Na podstawie danych dostępnych pod adresem URL<<http://www.regum.ru/news/1279723.html>>, K. Pełczyńska-Nałęcz, s. 21-23.

⁵⁴ Porównaj z A. Poviliunas, s. 127-140; V. Kopecek, s. 5-18; S. Kardaś, s. 265-269.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

Władze Armenii postrzegały w badanym okresie proces integracji z Unią Europejską w sposób selektywny, uznawały że należy korzystać z niego w sposób wybiórczy, kierując się przy tym własnymi interesami. Uznawały Unię za atrakcyjny model rozwoju gospodarczego, który przyczynia się do modernizacji gospodarki, prezentowały jednocześnie sceptyczne podejście co do ewentualnego członkostwa⁵⁷.

Państwem, którego system polityczny pozostawał w znacznym stopniu w zgodności z unijnymi wartościami i standardami była Gruzja. Zmiany polityczne jakie dokonały się tam na początku XXI wieku w związku z „rewolucją róż” spowodowały, że Gruzja wkroczyła na drogę demokratycznych reform, deklarując tym samym swoje proeuropejskie ambicje. Władze starały się dążyć do stopniowej integracji z Unią Europejską oraz deklarowały chęć przystąpienia do struktur europejskich. Celom tym zostały podporządkowane reformy polityczne i gospodarcze⁵⁸. Należy tu zauważyć, że Unia Europejska wspierała Gruzję w jej proeuropejskich dążeniach, oferując wsparcie w obszarach wymagających dalszych reform, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w określonym dla tego państwa Planie Działania⁵⁹.

Zaprezentowane analizy, odnoszące się do okresu 2004-2012, wskazują na pewną słabość wymiaru politycznego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oraz stosowanych w tych ramach warunków wobec państw Kaukazu Południowego. Jej skuteczność w tym obszarze i badanym okresie zależna była w dużym stopniu od postrzegania przez nie Unii Europejskiej jako atrakcyjnego modelu cywilizacyjnego. Miało to swoje bezpośrednie przełożenie na implementację zobowiązań (warunków) politycznych w poszczególnych państwach. Oznaczało to różny poziom efektywności unijnej polityki sąsiedzkiej w zakresie eksportu europejskiego modelu normatywnego i zasad rozwoju cywilizacyjnego. Znajdowało to także przełożenie na zróżnicowaną skuteczność głównego celu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, a więc zapewniania stabilności w najbliższym otoczeniu Unii Europejskiej.

⁵⁷ Na podstawie danych dostępnych pod adresem URL<<http://www.iri.org/explore-our-resources/public-opinion-research/publiv-opinion-polls>>, URL<<http://www.acnis.am/pr/agenda/socio10eng.pdf>>, K. Pełczyńska-Nałęcz, s. 21-23.

⁵⁸ Porównaj z A. Poviliunas, s. 127-140; V. Kopecek, s. 5-18; S. Kardaś, s. 259-265.

⁵⁹ Tamże.

Bibliografia

- Aliyeva-Sztrauch H., *Wielka gra na Kaukazie Południowym*, „Geopolityka”, 2011 nr 4.
- Boonstra J., Melvin N., *Challenging the South Caucasus security deficit*, „FRIDE Working Paper”, 2011 No 108.
- Borkowski P., Dośpiał-Borysiak K., Kapuśniak T., *Wymiar południowy, północny i wschodni Unii Europejskiej: osiągnięcia, szanse, wyzwania*, Lublin 2009.
- Borkowski P., *Partnerstwo Wschodnie jako instrument polityki zewnętrznej UE*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją*, (red.) A. Szeptycki, Warszawa 2011.
- Borkowski P., *Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
- Cieślińska J., *The Eastern Dimension as an Element of the European Neighbourhood Policy. From „Wider Europe” to „European Neighbourhood Policy Plus”*, [w:] *Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Pomostowość czy buforowość?*, (red.) J. Jartyś, A. Staszczuk, Szczecin 2008.
- Delcour L., Duhot H., *Bringing Caucasus Closer to Europe: Achievements and Challenges in ENP Implementation*, „Natolin Research Papers”, 2011/03.
- Dumała A., *Polityka Unii Europejskiej w regionie czarnomorsko-kaspijskim*, w: *Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych*, (red.) B. Bojarczyk, T. Kapuśniak, Lublin 2011.
- Falkowski M., *Problemy bezpieczeństwa na Kaukazie Południowym*, [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze WNP*, (red.) A. Legucka, K. Malak, Warszawa 2008.
- Haas M., *Geo-strategy in the South Caucasus*, Haga 2006.
- Jaffalian A., *Reassessing Security in the South Caucasus. Regional Conflicts and Transformation*, Farnham 2011.
- Kapuśniak T., *Polityka Unii Europejskiej w regionie Morza Czarnego*, [w:] *Unia Europejska i Federacja Rosyjska wobec regionu Morza Czarnego*, (red.) T. Kapuśniak, Lublin 2010.
- Kapuśniak T., *Wschodni wymiar polityki Unii Europejskiej. Aspekty prawne i polityczne*, „Analizy Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Lublin 2007 T. 18.
- Kardaś S., *Współpraca z państwami Kaukazu Południowego*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją*, (red.) A. Szeptycki, Warszawa 2011.
- Legucka A., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Europejska Polityka Sąsiedztwa: cele i instrumenty*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2007 nr 3.
- Marcinkowska P., *Europejska Polityka Sąsiedztwa*, Warszawa 2011.
- Pełczyńska-Nałęcz K., *Polska polityka wschodnia a Europejska Polityka Sąsiedztwa*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny”, 2004 nr 3/4.
- Raś M., *Charakterystyka państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją*, (red.) A. Szeptycki, Warszawa 2011.

- Raś M., *WNP jako pole rywalizacji rosyjsko-unijnej*, [w:] *Wschodnia polityka Unii Europejskiej. Porażka, stagnacja czy konsekwentna realizacja?*, (red.) W. Walkiewicz, Warszawa 2009.
- Ruszkowski J., *Europeizacja ,ad extra' w zarządzaniu zewnętrznym (external governance) Unii Europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2010 nr 4.
- Ruszkowski J., *Wschodni Wymiar UE. Implikacje dla Polski*, „Studia Europejskie”, 2003 nr 2(26).
- Sammut D., Paul A., *Adressing the security challenges in the South Caucasus*, „Policy Brief”, March 2011.
- Stępień-Kuczyńska A., Słowikowski M., *Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej*, Warszawa 2008.
- Strachota K., *Kraje Południowego Kaukazu (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)*, [w:] *Sytuacja wewnętrzna w krajach postkomunistycznych Europy i Azji oraz ich polityka międzynarodowa w latach 2006-2007*, (red.) J. Fiszer, Warszawa 2007.
- Włodkowska-Bagan A., *Obszary niestabilności w regionie czarnomorsko-kaspijskim*, [w:] *Obszar czarnomorsko-kaspijski w stosunkach międzynarodowych*, (red.) B. Bojarczyk, T. Kapuśniak, Lublin 2011.

Marta Pietruszka

Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ZJAWISKO EUROSIEROCTWA W POLSCE PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ

*The phenomenon of euro-orphanhood in Poland after accession
to the European Union*

Streszczenie

Celem głównym niniejszego artykułu jest analiza zjawiska eurosieroctwa na tle migracji ludności we współczesnej Polsce. Cele szczegółowe to: określenie jego specyfiki, rozmiarów, charakterystyka form przeciwdziałania oraz próba prognozy dla tego zjawiska. W badaniach założono, że problem eurosieroctwa jest wynikiem braku wypełnienia w sposób właściwy funkcji rodzicielskich na skutek długotrwałej migracji rodziców. Przyjęto także, że choć w Polsce istnieje system wsparcia społecznego rodzin migracyjnych, wymaga on dostosowania do ich potrzeb. Badania wykazały również, że w podjętym zakresie niezbędna jest ścisła koordynacja oraz współdziałanie istniejących już instytucji.

Słowa kluczowe: migracje ludności, Unia Europejska, Polska, eurosieroctwo

Summary

The main objective of this article is to analyze the phenomenon of euro-orphanhood and the migration of the population in contemporary Poland. The specific objectives are: to define its characteristics, size, characteristics of

forms of counteracting and an attempt to foresee this adverse event. The study assumed that the problem of euro-orphanhood is the result of a lack of appropriate parental duties fulfillment due to the prolonged migration of parents. It was also assumed that while in Poland there is a system of social support migrant families, it requires to adapt to their needs. Studies have also shown that in this field the institutions also need a close coordination and collaboration between each other.

Keywords: population movements, the European Union, Poland, Euro-orphanhood.

Wstęp

Migracje stanowią nieodłączny element rozwoju ludzkości. Odgrywają one znaczącą rolę w kształtowaniu obrazu współczesnego świata. Konsekwencje ich występowania są zauważalne zarówno w państwie przyjmującym, jak i wysyłającym. Wpływają na sferę ekonomiczną, polityczną oraz społeczną każdego z tych państw. Z tego też względu stanowią istotny element rozważań specjalistów oraz badaczy różnych dyscyplin naukowych.

W przypadku Polski znaczenie migracji znacznie wzrosło po akcesji do Unii Europejskiej w 2004 roku. Ich udział zawsze był istotny, jednakże wraz otwarciem granic przez państwa członkowskie zmianie uległ ich charakter oraz skala. Akcesja stała się nowym punktem odniesienia w analizie zjawiska migracji. W ramach rozpatrywania fenomenu emigracji Polaków zwrócono szczególną uwagę na jego negatywne konsekwencje. Dostrzeżono, że migracje mogą mieć istotny wpływ na funkcjonowanie pozostających w państwie rodzin, np. mogą prowadzić do zaburzenia w wypełnianiu funkcji rodziny, które są niezwykle istotne w rozwoju dziecka. W związku z tym jako jeden z negatywnych skutków migracji zostało wyróżnione zjawisko eurosieroctwa.

Pojęcie eurosieroctwa pojawiło się w dyskursie naukowym oraz publicznym stosunkowo niedawno. Wzbudza ono wiele kontrowersji, zwłaszcza jego sposób definiowania wydaje się być wątpliwym. Już samo określenie każdego dziecka, którego rodzic wyjechał za granicę w celach zarobkowych eurosierotą należy poddać krytyce. W przypadku krótkotrwałej rozłąki jest mało prawdopodobne wystąpienie negatywnych konsekwencji. Niezwykle istotnym jest

również zwrócenie uwagi na nieobecność rodzica, która może, ale przecież nie musi, wpływać w sposób dysfunkcyjny na rodzinę. Niewątpliwie są też rodziny, które w sposób właściwy radzą sobie z rozłąką. Z tego też względu kwestionuje się słuszność definicji, które nie uwzględniają długości okresu pobytu rodzica za granicą.

Zjawisko eurosieroctwa wzbudza bez wątpienia szczególne zainteresowanie opinii publicznej. Wynika to uznania rodziny za podstawową jednostkę społeczną. Jest ono niejako przejawem niepokoju społeczeństwa wobec jej zagrożenia, przy czym w największym stopniu w przypadku migracji rodzicielskiej narażone są na nie dzieci. Zwłaszcza, gdy doświadczają wyjazdu zarobkowego obojga rodziców. Negatywne konsekwencje mogą pojawić się nie tylko w ich funkcjonowaniu w środowisku rodzinnym, ale także szkolnym oraz rówieśniczym.

W analizach zostały wykorzystane odpowiednie metody badawcze: statystyczna, porównawcza oraz instytucjonalno-prawna. Badania zostały zrealizowane w oparciu o akty prawne, raporty, wydawnictwa zwarte oraz ciągłe. W celu zobrazowania polskiego systemu opieki oraz wsparcia społecznego wykorzystano *Ustawę o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku*¹ oraz *Ustawę o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku*². *Posłużono się także raportami zawierającymi dane na temat skali migracji oraz eurosieroctwa we współczesnej Polsce. Cenne źródło informacji stanowiły w tym przypadku wydane przez Główny Urząd Statystyczny Migracje zagraniczne ludności. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*³ oraz *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2013*⁴; *sporządzone na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka Dziecko, rodzina i szkoła, wobec migracji rodzicielskich: 10 lat po akcesji do Unii Europejskiej*⁵ oraz *Společné, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*.

¹ Ustawa o Pomocy Społecznej z dn. 12 marca 2004 r., Dz.U. z 2005 r., nr 201, poz. 1668.

² Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r., Dz. U. nr 149, poz. 887.

³ Główny Urząd Statystyczny, *Migracje zagraniczne ludności. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013.

⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2013*, Warszawa 2014.

⁵ B. Walczak, *Dziecko, rodzina i szkoła, wobec migracji rodzicielskich: 10 lat po akcesji do Unii Europejskiej*, Warszawa 2014.

zjalnych⁶. Wykorzystane zostały także wyniki badań przeprowadzonych przez D. Gizicką, J. Gorbaniuk oraz M. Szyszkę⁷.

Pojęcie i przyczyny zjawiska eurosieroctwa

Eurosieroctwo jest stosunkowo nowym pojęciem. Pojawiło się ono w sferze życia społecznego jednocześnie z koniecznością deskrypcji coraz bardziej wyraźnych psychospołecznych skutków wzrastającej liczby osób migrujących zarobkowo z Polski za granicę. W związku z szerokim zakresem występowania pojęcie szybko zaczęło funkcjonować w potocznym języku oraz w prasie, na forach internetowych. Określenie to zaczęło także być obecnym w naukowych oraz urzędowych opracowaniach⁸. Należy jednak zauważyć, że samo zjawisko nie jest nowe. W przeszłości w większości była to jednak emigracja na dłuższy okres i z reguły jednego rodzica. Natomiast współcześnie coraz więcej jest przypadków emigracji obojga rodziców⁹.

Zgodnie z podstawowymi definicjami eurosieroctwo oznacza „fakt nieposiadania przez kogoś (niepełnoletniego) obojga rodziców lub jednego rodzica, którzy opuścili kraj za pracę”¹⁰. Eurosierota zaś to „dziecko, które wychowuje się bez co najmniej jednego rodzica, który wyjechał za granicę w celach zarobkowych”¹¹. Podejście to nie uwzględnia jednak wymiaru psychologicznego tego zjawiska, to znaczy wpływu rozłąki dziecka z rodzicami na jego sposób funkcjonowania w rodzinie, szkole oraz grupie rówieśniczej. Wynika z tego, że eurosierotą może zostać nazwane każde dziecko, którego rodzic lub rodzice znajdują się za granicą, bez względu na okres pobytu czy też ujawnianie się bądź nie różnego rodzaju konsekwencji braku utrzymywania kontaktu z rodzicami lub ro-

⁶ B. Walczak, *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*, Warszawa 2008, URL <http://www.prawadziecka.pl/eurosieroctwo/raport_eurmigracje.pdf> [dostęp:10.03.2015].

⁷ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Lublin 2010.

⁸ A. I. Brzezinska, J. Matejczuk, *Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza i wsparcie*, „Studia Edukacyjne” 2011 nr 17, s. 72.

⁹ B. Cieslińska, *The Experience of Labour Emigration in the Life of Married Women: The Case of Podlasie, Poland*, „International Migration” 2012 tom 52 (1), s. 67.

¹⁰ S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010, s. 113.

¹¹ Tamże.

dzicem dla dziecka. W związku z tym jest ono mocno krytykowane przez grono specjalistów zajmujących się zjawiskiem eurosieroctwa. B. Walczak twierdzi, iż „nazywanie każdego dziecka migranta „sierotą” wydaje się niestosownym nadużyciem, świadczącym, po pierwsze, o nieznajomości ogólnie przyjmowanych definicji sieroctwa, a po drugie, szalenie krzywdzącym rodziców-migrantów”¹². Zgodnie z tym podejściem pojęcie eurosieroctwa jest rozumiane jako sytuacja, w której zarobkowa emigracja obojga rodziców jest powodem zaburzenia zasadniczych funkcji rodzinnych, czyli zapewnienia ciągłości procesu socjalizacyjnego, wsparcia emocjonalnego dziecka oraz transmisji kulturowej¹³. Takie ujęcie tego zjawiska z pewnością nie pozwala na uznanie każdego dziecka, którego rodzic lub rodzice wyjechali za granicę do pracy jako eurosieroty¹⁴. Uzasadnieniem tego ujęcia jest charakter migracji, którą stanowią mają te krótkotrwałe, dotyczące najczęściej ojców. Prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzenia socjalizacyjnej funkcji rodziny uznawane jest za niskie¹⁵.

Zjawisko eurosieroctwa jest klasyfikowane jako rodzaj sieroctwa społecznego¹⁶. Biorąc pod uwagę kwestie formalne definicja tego pojęcia obejmuje dzieci, które są trwale rozłączone z rodzicami bądź rozłączone z rodzicem samotnie je wychowującym¹⁷. Jednak przyjęcie tego rodzaju założeń również nie stanowi rozwiązania problemów związanych z definicją, bowiem trwałość rozłąki nie musi być powodem zaistnienia negatywnych skutków społeczno-psychologicznych. Przykładem niech będą sytuacje, w których dziecko w czasie nieobecności rodziców znajduje się pod opieką dziadków, dobrze wypełniających funkcje zastępczych opiekunów. Paradoksalnie, w wyniku rozłąki możliwa jest także poprawa jego sytuacji. Jest to realne jeśli migracja pozwala na odseparowanie dziecka od rodziców, którzy wypełniają funkcję opiekunczą w sposób niewłaściwy. Problematicznym jest również rzetelne i trafne określenie poziomu występującego zaburzenia, a także normy, która pozwoli stwier-

¹² B. Walczak, *Migracje rodzicielskie – skala zjawiska oraz jego wychowawcze i edukacyjne implikacje*, „Pedagogika społeczna” 2008 nr 3, s. 159.

¹³ B. Walczak, *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-migracji” rodziców i opiekunów*, Warszawa 2008, s. 4.

¹⁴ Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku. Obserwatorium Integracji Społecznej, *Eurosieroctwo – skala zjawiska w województwie podlaskim*, Białystok 2011, s. 4.

¹⁵ B. Walczak, *Migracje poakcesyjne...*, s. 4.

¹⁶ A. I. Brzezinska, J. Matejczuk, s. 2.

¹⁷ B. Walczak, *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze...*, s. 32.

dzić stopień realizacji funkcji socjalizacyjnej, transmisji kulturowej oraz emocjonalnego wsparcia¹⁸.

W eurosieroctwie, podobnie jak w sieroctwie społecznym, wyróżniane są trzy stopnie osierocenia. Pierwszy stopień, najwyższy, to całkowite zerwanie kontaktów przez rodziców dziecka. Konsekwencją tego jest zupełne zaprzestanie utrzymywania kontaktów z rodzicami naturalnymi. W takiej sytuacji obcy ludzie kierują losem dziecka. Drugi stopień, średni, dotyczy dziecka, które bardzo sporadycznie kontaktują się ze swoimi rodzicami. Trzeci stopień, najniższy, to sytuacja, w której rodzice wykazują zainteresowanie dzieckiem, kupują mu różne prezenty, widują się z nim¹⁹.

Specyfika i skala zjawiska eurosieroctwa we współczesnej Polsce

Migracja w sposób znaczący wpływa na funkcjonowanie całej rodziny, ale zachodzące w niej przemiany są różnorodne oraz zależne od wielu czynników.²⁰ W przypadku migracji zarobkowej osób posiadających dzieci jednym z determinantów różnicujących jest osoba, która migruje. Niewątpliwie znaczenie ma także społeczna rola migranta, czy jest to matka, czy też ojciec²¹.

Według badań B. Walczaka z 2008 roku przeprowadzonych na grupie 2597 uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, liceów ogólnokształcących oraz techników 27,6% stanowiły osoby, które doświadczyły czasowej migracji jednego z rodziców. Wśród wyjeżdżających było powyżej 24% ojców oraz powyżej 9% matek. Powszechność występowania wyjazdów migracyjnych zależała w dużej mierze od wieku pozostawianego dziecka. Najwięcej uczniów doświadczających migracji rodziców znalazło się wśród osób będących w wieku 11-12 lat²².

Biorąc pod uwagę zasięg regionalny, największa wtedy liczba wyjazdów rodziców w celach zarobkowych została odnotowana w województwie opolskim – blisko 43% uczniów doświadczyło migracji jednego z rodziców. Następne miejsce zajęło województwo zachodniopomorskie z 37,2%, warmińsko-ma-

¹⁸ S. Trusz, M. Kwiecień, *Spoleczne piętno eurosieroctwa*, Warszawa 2012, s. 43.

¹⁹ S. Kozak, s. 127-128.

²⁰ D. Becker-Pestka, *Rodzina w obliczu migracji zarobkowej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012 nr 1, s. 10.

²¹ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, s. 118-119.

²² B. Walczak, *Spoleczne, edukacyjne i wychowawcze...*, s. 12.

zurskie z 35,1%, świętokrzyskie z 34,4% oraz podkarpackie z 33,7%. Niewiele powyżej krajowej średniej znalazły się województwa dolnośląskie oraz śląskie (29%). Blisko średniej zajęły miejsca województwa lubelskie z 27,7%, kujawsko-pomorskie z 27,6%, lubuskie z 27,5% oraz pomorskie z 27,3%. Poniżej średniej krajowej małopolskie z 23,1%, wielopolskie z 17,7%, podlaskie z 16,8%, łódzkie z 14,5% oraz mazowieckie z 11,2%²³.

Uwzględniając płeć migrującego rodzica zaobserwowano znacznie większą częstotliwość wyjazdów migracyjnych ojców. Wyjazdy nietrwające dłużej niż 6 miesięcy stanowiły w przybliżeniu 3/4 wszystkich wyjazdów. Sezonowego wyjazdu migracyjnego matka doświadczyło od 3,3 do 4,8% dzieci w szkole, zaś ojca od 6,7 do 8,8%. Rozłąki z matką doświadczyło od 161 tysięcy do 236 tysięcy dzieci w wieku 9-18 lat, a z ojcem od 329 do 432 tysięcy. Natomiast rozłąka dziecka z matką o okresie trwania od 2 do 6 miesięcy stanowiła udział między 1,9 a 3,1% dzieci, a z ojcem od 5,7 do 7,7%. W bezwzględnych liczbach oznacza to przedział od 92 do 151 tysięcy dla rozłąki z matką oraz od 283 do 379 dla rozłąki z ojcem²⁴.

Ważną kategorię stanowiła rozłąka długotrwała, która przekracza jeden rok. W tym przypadku zauważalny był znaczny udział mężczyzn, zaś udział kobiet będących w danej grupie osób migrujących wynosił jedynie 23%. Zatem udział dzieci, które zostały dotknięte długo trwającą nieobecnością matki można oszacować od 0,3 do 0,8%, co oznacza przedział między 12 a 40 tysięcy dzieci, natomiast z ojcem między 1,9 a 3,1%, a więc od 94 do 154 tysięcy. Z tą właśnie grupą związane jest największe prawdopodobieństwo wystąpienia trwałego przekształcenia w strukturze rodziny²⁵. Pojawia się także zwiększone ryzyko negatywnych konsekwencji dla opuszczanego dziecka.

Regionem, w którym odnotowano najwyższy udział długotrwałych wyjazdów migracyjnych matek było województwo warmińsko-mazurskie. Odnotowano w nim bowiem 3,6% badanych, którzy wskazali na trwający dłużej niż 12 miesięcy brak obecności matki, a ojca aż 7%. Następne miejsce należało do województwa pomorskiego (1,3%), kolejne zaś do podkarpackiego oraz zachodniopomorskiego (1,2%). Odnosząc się natomiast do długotrwałych migracji ojców, zdarzały się one najczęściej (po warmińsko-mazurskim) w podkarpackim – 5,6%, zachodniopomorskim – 4,6% i lubuskim – 3,9%.

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ Tamże, s. 16.

²⁵ Tamże, s. 16-17.

W opiniach respondentów badań dotyczących rodziny migracyjnej D. Gizickiej, J. Gorbaniuk oraz M. Szyszka osobą, która powinna wyjeżdżać na migrację w celach zarobkowych jest właśnie ojciec. Stwierdziło tak aż 55,3% badanych. Na wyjazd zarobkowy matki wskazało jedynie 0,5% badanych. Tego typu opinie niewątpliwie mają związek z tradycyjnie postrzeganym modelem rodziny, w którym powinność ekonomicznego zabezpieczenia członków rodziny leży przede wszystkim po stronie ojca. Natomiast matka, która łączona jest w tradycyjnym modelu głównie z opieką dzieci oraz troską o rodzinny dom, powinna zostać w domu i realizować się jako opiekunka. Brak obecności ojca przy dziecku przynosi znacznie mniej szkód niż brak obecności matki, dlatego znikomy odsetek badanych osób przyjął możliwość wyjazdu wyłącznie matki²⁶.

Warto również zwrócić uwagę na znaczenie wieku dziecka w podejmowaniu decyzji o wyjeździe poza granicę kraju. W badaniach wykazano, iż w przypadku zarobkowej migracji ojca nie ma granicy wiekowej dziecka, która uniemożliwiłaby mu wyjazd. Tego typu opinię wyraziła ponad połowa badanych (63,5%). W stosunku do matki to zdanie podzieliło jedynie 11,7% badanych. Granicę wieku dziecka, w którym uznano za dopuszczalny wyjazd matki, wskazano w znacznej liczbie przypadków na powyżej 10 roku życia. Niższe przedziały wiekowe były wymieniane rzadziej. Dowodzi to temu, że dla większości respondentów matka jest niezastąpiona w wychowawczym procesie znacznie dłużej. Wskazuje to na tradycyjne postrzeganie rodzinnych oraz rodzicielskich ról²⁷.

Istotnym elementem analizy migracji rodzicielskich jest także forma sprawowania opieki nad pozostawionym w kraju dzieckiem. Oczywiście jest, że w przypadku wyjazdu zarobkowego jednego z rodziców najczęściej uczeń zostaje pod opiekę drugiego rodzica, pozostałego w kraju. Tego typu sytuacja ma miejsce w przypadku więcej niż trzech czwartych migracji. Wśród osób opiekujących się pojawiają się też dość często dziadkowie (15,8%) oraz dorosłe rodzeństwo (4,2%). Pojawienie się innych osób w roli opiekunów występuje stosunkowo rzadko. Uczniowie w nielicznych przypadkach wskazywali innych krewnych (1,8), siebie (1%), znajomych rodziców, sąsiadów (0,6%), rodzeństwo niepełnoletnie (0,6%), dom dziecka (0,2%) oraz rodzinę zastępczą (0,2%)²⁸.

²⁶ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, s. 119.

²⁷ Tamże, s. 123-124.

²⁸ B. Walczak, *Spoleczne, edukacyjne i wychowawcze...*, s. 23.

Struktura opieki jest uzależniona od okresu trwania migracji. Jeśli wyjeżdżającym jest ojciec, rola babci i dziadka jest tym mniejsza, im dłużej trwa nieobecność ojca. W odniesieniu do wyjazdów zarobkowych trwających krócej niż dwa miesiące, dziadkowie są wymieniani na pierwszym miejscu jako opiekunowie przez 17,5% badanych, z kolei jednocześnie ze wzrostem okresu pobytu za granicą liczba wskazań stopniowo spada do 8,3%, w momencie, gdy migracja ojca trwa dłużej niż 12 miesięcy. W zupełnie inny sposób kształtuje się struktura opieki w trakcie migracji zarobkowej matki. Jeśli w przypadku migracji sezonowych udział babci i dziadka jest nawet na mniejszym poziomie niż w przypadku podobnych wyjazdów ojców (6,8%), funkcja dziadków diametralnie wzrasta po rozpoczęciu trzymiesięcznego pobytu za granicą matki. W przedziale od 2 miesięcy do pół roku wynosi średnio 18,9%, zaś w przypadku średniookresowych migracji (od 6 do 12 miesięcy) wynosi aż 43,2%, przewyższając liczbę wskazań uczniów na drugiego rodzica będącego w kraju (38,5%). Wskazuje to na czas pobytu matki w celach zarobkowych za granicą, który trwa od 6 do 12 miesięcy. W takiej sytuacji dziadkowie pełnią rolę ważniejszych opiekunów niż pozostający w kraju ojcowie. Sytuacja ta jednak ulega zmianie, gdy wyjazd matki przekracza rok, znaczenie dziadków w sprawowaniu opieki nad dzieckiem spada wówczas do 25%²⁹.

Najnowsze badania na temat eurosieroctwa zostały przeprowadzone w 2014 roku na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka. Uczestniczyło w nich 4169 uczniów oraz 272 nauczycieli. Próba badawcza w porównaniu do 2008 roku została zwiększona aż o 1572 osoby (60,5%). Podobnie jak poprzednio badania przeprowadzono wśród uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, zasadniczych szkół zawodowych, liceów ogólnokształcących, profilowanych oraz techników³⁰.

W okresie trzech lat przed badaniem, wyjazdu matki za granicę doświadczyło 272 uczniów (6,5%). Natomiast choćby krótkotrwałej nieobecności ojca doświadczyło 725 badanych (17,4%). Wśród danej grupy 20,4% dzieci w wieku 10-19 lat wskazało, że przynajmniej jedno z ich rodziców przebywało za granicą. W stosunku do 2008 roku zanotowano spadek rzędu 6,7%. Zaistniała sytuacja może wynikać ze zmian na rynkach pracy w Polsce oraz w Europie. Zjawisko to można również wiązać ze zwiększeniem liczby migracji osiedleńczych³¹.

²⁹ Tamże, s. 23-24.

³⁰ B. Walczak, *Dziecko, rodzina i szkoła...*, s. 17.

³¹ Tamże.

Wśród migrujących rodziców dominującą strategię stanowiły wyjazdy krótkotrwałe, które nie przekraczały okresu dwóch miesięcy. Decyzję o tego typu wyjeździe podjęła ponad połowa migrujących matek (54%) 42,4% ojców. Wśród jednej trzeciej rodziców przebywających za granicą w celach zarobkowych (34,3% matek oraz 37,8% ojców) okres pobytu poza domem wyniósł od 2 do 12 miesięcy. Wyjazdy trwające dłuższy okres, które przekraczały jeden rok stanowiły udział co ósmej pracującej matki za granicą – 11,7% oraz niemalże co piątego wyjeżdżającego ojca – 19,7%³².

Średni czas trwania wyjazdu ojców wynosił 7,6 miesiąca. Był on prawie dwa razy dłuższy niż długość wyjazdu matek, który trwał przeciętnie 3,9 miesiąca. Strategie, które były przyjmowane przez wyjeżdżających ojców były znacznie bardziej zróżnicowane niż matek. Świadczyć o tym może odchylenie standardowe. W odniesieniu do pierwszego przypadku kształtowało się ono na poziomie 23 punktów, zaś w drugim 9³³.

W badaniach wykazano również, że wiek dzieci w sposób istotny wpływa na charakterystykę wyjazdu zarobkowego matki. Zależność ta jednak nie znalazła potwierdzenia w odniesieniu do ojca. Migracje w celach zarobkowych matek dzieci będących w niemowlęcym wieku, przed objęciem przedszkolną opieką oraz w okresie przedszkolnym występowały stosunkowo rzadko – stosownie 5,4%, 4,9% i 6,2%. Pojawienie się nieznacznego wzrostu w ciągu pierwszego okresu życia dziecka świadczyć może o większej mobilności rodziny w fazie początkowej. Wskaźniki te wzrosły w porównaniu do poprzednich badań.

W najnowszych badaniach odniesiono się również do kwestii sprawowania opieki nad pozostawionym dzieckiem. Wykazały one, że w przypadku pojedynczej migracji nadal najważniejszym opiekunem jest matka (57%). Ogólnie rodzice zostali wskazani przez 71,7% uczniów. W stosunku do poprzednich badań zwiększył się udział dziadków w opiece i wyniósł on 34%. Był on nawet większy od liczby wskazań na ojca (14,1%). Blisko 4% badanych wskazało ciotkę jako pierwszego opiekuna, zaś w dalszej kolejności innych krewnych, przede wszystkim rodzeństwo oraz kuzynów (prawie 3%). Sprawowanie opieki przez znajomych, sąsiadów oraz płatne opiekunki stanowiła rzadkość³⁴.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że z punktu widzenia dziecka najmniej komfortową jest sytuacja, w której migrują oboje z rodziców w jedna-

³² Tamże, s. 18.

³³ Tamże, s. 20.

³⁴ Tamże, s. 51.

kowym czasie³⁵. Wynika to niewątpliwie ze zwiększenia prawdopodobieństwa wystąpienia negatywnych konsekwencji migracji dla poszczególnych członków rodziny.

Według badań przeprowadzonych przez B. Walczaka³⁶ migracji obojga rodziców doświadczyło od 1,1 do 2% dzieci w szkole. W bezwzględnych liczbach jest to przedział od 53 do 100 tys. uczniów będących w wieku 9-18 lat na obszarze całego państwa. Najwięcej tego rodzaju migracji zaobserwowano na terenie województwa warmińsko-mazurskiego (8,4%), najmniej zaś w województwie mazowieckim (1,4%)³⁷.

Łączny udział uczniów, których oboje rodzice znajdowali się poza granicami państwa powyżej okresu jednego roku, stanowił jedynie 0,33% badanych. Liczbę tego typu przypadków oszacowano w przedziale od 4 do 24 tysięcy dzieci w wieku 9-18 lat w skali państwa. Dla dwóch trzecich wyjazdów migracyjnych z danej grupy ogólny czas braku obecności rodziców wyniósł ponad 36 miesięcy. Oznacza to, iż pomiędzy 3 a 16 tysiącami dzieci było przez jakiś okres czasu zupełnie rozłączonych ze swoimi rodzicami³⁸.

Według najnowszych badań z 2014 roku wyjazdy obojga rodziców stanowiły 17,2% wszystkich migracji rodzicielskich wśród ankietowanych. W większości przypadków (powyżej dwóch trzecich) były to wyjazdy o charakterze naprzemiennym³⁹.

W badaniach wykazano również, iż średni okres nieobecności ojca w migracjach obojga rodziców odbywających się naprzemiennie wynosi 5,2 miesiąca. Zaś w przypadku migracji w jednakowym czasie zwiększa się aż do 119 miesięcy. Świadczyć to może o decyzjach migracji podwójnej, ale naprzemienniej. Rodzice chcą zachować ciągłość opieki, a jednocześnie ograniczają długość wyjazdów zarobkowych mężczyzn⁴⁰.

Na podstawie analizy badań D. Gizickiej, J. Gorbaniuk i M. Szyszki można stwierdzić, iż wyjazd w celach zarobkowych obojga rodziców nie jest czymś zaskakującym. W przekonaniu 30,5% respondentów w wyjazdach zarobkowych mogą uczestniczyć zarówno ojciec, jak i matka, jednak nie w tym samym czasie. Za możliwą migrację obojga rodziców optowało 13,7% badanych. Obec-

³⁵ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, s. 119.

³⁶ B. Walczak, *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze...*

³⁷ Tamże, s. 19.

³⁸ Tamże, ss. 19-20.

³⁹ Tamże, s. 91.

⁴⁰ Tamże.

ność takich deklaracji może dowodzić zmian światopoglądowych w ujmowaniu modelu rodziny⁴¹.

Z badań wynika, że migracje zagraniczne w celach zarobkowych obojga rodziców stanowią niewielki odsetek w porównaniu do migracji zarobkowych osób pojedynczych. Należy także zauważyć, że mają one przy tym najczęściej charakter naprzemienny. W związku z tym dzieci w stosunkowo małej liczbie przypadków doświadczają jednoczesnego wyjazdu obojga rodziców.

Formy przeciwdziałania zjawisku eurosieroctwa we współczesnej Polsce

Istniejący w Polsce system opieki oraz wsparcia społecznego jest konstruowany w oparciu o standardy prawa europejskiego oraz europejskie tendencje w opiekuńczej polityce. Jeden z istotniejszych aktów prawnych stanowi Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku. Określa ona zakres zadań pomocy społecznej w państwie, występujące rodzaje świadczeń i zasady oraz tryb w jakim są udzielane. Postuluje się w niej także, że celem pomocy społecznej, stanowiącej instytucję polityki społecznej w państwie, jest umożliwienie osobom oraz rodzinom pokonywanie trudnych sytuacji w życiu, których nie mają możliwości przezwyciężyć wykorzystując jedynie własne zasoby. Pomoc udzielana przez instytucję ma dążyć do usamodzielnienia się w życiu danej jednostki, zaś rodzaj, forma oraz rozmiar tej pomocy powinny odpowiadać okolicznościom uzasadniającym jej udzielenie oraz potrzebom korzystających z niej. W ustawie zostały także omówione główne zasady organizacji oraz funkcjonowania opiekuńczo-wychowawczych placówek oraz form rodzinnej opieki. Ustawa nakłada obowiązek otoczenia pomocą dzieci z niewydolnych wychowawczo rodzin i pozbawionych całkowitej bądź częściowej opieki rodziców, jak też doznających sieroctwa biologicznego bądź społecznego, wynikającego ze śmierci albo porzucenia przez rodziców dziecka⁴².

Ważne znaczenie ma Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku. Mówi ona o formach wspierających oraz kompensacyjnych w stosunku do dziecka będącego aktualnie w trudnej sytu-

⁴¹ D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, s. 119-120.

⁴² Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz. U. z 2005 r., nr 201, poz. 1668, art. 8.

acji w życiu. Istotny element oferowanej pomocy stanowi pozostawienie danej rodzinie dużej swobody w wyborze wsparcia proponowanego przez socjalnych pracowników. Podstawowe założenie stanowi również aktywne uczestniczenie rodziny w procesie radzenia sobie z trudną sytuacją przez wzmocnienie własnych zasobów własnej rodziny oraz jej poszczególnych członków. Oprócz tego ważną kwestią jest pozyskiwanie zewnętrznych źródeł wsparcia o wszechstronnym charakterze pośród poszerzonej rodziny, przyjaciół czy też sąsiadów⁴³.

W wymienionych wyżej aktach prawnych problematyka pomocy społecznej jest ujęta w sposób szeroki, w związku z czym możliwe jest włączenie do systemu opieki społecznej także rodzin czasowo niepełnych ze względu na migrację zarobkową jednego bądź obojga rodziców, jako doznających czasowego naruszenia równowagi rodzinnego systemu⁴⁴.

Z literatury przedmiotu wynika, że w Polsce dostrzega się problemy rodzin migracyjnych. Podejmowane są różne próby rozwiązania ich. Jednakże w większości przypadków są to jedynie działania kompensacyjne, które też nie zawsze są stosowane we właściwym czasie. Konieczne są zatem działania o charakterze zapobiegawczym, monitorującym oraz kompensacyjnym. Powinno się je kierować w sposób bezpośredni do osób dotkniętych migracją w rodzinie i do osób oraz instytucji, które pośrednio mogą przyczynić się do podniesienia jakości życia rodzin czasowo niepełnych. Wyróżnić wśród nich można pracowników socjalnych, kadre pedagogiczną oraz wszystkich edukacyjnych instytucji oraz pracowników organów interwencyjnych⁴⁵.

W. Danilewicz zauważa trzy połączone ze sobą kierunki działań, które zmierzają do zapobiegania wystąpieniu negatywnych konsekwencji w życiu poszczególnych rodzin wskutek zagranicznych migracji. Diagnozowania a co najmniej monitorowanie to oddzielne obszary działań, ponieważ przeprowadzenie właściwego rozpoznania indywidualnej sytuacji życiowej dzieci oraz rodzin zapewnia możliwość odpowiedniej do potrzeb wyrównawczej pracy. Dopiero w przypadku pojawienia się zaburzeń w życiu rodzinnym konieczne jest zastosowanie działań profilaktycznych, monitorujących oraz kompensacyjnych (wspierających oraz pomocowych). W ramach wymienionych dzia-

⁴³ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r., Dz. U. nr 149, poz. 887.

⁴⁴ J. Gorbaniuk, s. 195.

⁴⁵ W. Danilewicz, *Nowe wyzwania dla pracy socjalnej wynikające z migracji zagranicznych*, [w]: *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą oraz rodziną*, red. M. Ruszkowska, M. Winiarski, Warszawa 2014, s. 126.

łań wyróżnianie są w sposób szczególnie trzy rodzaje działań. Pierwsze z nich odnoszą się do zadań szkoły i innych edukacyjnych instytucji. W ich skład wchodzi edukacja, rozpoznanie środowiska rodzinnego uczniów, współpraca oraz kompensacja zaniedbań bądź dydaktycznych braków. Drugie zaś dotyczą ochrony prawnej dziecka oraz rodziny. Zawierają się w nich prawne regulacje związane z prawami oraz obowiązkami dziecka i rodziców, kompetencje osób oraz instytucji odnoszących się do pomocy oraz ochrony rodziny, dziecka i współmałżonka. Ostatnie działania mają związek z zadaniami instytucji w lokalnym środowisku. Wszystkie wymienione działania powinny odznaczać się współpracą międzyinstytucjonalną, która może przyczynić się do szybszej interwencji w nagłych lub trudnych przypadkach, skoordynowania działań dążących do polepszenia życiowej sytuacji osób bądź rodzin, zapobieganiu wystąpieniu negatywnych konsekwencji.

Niezwykle ważną kwestię stanowią informacyjno-edukacyjne działania oraz ochrona prawna dziecka. Znaczenie szkoły oraz instytucji edukacyjnych jest w tym przypadku szczególnie ważna. Za pomocą codziennego kontaktu kadry pedagogicznej z podopiecznymi w przedszkolach oraz szkołach można wspierać dzieci oraz ich rodziców. W zakres działalności edukacyjnych instytucji powinien zostać włączony szereg działań o charakterze zapobiegawczym wobec konsekwencji rozłąki rodzinnej lub monitorującym oraz wspierającym w przypadku ich pojawienia się: zbieranie informacji odnoszących się do struktury rodziny, włącznie z rodzinami rozłączonymi na skutek migracji zagranicznych; edukacja kadry w kwestii jak najwcześniejszego rozpoznawania dziecięcych potrzeb; edukacja dyrekcji szkół i szkolnych pedagogów w odniesieniu do powinności rodziców oraz szkoły wynikających z obowiązujących przepisów prawnych w kwestii postępowania opiekuńczego oraz rodzinnego prawa, a odnoszących się do działań pomocowych wobec dzieci pochodzących z rodzin czasowo niepełnych; umożliwianie kontaktowania się z rodzicem wyjeżdżającym za granicę; działania edukacyjne adresowane do rodziców i innych opiekunów celem podniesienia ich kompetencji⁴⁶.

Zakończenie

Zjawisko eurosieroctwa jako jeden ze skutków migracji ludności na stałe wpisuje się w obraz współczesnego społeczeństwa Polski. Stanowi ono niezwykle ważny element analizy wyjazdów zagranicznych Polaków w celach zarobkowych.

Niewątpliwie zjawisko eurosieroctwa jest wynikiem wyjazdu zarobkowego rodzica za granicę. Jednak jego złożoność wymaga uwzględnienia również czasu trwania rozłąki, a przede wszystkim możliwości realizacji funkcji rodziny jako komórki społecznej. Tylko z uwzględnieniem tych kryteriów możemy rozpoznać i zanalizować w sposób właściwy zjawisko eurosieroctwa, bez przekłamań i nadużyć.

Ważnym elementem w charakterystyce zjawiska stanowią jego skutki. Są one zauważalne nie tylko w sferze rodzinnej dziecka, ale także szkolnej oraz rówieśniczej. Dostrzega się je nawet w poczuciu własnego Ja. Niewątpliwie przedłużająca się rozłąka oraz zaniedbania w wypełnianiu funkcji rodzicielskich mogą stać się powodem wystąpienia zaburzeń w funkcjonowaniu dziecka. Wynikać to może zarówno z postrzegania swojej sytuacji przez dziecko doświadczające migracji rodzicielskiej, jak i ocen płynących z jego otoczenia.

Skali zjawiska eurosieroctwa w Polsce z pewnością nie można sprowadzić do pojedynczo występujących przypadków. Według badań przeprowadzonych w 2014 roku na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka migracji rodzicielskiej doświadczyła jedna piąta uczniów. Jest to liczba, która niewątpliwie nie może być zlekceważona. Badane wyjazdy dotyczyły najczęściej jednego rodzica i w przeważającej większości obejmowały krótki okres trwania. Tym niemniej wyniki tych badań powinny skłonić do refleksji nad niepokojącym szerzeniem się skali zjawiska eurosieroctwa. Rozdzielona emigracją rodzina wymaga opieki i wsparcia ze strony konkretnych instytucji społecznych – jednostek oświatowych, samorządów czy placówek pomocowych.

⁴⁶ Tamże, s. 128.

Bibliografia

- Becker-Pestka D., *Rodzina w obliczu migracji zarobkowej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012 nr 1.
- Bera R., *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych emigrantów polskich*, Lublin 2008.
- Brzezinska A. I., Matejczuk J., *Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza i wsparcie*, „Studia Edukacyjne” 2011 nr 17.
- Burliga Ł., *Rola nauczyciela w pomocy dzieciom w rodzinach migracyjnych*, „Edukacja elementarna” 2014 nr 31.
- Cieślińska B., *The Experience of Labour Emigration in the Life of Married Women: The Case of Podlasie, Poland*, „International Migration” 2014 tom 52 nr 1.
- Danilewicz W., *Nowe wyzwania dla pracy socjalnej wynikające z migracji zagranicznych [w]: Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą oraz rodziną*, red. M. Ruskowska, M. Wiński, Warszawa 2014.
- Gizicka D., Gorbaniuk J., Szyszka M., *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Lublin 2010.
- Gorbaniuk J., *Rodzina migracyjna w systemie pomocy społecznej*, „Roczniki teologiczne” 2014 Tom LXI, zeszyt 1.
- Kaczmarczyk P., *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*, Warszawa 2008.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracja: Perspektywa mikrospołeczna – indywidualne i rodzinne zyski, koszty i straty*, [w]: *Migracja – wyzwania XXI wieku*, red. M. St. Zięba, Lublin 2008.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracje zarobkowe – w poszukiwaniu możliwości zwiększania własnego potencjału/kapitału*, [w]: *Migracja – wyzwania XXI wieku*, red. M. St. Zięba, Lublin 2008.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracje: wybrane zagadnienia*, Lublin 2009.
- Kiercel D., *Rodzice za granicą – perspektywa zmiany warunków bytowych a rozdzielenie systemu. Dylematy terapeutyczne*, [w]: *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Toruń 2008.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010.
- Kozielska J., *Poakcesyjne migracje zarobkowe*, Poznań 2014.
- Niedźwiedzki D., *Migracje i tożsamość: od teorii do analizy przypadku*, Kraków 2010.
- Reroń T., *Współczesne migracje zarobkowe jako problem moralny*, [w]: *Wyjazdy zarobkowe szansa czy zagrożenie? Perspektywa społeczno-moralna*, red. K. Głombik, P. Morciniec, Opole 2005.
- Ryan L., White A., Polish „temporary” migration: the formation and significance of social networks, „Europe-Asia Studies” 2008 nr 60 (9).
- Szczygielska I., *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Warszawa 2013.
- Tomaszewska H., *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej*, [w]: *Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów: niezbędnik nauczyciela*, „Zeszyty Metodyczne” 2008 nr 8.
- Trusz S., Kwiecień M., *Společne piętno eurosieroctwa*, „Psychologia społeczna” 2013 tom 4 nr 4 (27).
- Trusz S., Kwiecień M., *Společne piętno eurosieroctwa*, Warszawa 2012.
- Trusz S., Kwiecińska R., *Edukacyjne i społeczno-emocjonalne konsekwencje zjawiska eurosieroctwa*, „Kultura i edukacja” 2012 nr 1 (87).
- Walczak B., *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-migracji” rodziców i opiekunów*, Warszawa 2008, URL <<http://www.prawadziecka.pl/eurosieroctwo/Pedagogium.pdf>> [dostęp: 20.03.2015].
- Walczak B., *Migracje rodzicielskie – skala zjawiska oraz jego wychowawcze i edukacyjne implikacje*, „Pedagogika społeczna” 2008 nr 3.
- Zielińska A., *Pedagogiczno-prawne aspekty opieki nad dzieckiem w sytuacji wyjazdu rodziców do pracy za granicę*, „Pedagogika społeczna” 2008 nr 3.

Ernest Sawosz
Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

UPADANIE PAŃSTWA JAKO WYZWANIE DLA SPOŁECZNOŚCI MIĘDZYNARODOWEJ

*Falling of the country as a challenge
to the international community*

Streszczenie

Istotą procesu upadania państwa jest utrata społecznej legitymizacji sprawowania władzy oraz zanik identyfikacji obywateli z władzą państwową. Obecnie państwa upadłe i proces ich powstawania stanowią nowy wymiar w dziedzinie zagrożeń i wyzwań stojących przed społecznością międzynarodową. Zmusza to ją do podjęcia często radykalnych działań, włączając w to użycie środków politycznych, siły militarnej oraz rozwiązań prawnych w celu uzyskaniu ładu i stabilizacji w regionach zagrożonych tym problemem. W artykule znalazły się analizy odnoszące się do pojęcia i wyznaczników państwa upadłego, procesu ich powstawania, wielowymiarowych działań społeczności międzynarodowej na rzecz stabilizacji i wychodzenia z upadłości. Rozważania zostały oparte na różnorodnej bazie źródłowej: dokumentach, raportach, aktach prawa międzynarodowego oraz literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: Bezpieczeństwo międzynarodowe, państwo upadłe, operacje pokojowe

Summary

The essence of the process of the country falling is the loss of social legitimacy of governance and the disappearance of citizens' identification with state power.

Currently, failed countries and the process of their formation represent a new dimension to the threats and challenges facing the international community. That is why it is forced to take the often radical actions, including the use of political, military force and legal solutions in order to obtain order and stability in regions threatened by this problem. The article has included the analysis relating to the concept and indicators of a failed state, the process of the formation, multi-dimensional actions of the international community for the stabilization and recovery from bankruptcy. The considerations are based on diverse source database: documents, reports, acts of international law and literature.

Keywords: international security, failed state, peacekeeping operations

Wstęp

Od momentu powstania pierwszych państw w starożytności do czasów nam współczesnych świat podzielony jest na obszary znajdujące się pod jurysdykcją ośrodka władzy oraz te wyjęte spod ich kontroli. Historia polityczna świata ukazała wyższość państwa nad innymi, poprzedzającymi go, często niedoskonałymi tworem – greckimi polis czy starożytnym Rzymem. Uznano je zatem za podstawową formę organizacji życia społecznego, dorobek westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych. Państwo jako organizacja nie wykazuje jednak cechy nieprzemijalności, naciskane od wewnątrz i zewnątrz może utracić swoje zdolności, w konsekwencji słabnąć lub upaść.

Upadanie państwa jest jednym z najważniejszych procesów we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Pojęcie „państwa upadłego” po raz pierwszy pojawiło w literaturze w ostatniej dekadzie XX wieku za sprawą Geralda Helmana i Stevena Ratnera w ich eseju opublikowanym przez Foreign Policy w 1992 roku¹. W początkowym okresie problem upadania państwa

¹ G. Helman, S. Ratner, *Anarchy rules: Saving Failed States*, „Foreign Policy” 1992 t. 89.

i istnienia państw upadłych był traktowany przez społeczność międzynarodową jako problem o niskim znaczeniu związany z anachronicznością gospodarki. Temat ten zyskał na znaczeniu po wydarzeniach z 11 września 2001 roku. Proces upadania państwa i zagrożenia z niego wynikające stały się elementem procesu sekurytyzacji, w ramach którego brak skutecznych rządów i chaos wewnętrzny stały się istotnym elementem w dyskusji na temat bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Postępująca globalizacja relacji międzynarodowych spowodowała, że problem państw upadających nie może zostać odizolowany i pozostawiony sam sobie do rozwiązania. Problem ten jest nadal aktualny i ważny, gdyż państwa upadające zamieszkuje ponad ¼ światowej populacji.

Jako problem badawczy autor stawia sobie przedstawienie i analizę procesu upadania państwa w kontekście współczesnych zagrożeń i wyzwań jakie stoją przez społecznością międzynarodową. Badanie tych procesów oparł na wykorzystaniu takich metod jak: analizy systemowej i czynnikowej, porównawczą i instytucjonalno-prawną. Wykorzystane w niniejszym artykule źródła mają różnorodny charakter. Poza opracowaniami² autor skorzystał z dokumentów oraz raportów państw i organizacji międzynarodowych, a także z aktów prawa i międzynarodowego.

Pojęcie i istota państwa upadłego

Zjawisko państwa upadłego i jego dysfunkcyjności istnieje od momentu powstania pierwszych z nich. Intensyfikacja tego problemu nastąpiła na początku lat 90. XX wieku. Jak już stwierdzono, przyjmuje się, że to pojęcie wprowadzili do języka naukowego Gerald Helman i Steven Ratner w eseju opublikowanym przez Foreign Policy w 1992 roku.³ Łukasz Kulesa i Rafał Tar-

² W języku angielskim na wyróżnienie zasługują następujące pozycje: R. Rotberg, *Failed States, Collapsed States, Wake States: Causes and Indicators*, Waszyngton 2003; A. Ghani, C. Lockhart, *Fixing Failed States*, Oxford 2008. Ważne są również opracowania w j. polskim, np.: R. Kłosowicz, A. Mania (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 2012; R. Kłosowicz (red.), *Państwa dysfunkcyjne i ich destabilizujący wpływ na stosunki międzynarodowe*, Kraków 2013; R. Kłosowicz, *Państwa dysfunkcyjne i międzynarodowe wysiłki zmierzające do ich naprawy*, Kraków 2014; G. Gil, *Upadanie państwa w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2015.

³ J. Zajadło, *Prawo międzynarodowe wobec problemu „państwa upadłego”*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 2, s. 4. Zob. również G.B. Helman, S.R. Ratner, s. 3-20.

nogórski definiują państwo upadłe jako podmiot, który niezależnie od posiadanych formalnych atrybutów państwowości (istnienie rządu, wykonywanie czynnego i biernego prawa legacji) nie może lub nie chce wykonywać podstawowych obowiązków wynikających z istoty suwerenności, to znaczy sprawować kontroli nad określonym terytorium, zapewnić ludności minimum praw ochrony życia i zdrowia, jak również powstrzymać się od naruszania imperatywnych norm prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka⁴. Definicję tę należy uzupełnić o elementy, które bezpośrednio wiążą się z procesem degradacji państwa: upadek porządku państwowego, społecznego i gospodarczego; wewnętrzne konflikty zbrojne, masowe naruszenia praw człowieka i kryzysy humanitarne, endogeniczny charakter konfliktu i fragmentaryzację społeczeństwa⁵.

W literaturze najczęściej rezygnuje się z prób precyzyjnego zdefiniowania definicji „państwa upadłego” na rzecz deskryptywnego ujęcia jego poszczególnych elementów. Istotą upadku państwa jest utrata społecznej legitymizacji sprawowania władzy. Zanika wtedy jakakolwiek identyfikacja obywateli z władzą państwową. Przykładem takiego państwa, całkowicie upadłego bądź zdeintegrowanego jest Somalia, od kilkunastu lat pogrążona w chaosie, bez jedyne, legalnego i uznawanego przez świat rządu sprawującego kontrolę na jej terytorium. Podobnymi do niej państwami są Syria, Afganistan czy Sierra Leone. Borykają się one z trudną sytuacją wewnętrzną, ich władza nie jest w stanie kontrolować i sprawować zwierzchnictwa nad całym terytorium. Często dochodzi w nich do wojen domowych, a znaczne terytorium znajduje się pod kontrolą rebeliantów czy separatystów. Następuje utrata monopolu władzy i przymusu, który przechodzi na ręce innych, nieuprawnionych do tego osób i organów w sposób niekontrolowany. Państwa upadłe nie są zdolne do wykonywania podstawowych funkcji administracyjnych, gospodarczych czy socjalnych. Nie są w stanie zagwarantować obywatelom bezpieczeństwa, tracą tym samym swoją wiarygodność⁶.

⁴ Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *Przyszłość ONZ – reinterpretacja czy zmiana Karty Narodów Zjednoczonych?*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 1, t. 5, s. 48.

⁵ S.A. Salim, *On the States under Stress*, [w:] A.D. Rotfeld (red.), *Towards the UN reform*, Warszawa 2004, s. 125-129. Zob. Również S. Bieleń, *Państwa upadłe*, [w:] J. Symonides, *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i Perspektywy*, Warszawa 2006, s. 628; G. Gil, *Upadanie państwa w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2015, 14.

⁶ S. Bieleń, s. 624.

Powstawanie państw upadłych

Analizę genezy państw upadłych należy zacząć od okresu pokolonialnego. Jako główną przyczynę ich powstawania wskazuje się rozpad systemu kolonialnego. Koniec tej epoki przyczynił się do fali wielokierunkowych zmian, które dotknęły wszystkie dziedziny życia, niszcząc lub osłabiając tym samym tradycyjne struktury społeczne⁷. Ten problem najbardziej uwidocznił się na kontynencie afrykańskim, który przez dwa wieki był penetrowany przez najsilniejsze mocarstwa europejskie. Zjawisko to jest również charakterystyczne na Bliskim i Środkowym Wschodzie, Azji i w Ameryce Łacińskiej⁸.

Upadanie państwa zachodzi etapowo. Według Roberta I. Rotberga jest to stopniowe przechodzenie od państwa słabego (*weak state*), przez państwo upadające i upadłe, po państwo w którym nastąpiła całkowita utrata państwowości (*collapsed state*). Granice poszczególnych etapów są trudne do ustalenia. Nie można jednoznacznie określić, na jakim etapie znajduje się dane państwo. Pozycja państw słabych w tym procesie nie determinuje jego losów, gdyż zdarza się, że państwo odbudowuje własny potencjał, stabilizuje swoją sytuację i pozycję międzynarodową. Analogicznie, niektóre z tych państw mogą tylko pogorszyć swoją sytuację i brnąć ku kolejnym etapom rozpadu państwowości⁹.

Tabela nr 1 ukazuje przyczyny upadku niektórych współczesnych państw zaliczanych do „upadłych”.

⁷ S. Bieleń, *Państwa w stanie kryzysu i upadku?*, [w:] M. Sulek, J. Symonides (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 56.

⁸ Według raportu amerykańskiego think-tanku „Fundusz dla pokoju” w 2012 roku, państw upadłych lub będących na granicy upadku było 60 Indeks Państw Upadłych, [online] <http://library.fundforpeace.org/fsi12-change-is-only-constant>, [dostęp: 19.04.2016].

⁹ Należy wyjaśnić różnice pomiędzy całkowitą utratą państwowości a państwem upadłym. Całkowita utrata państwowości jest rzadką i wysoce ekstremalną odmianą państwa upadłego. Stanowi ostateczną formę degradacji, rozpad państwa w sensie struktury. W państwie upadłym natomiast funkcjonowanie państwa i jego struktur są ograniczone w zakresie podejmowanych działań oraz terytorium. W państwach upadających i upadłych, istnieje możliwość odbudowania państwa w płaszczyźnie politycznej i społecznej, zaś w państwach w których nastąpiła całkowita utrata państwowości konieczne jest budowa wszystkiego od nowa R.I. Rotberg, *Failed States, Collapsed States, Wake States: Causes and Indicators*, Waszyngton 2003, s. 9.

Tabela 1. Wybrane państwa upadłe na świecie.

Państwo	Przyczyna upadku
Afganistan	Wojna domowa, walka mocarstw światowych o strefę wpływu, konflikty ideologiczne i etniczne
Demokratyczna Republika Konga	Wojna domowa, ingerencja zbrojna, mnogość grup etnicznych
Haiti	Kryzysy gospodarcze, przeludnienie, przemoc, katastrofy naturalne
Somalia	Upadek dyktatury, wojny domowe, kryzys ekologiczno-gospodarczy

Źródło: T. Klin, *Państwa upadłe*, [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, s. 109.

Wyraźnie więc widać, że do głównych przyczyn powstawania państw upadłych należy zaliczyć:

- 1) wyznaczanie sztucznych granic państw pokolonialnych bez uwzględnienia podziałów etnicznych,
- 2) siłową demokratyzację państw Trzeciego Świata na wzór państw zachodnich¹⁰,
- 3) globalizację, która pogłębia erozję autorytetu państwa i jego funkcji co niekiedy przekłada się to na brak zdolności państwa do zachowania własnej struktury, podatność na chaos, anarchię i wojnę domową¹¹.

Wskaźniki państw upadłych

Najbardziej znanym wskaźnikiem opisującym tzw. dysfunkcyjność państw jest prowadzony przez analityków „Foreign Policy” i „Fundusz dla pokoju” Indeks Państw Upadłych. Jest on sporządzany od 2005 roku. Liczba wskaźników, jakie brano pod uwagę przy ustalaniu indeksu, ulegała zmianom. Przy pierw-

¹⁰ C. Mojsiewicz, *Afryka – problemy rozwoju i bezpieczeństwa*, [w:] W. Malendowski, C. Mojsiewicz (red.), *Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004, s. 145.

¹¹ G. Gil, s. 34.; Ł. Roman, *Państwa upadłe jako zagrożenie bezpieczeństwa na początku XXI wieku*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2014, nr 11, s. 119.

szych próbach opierano się na analizie nierównomiernego rozwoju, poziomie delegitymizacji władzy państwowej oraz zagrożeniach demograficznych. Kolejne indeksy poszerzano o brak kontroli nad terytorium, bezpieczeństwa wewnętrznego, brak dostępu do świadczeń społecznych oraz utratę monopolu państwa na użycie siły. W późniejszym czasie do tej listy dodano poziom korupcji, zawłaszczenie władzy, podziały etniczno-religijne, brak rządów prawa i ocenę instrumentów zarządzania kryzysowego¹².

W Indeksie państwa oceniane są pod względem możliwości upadku na podstawie 12 kryteriów:

- 1) *Demographic pressures* – presja demograficzna,
- 2) *Refugees/IDPs* – ruchy repatriacyjne, migracje wewnętrzne/ konflikty wewnętrzne, problemy humanitarne;
- 3) *Group grievance* – prześladowanie ludności,
- 4) *Human flight* – tzw. drenaż mózgow,
- 5) *Uneven development* – nierówności rozwojowe,
- 6) *Economic decline* – poziom biedy i recesji gospodarczej,
- 7) *Delegitimization of the state* – poziom legitymizacji władzy państwowej,
- 8) *Public services* – jakość usług publicznych,
- 9) *Human rights* – przestrzeganie praw człowieka,
- 10) *Security apparatus* – zapewnienie bezpieczeństwa obywateli,
- 11) *Factionalized elites* – podziały wśród elit politycznych,
- 12) *External intervention* – ryzyko zewnętrznej interwencji militarnej lub politycznej¹³.

Kryteria te są pogrupowane w trzech kategoriach: społeczne (1-4), ekonomiczne (5-6) oraz polityczno-militarne (7-12). Najwięcej kryteriów odnosi się do strony polityczno-militarnej. W Indeksie dominują państwa Afryki, których podatność na zagrożenie upadkiem państwa jest największe. Sudan Południowy zajmuje pierwsze miejsce w zestawieniu, zdobywając 114,5 pkt na 120 możliwych. Wyprzedził tym samym Somalię, która przez ostatnie kilka lat uważana była za najbardziej upadłe państwo na świecie.¹⁴ O takiej pozycji państw afrykańskich decyduje ich dziedzictwo postkolonialne. Jest to re-

¹² B. Popławski, *Failed States Index – państwa kruche czy upadłe?*, [online] <http://kulturaliberalna.pl/2014/07/09/afryka-panstwa-kruche-czy-upadle-failed-states-index/>, [dostęp: 20.04.2016].

¹³ *Fragile States Index 2015*, [online] <http://www.foreignpolicy.com>, [dostęp: 20.04.2016].

¹⁴ Por. *Failed States Index 2010*, [online] <http://www.foreignpolicy.com>, [dostęp: 20.04.2016].

gion o najniższym na świecie poziomie rozwoju gospodarczego, o wysokim wskaźniku wykształcenia, ubóstwa oraz silnym trybalizmie. Katalizatorami upadku państw Afryki są także czynniki społeczno-polityczne, takie jak: korupcja, podział demograficzny społeczeństwa, wysoki przyrost naturalny, najkrótsza średnia długość życia, najwyższy wskaźnik śmiertelności czy liczba osób zarażonych wirusem HIV. Do grona państw uznawanych za upadłe dołączono również państwa położone na Bliskim Wschodzie i w Azji Centralnej. Ich obecność spowodowana jest narastającymi konfliktami wewnętrznymi na tle etnicznym, religijnym i politycznym. Syria od 4 lat zmaga się z wojną domową, która wybuchła w wyniku zamieszek i jest konsekwencją „Arabskiej Wiosny” – wystąpień obywateli przeciwko autorytarnym rządóm. Do pogorszenia się sytuacji w Syrii czy Iraku doprowadziło pojawienie się wewnętrznego wroga jakim jest tzw. Państwo Islamskie¹⁵, które kontroluje obszary wyjęte spoza kontroli władzy państwowej¹⁶.

Działania polityczne na rzecz stabilizacji i budowania pokoju w państwach upadłych

Ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej w państwach afrykańskich, azjatyckich i państw Ameryki Łacińskiej należy do najważniejszych wyzwań jakie stoją przed społecznością międzynarodową. Ashraf Ghani i Clare Lockhart szacują, że około 60 państw, które zamieszkuje ponad miliard ludzi, balansuje na granicy upadku. Ich władze nie są zdolne do realizacji swoich podstawowych funkcji, powodując tym samym zagrożenie dla bezpieczeństwa innych uczestników stosunków międzynarodowych¹⁷.

Wysiłki polityczne społeczności międzynarodowej, które mają na celu stabilizację sytuacji w państwach dysfunkcyjnych, zaliczyć można do trzech z pięciu grup działań: zapobieganie konfliktom (*conflict prevention*), tworze-

¹⁵ Państwo Islamskie, Państwo Islamskie w Iraku i Lewancie (arab. Daesz) – salaficka organizacja terrorystyczna i samozwańczy kalifat powstały na terytorium państwowym Iraku i Syrii w 2014 roku. Zob. G. Gil, s. 46 i n.

¹⁶ W 2013 roku nastąpiła zmiana w nazewnictwie zestawienia. Po głosach krytyki nazwę rejestru zmieniono z Failed States Index na Fragile States Index. Słowo „fragile” w tym kontekście oznacza „kruche” lub „predysfunkcyjne”. Zmiana miała na celu usunięcie pejoratywnego wydźwięku określenia „państwo upadłe”.

¹⁷ A. Ghani, C. Lockhart, *Fixing Failed States*, Oxford 2008, s. 3.

nie pokoju (*peacemaking*) i budowanie pokoju (*peacebuilding*). Są one rozdzielone pozostałymi dwoma wysiłkami, które zaproponował ONZ w 2008 roku: utrzymanie pokoju (*peacekeeping*) i wymuszanie pokoju (*peace enforcement*), które zakładają użycie siły militarnej, przy udziale komponentu policyjnego i cywilnego¹⁸.

Najważniejszymi wysiłkami o charakterze politycznym, podejmowanymi przez społeczność międzynarodową są: mediacje, wspieranie procesów pokojowych, w tym organizacja konferencji pokojowych; pomoc w organizacji wyborów, misje polityczne, czasowe sprawowanie nadzoru politycznego nad nowymi władzami państwa¹⁹. Zastosowanie tych działań uzależnione jest od specyfiki danego kryzysu, a także potencjału, interesów i celów podmiotów, które prowadzą te działania. Ich głównym celem jest zakończenie konfliktu przy użyciu metod dyplomatycznych, a gdy porozumienie pokojowe zostanie zawarte nastąpi wsparcie budowy instytucji rządowych posiadających legitymację społeczną. Takie działania mogą podejmować nie tylko państwa, grupy państw czy międzyrządowe organizacje międzynarodowe, ale także organizacje pozarządowe i jednostki²⁰.

Mediacja międzynarodowa występuje wtedy, gdy państwa nie są w stanie uregulować sporu w bezpośrednich rokowaniach i korzystają z pomocy innego państwa lub organu międzynarodowego²¹. Według Organizacji Narodów Zjednoczonych jej podstawowymi zasadami są: rzetelne przygotowanie mediatora, bezstronność oraz zgoda zwaśnionych stron na udział mediatora. Mediacja jest pierwszym wysiłkiem używanym do ustabilizowania sytuacji w państwie upadłym. Prowadzą ją państwa bądź grupy państw, organizacje międzynarodowe oraz osoby o wysokim autorytecie międzynarodowym.

Aktywnym mediatorem na forum międzynarodowym są organizacje międzynarodowe, takie jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Unia Europejska czy Unia Afrykańska. Ze strony ONZ w mediacje angażowane są najbardziej znane osoby, jak np. Kofi Annan, który był wysłannikiem do Syrii w celu

¹⁸ K. Tłałka, *Międzynarodowe wysiłki polityczne i militarne na rzecz stabilizacji państw dysfunkcyjnych*, [w:] R. Kłosowicz (red.), *Państwa dysfunkcyjne i międzynarodowe wysiłki zmierzające do ich naprawy*, Kraków 2014, s. 211.

¹⁹ *Department of Political Affairs. Diplomacy and Mediation*, [online] <http://www.un.org/undpa/en/>, [dostęp: 12.05.2016].

²⁰ K. Tłałka, s. 212.

²¹ *Internetowa Encyklopedia PWN*, [online] <http://encyklopedia.pwn.pl/>, [dostęp: 12.05.2016].

zakończenia konfliktu i rozpoczęcia rozmów pokojowych²². W ramach ONZ działa utworzony w 2006 roku Departament Spraw Politycznych Jednostki Wsparcia Mediacji, odpowiedzialny m.in. za pomoc w kreowaniu i rozwijaniu zdolności mediacyjnych organizacji regionalnych oraz udzielanie wsparcia logistycznego i finansowego²³.

Mediacja jest pierwszym etapem na drodze do wypracowania porozumienia. Kolejne, bardziej szczegółowe ustalenia zapadają podczas konferencji pokojowych, które odbywają się pod auspicjami organizacji międzynarodowych. Mogą one dotyczyć podziału stanowisk w instytucjach rządowych, zmiany konstytucji lub opracowania nowej. Praktyka pokazała, że w przypadku bardzo skomplikowanych konfliktów potrzebne było przeprowadzenie kilku konferencji pokojowych na przestrzeni lat. Przykład Somalii ukazał serię błędów, jakie popełniła społeczność międzynarodowa przy budowie procesu pokojowego. Konferencje pokazały brak koordynacji działań podmiotów zewnętrznych. Oparcie przeprowadzenia procesu pokojowego na przywódcach, dysponujących siłą militarną, bez poparcia społecznego, nie przyniosło oczekiwanych rezultatów²⁴.

Kolejnym krokiem jest pomoc w organizacji demokratycznych wyborów nowych władz państwowych. Głosowanie jest jednym z koniecznych warunków do budowy trwałego pokoju i stabilizacji w państwie²⁵. Pomoc jakiej udzielią inne podmioty tym państwom zależy od sytuacji panującej w kraju. Może nią być nadzór nad sprawnym przebiegiem wyborów lub ich organizacja, jeśli państwo nie może ich zorganizować w ramach własnych kompetencji. Nadzór nad przebiegiem wyborów ogranicza się do wysłania obserwatorów, których zadaniem jest zapewnienie właściwego przebiegu głosowania. Takie działania prowadzi np. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie czy Centrum Cartera²⁶.

²² Kofi Annan przygotował sześciopunktowy plan pokojowy, który miał na celu ustanowienie rozejmu, wysłanie pomocy humanitarnej i podjęcie rozmów na temat politycznego rozwiązania konfliktu.

²³ *Mediation Support Unit*, [online] <http://peacemaker.un.org/mediation-support>, [dostęp: 12.05.2016].

²⁴ Tamże, s. 216.

²⁵ Tamże, s. 217.

²⁶ W ramach OBWE działa Biuro ds. Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, które wysłała misje obserwacyjne w celu oceny przebiegu wyborów i ewentualnych rekomendacji co do sposobu ich przeprowadzania. Centrum Cartera w latach 1989-2013 wysłało swoich obserwatorów do monitorowania 94 wyborów w 37 krajach.

Inaczej wygląda sytuacja w momencie, gdy społeczność międzynarodowa sama organizuje wybory w państwie upadłym. Głównym celem staje się wówczas zapewnienie możliwie jak największej liczbie ludności możliwości udziału w wyborach, co jest utrudnione, gdy brakuje np. spisu obywateli czy służb, które mogłyby pomóc w zapewnieniu bezpieczeństwa podczas wyborów. Ponadto, organizacje międzynarodowe i państwa dążą do tego, aby w wyborach udział wzięły wszystkie liczące się siły polityczne w kraju, aby nie doprowadzić do wykluczenia niektórych grup społecznych czy etnicznych. Kolejną trudnością jest sposób w jaki przeprowadzone zostaną wybory, by ich wynik zaakceptowała każda partia polityczna biorąca w nich udział.²⁷

Działania militarne na rzecz stabilizacji i utrzymania pokoju w państwach upadłych

Wiele wyzwań stawiają przed społecznością międzynarodową toczące się na terytorium państwa dysfunkcyjnego konflikty zbrojne. Są zjawiskami anormalnymi, niezależnie od ich skali. Są bezpośrednim zagrożeniem dla pokoju i bezpieczeństwa globalnego i regionalnego, zakłócają rozwój gospodarczy i społeczny państwa, nierzadko dochodzi podczas ich trwania do łamania podstawowych praw człowieka. Skłania to społeczność międzynarodową do podjęcia działań, których celem jest natychmiastowe zakończenie konfliktu, ustabilizowanie sytuacji wewnątrz państwa oraz jego odbudowa. Podstawowym narzędziem jakie jest stosowane do tego typu działań są operacje pokojowe. Stabilizację mają zapewnić programy budowy potencjału sektora bezpieczeństwa państwa dysfunkcyjnego. Celem tych działań jest przywrócenie władzy państwowej monopolu na stosowanie środków przymusu, uważanego za warunek trwałego pokoju i rozwoju państwa²⁸.

Zapewnienie bezpieczeństwa na terytorium państw upadłych jest pierwszym krokiem w procesie stabilizacji tych państw. Główną rolę odgrywają tu operacje pokojowe, prowadzone na terytorium państwa ogarniętego kryzysem.

²⁷ Wybory organizowane przez społeczność międzynarodową w państwie dysfunkcyjnym budzą wiele wątpliwości. Wymagają one bowiem nie tylko rozwiązań formalno-prawnych i technicznych, ale również muszą uwzględniać postawy społeczne i wartości jakie podzielają członkowie elit politycznych. Przeprowadzenie wyborów może nie zagwarantować trwałości systemu demokratycznego w państwie. K. Tałka, s. 217-218.

²⁸ Tamże, s. 224-225.

W sytuacjach nadzwyczajnych operacje mogą być rozpoczęte w krajach blisko sąsiadujących z państwem dysfunkcyjnym. Ich zadaniem jest niedopuszczenie do rozprzestrzenienia się kryzysu na inne państwa²⁹.

Współczesne operacje pokojowe charakteryzują się aktywnością, wielofunkcyjnością i wzrostem znaczenia komponentu cywilnego i policyjnego³⁰. Określa się je jako tzw. operacje drugiej generacji. Wyróżnia się również operacje tzw. trzeciej generacji³¹, w których dochodzi do użycia siły na większą skalę. Główną różnicą między generacjami operacji pokojowych jest skala użycia siły. Pierwsza generacja charakteryzuje się ograniczonym użyciem siły, druga – umiarkowanym użyciem siły, zaś operacje trzeciej generacji zakładają użycie siły w celu wymuszenia przestrzegania rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ i innych umów i traktatów międzynarodowych. Pozimnowojenne, wielofunkcyjne operacje pokojowe są próbą odpowiedzi społeczności międzynarodowej na wyzwania jakie niesie zjawisko upadania państwa³².

Zastosowanie reżimu okupacji w procesie odbudowy państwa upadłego

Okupacja wojenna jest to czasowe zajęcie całości lub części terytorium przez siły zbrojne państwa prowadzącego wojnę i wprowadzenie na nim swojej tymczasowej władzy³³. Reguły prawne określające status okupanta na okupowanym terytorium przez długi okres nie istniały. Zajęte w wyniku działań zbrojnych terytorium stanowiło zdobycz wojenną. Brak w powszechnym prawie zakazu agresji do lat 20. XX wieku spowodował, że „zawojowanie” (*debellatio*) określało tytuł prawny nabycia terytorium. Do tego czasu agresja nie była traktowana jako czyn, za który należało pociągnąć konkretnych sprawców do międzynarodowej odpowiedzialności karnej³⁴.

²⁹ Tamże, s. 225.

³⁰ B. Balcerowicz, s. 197.

³¹ Operacjami tzw. trzeciej generacji są interwencje humanitarne, o których mowa w rozdziale II.

³² K. Tlałka, s. 227.

³³ B. Zdrodowski, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008, s. 86.

³⁴ R. Kwiecień, *Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego: natura, skutki, nowe tendencje*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, nr 1, s. 67.

Współczesny reżim prawny okupacji wojennej opiera się na regulaminie o prawach i zwyczajach wojny lądowej, dołączonym do II Konwencji haskiej z 29 lipca 1899 roku, uzupełnionym o kolejny regulamin dołączony do IV Konwencji haskiej z 18 października 1907 roku oraz o IV Konwencję o ochronie osób cywilnych podczas wojny podpisaną w Genewie 12 sierpnia 1949 roku. Katalog praw uzupełniają również orzeczenia sądów krajowych i międzynarodowych a także umowy międzynarodowe o ochronie praw człowieka. Wynika on z dwóch przesłanek. Po pierwsze, konflikty zbrojne nie rozwiązują zawartych umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka przez walczące strony. Po drugie, strony będące w konflikcie są nadal zobowiązane do przestrzegania tych praw zarówno wobec swoich obywateli, jak i tych znajdujących się na terytorium okupowanym. Okupacja Iraku w latach 2003-2004 pokazała, że w zakresie ustalania reżimu okupacyjnego wiążące są również decyzje Rady Bezpieczeństwa ONZ³⁵.

Użycie siły zbrojnej przeciwko Afganistanowi w 2001 roku, Irakowi w 2003 roku czy międzynarodowej administracji w Bośni i Hercegowinie i Kosowie wywołało wiele kontrowersji w kontekście ich kwalifikacji: *ius ad bellum* – prawo do wojny oraz *ius in bello* – prawo w czasie wojny. Obecność sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych i państw sojuszniczych w Afganistanie legitymizowana była zastosowaniem artykułu 5. Traktatu waszyngtońskiego o zbiorowej obronie w przypadku ataku na jedno z państw członkowskich NATO. Dotyczyło to również obecności tych sił zbrojnych w charakterze okupanta na terytorium Afganistanu do czasu obalenia rządów Talibów i utworzenia Tymczasowych Władz Afgańskich. Dzisiejsza obecność międzynarodowych sił nie jest już okupacją wojenną, bo zgodę na ich stacjonowanie wyraziły władze kraju³⁶.

Ocena interwencji zbrojnej w Iraku w 2003 roku jest bardziej złożona. Jej użycie nastąpiło bez stosownego upoważnienia ze strony Rady Bezpieczeństwa ONZ, co budziło wiele uzasadnionych prawnie zastrzeżeń³⁷. Użycie siły zbrojnej nie wpłynęło jednak na zastosowanie reżimu okupacji, gdyż w świetle prawa międzynarodowego okupantem można stać się w przypadku legalnego, jak i nielegalnego użycia siły zbrojnej wobec innego podmiotu terytorialnego, którego celem jest przejęcie efektywnego władztwa wbrew woli drugiego

³⁵ Tamże, s. 69.

³⁶ Tamże, s. 77.

³⁷ W. Czapliński, *Interwencja w Iraku z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 1, s. 23.

podmiotu. W przypadku Iraku wątpliwości nie budził stan okupacyjny kraju, ale sposób i czas sprawowania władzy nad okupowanym terytorium³⁸. Działalność Rady Bezpieczeństwa ONZ w stosunku do Iraku budziła wiele zastrzeżeń: począwszy od rezolucji powołującej zarząd okupacyjny Iraku³⁹ przez zarządzenia władz okupacyjnych, zmieniające strukturę społeczną i rezolucję kończącą okupację Iraku⁴⁰ po Koalicyjne Władze Tymczasowe na dzień 30 czerwca 2004 roku⁴¹.

Odrębnym problemem jest międzynarodowa administracja terytorialna. Jest to nowe zjawisko, które pojawiło się w latach 90. XX wieku i obejmuje przypadki Bośni i Hercegowiny czy Kosowa. Istotą międzynarodowej administracji terytorialnej jest zgoda zwierzchnika terytorialnego bądź państwa wykonującego pełne władztwo faktyczne wobec danego terytorium na powołanie władzy administracyjnej sprawowanej przez organizację międzynarodową⁴². W tym przypadku władzy cywilnej mogą towarzyszyć na administrowanym terytorium wielonarodowe siły zbrojne. Nie jest to stan okupacji wojennej, gdyż istnieje zgoda zwierzchnika terytorialnego na międzynarodową administrację i nie występuje stan wojny. Celem administracji terytorialnej jest doprowadzenie do pewnych zmian w strukturze społecznej i gospodarczej administrowanego terytorium⁴³.

Zjawisko to przemawia za potrzebą stworzenia norm prawnych, które znajdą zastosowanie w sytuacjach pokonfliktowych, do których nie można zastosować prawa konfliktów zbrojnych. Do rozwoju tego prawa przyczyniła się doktryna „odpowiedzialności za ochronę” wypracowana przez ONZ⁴⁴. Istotnym elementem tej doktryny jest „odpowiedzialność za odbudowę”, która

³⁸ J. Barcik, *Casus iracki jako przejaw nowej koncepcji okupacji „umiędzynarodowionej”*, „Sprawy Międzynarodowe” 2004, nr 4, s. 29-48.

³⁹ *Rezolucja Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 1483 z 22 maja 2003 roku*, [online] <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/368/53/PDF/N0336853.pdf> [dostęp: 15.05.2016].

⁴⁰ *Rezolucja Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 1546 z 8 czerwca 2004 roku*, [online] <http://www.un.org/Depts/unmovic/new/documents/resolutions/s-res-1546.pdf>, [dostęp: 15.05.2016].

⁴¹ M. M. Malinowski, *Interwencja „sił międzynarodowych” w Iraku w świetle prawa międzynarodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2004, nr 4, s. 36-39.

⁴² I. Topa, *Międzynarodowa administracja terytorialna. Prawo – praktyka – dylematy*, Poznań 2012, s. 35-39.

⁴³ Tamże, s. 49-53.

⁴⁴ A. Makarewicz, *Interwencja humanitarna czy „odpowiedzialność za ochronę”?*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, nr 2, s. 71-79.

zobowiązuje społeczność międzynarodową do działań o charakterze stabilizacyjnym na obszarze pokonfliktowym⁴⁵.

Zakończenie

Upadanie państwa jest procesem zachodzącym etapowo. Polega on na stopniowym przechodzeniu od państwa słabego, przez państwo upadające i upadłe aż po państwo, w którym nastąpiła całkowita utrata państwowości. Granice tych etapów są jednak trudne do ustalenia. Nie można zatem jednoznacznie określić, na którym etapie znajduje się dane państwo. Pozycja państw słabych w tym procesie nie determinuje jego dalszych losów, bowiem zdarza się, że państwo ponownie wchodzi na etap rozwoju.

Przedstawione w artykule analizy upoważniają do sformułowania kolejnych innych wniosków. I tak – istotą procesu upadania państwa jest utrata społecznej legitymizacji sprawowania władzy oraz zanik jakiegokolwiek identyfikacji obywateli z władzą państwową. Jednocześnie państwo upadłe i proces jego powstawania stanowią nowy wymiar w dziedzinie zagrożeń i wyzwań stojących przed społecznością międzynarodową. Zmusza to ją do podjęcia często radykalnych działań, włączając w to użycie siły militarnej, gdy środki polityczne zawodzą w uzyskaniu ładu i stabilizacji w regionach zagrożonych tym problemem.

Wydaje się, że zjawisko upadania państw nadal pozostanie w centrum zainteresowań społeczności międzynarodowej. Będzie ono dalej rozpatrywane, zwłaszcza pod kątem ciągle pojawiających się zagrożeń i nowych wyzwań. Proces globalizacji, budowanie nowych stref wpływów czy ich odbudowa pociągają za sobą kolejne fale zjawisk uznanych za niepożądane. Jednocześnie wzmagająca się rywalizacja między najważniejszymi aktorami stosunków międzynarodowych może przyspieszyć proces upadania państwa ze względu na ich już istniejące strefy wpływów. W negatywnych scenariuszach może to doprowadzić do złamania się *status quo* we współczesnych stosunkach międzynarodowych.

⁴⁵ G. Gil, 232; R. Kwiecień, s. 79.

Bibliografia

- Bieleń S., *Państwa upadłe*, [w:] J. Symonides, *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i Perspektywy*, Warszawa 2006
- Bieleń S., *Państwa w stanie kryzysu i upadku?*, [w:] M. Sułek, J. Symonides (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009
- Bierzanek R., *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982
- Bursztyński A., *Współpraca cywilno-wojskowa w ramach wielonarodowych misji wojskowych w państwach upadłych*, [w:] R. Kłosowicz, A. Mania (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 2012
- Domagała A., *Interwencja humanitarna w stosunkach międzynarodowych*, Bydgoszcz - Wrocław 2008
- Dutkiewicz H., *Prawo międzynarodowe w kwestii państwa upadłego*, [w:] R. Kłosowicz, A. Mania (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 2012
- Fukuyama F., *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, Poznań 2005
- Ghani A., Lockhart C., *Fixing Failed States*, Oxford 2008
- Gil G., *Sekurytyzacja upadania państwa po zimnej wojnie*, [w:] R. Kłosowicz, A. Mania (red.), *Problem upadku państw w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 2012
- Gil G., *Upadanie państwa w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2015
- Helman G.B., Ratner S.R., *Anarchy rules: Saving Failed States*, "Foreign Policy" 1992, t. 89
- Kłosowicz R., *Państwa dysfunkcyjne w dyskursie o bezpieczeństwie międzynarodowym*, [w:] R. Kłosowicz (red.), *Państwa dysfunkcyjne i ich destabilizujący wpływ na stosunki międzynarodowe*, Kraków 2013
- Kłosowicz R., *Państwa upadłe i ich destabilizujący wpływ na stosunki międzynarodowe*, [w:] I. Stawowy-Kawka (red.), *Czynniki stabilizacji i destabilizacji w stosunkach międzynarodowych na początku XXI wieku*, Kraków 2009
- Kosienkowski M., *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki międzynarodowe – International Relations” 2008, nr 3-4
- Kulesa Ł., Tarnogórski R., *Przyszłość ONZ – reinterpretacja czy zmiana Karty Narodów Zjednoczonych?*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2005, nr 1, t. 5
- Kwiecień R., *Okupacja wojenna w świetle prawa międzynarodowego: natura, skutki, nowe tendencje*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, nr 1
- Makarewicz A., *Interwencja humanitarna czy „odpowiedzialność za ochronę”?*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, nr 2
- Malinowski M. M., *Interwencja „sił międzynarodowych” w Iraku w świetle prawa międzynarodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2004, nr 4
- Nesser P., *Chronology of Jihadism in Western Europe 1994-2007: Planned, Prepared, and Executed Terrorist Attacks*, „Studies in Conflict & Terrorism” 2008, nr 31(10)
- Raubo J., *„Państwa upadłe” jako element destabilizujący bezpieczeństwo międzynarodowe*, [w:] W. Malendowski (red.), *Świat współczesny. Wyzwania, zagrożenia i współzależności w procesie budowy nowego porządku międzynarodowego*, Poznań 2008
- Roman Ł., *Państwa upadłe jako zagrożenie bezpieczeństwa na początku XXI wieku*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2014, nr 11
- Rotberg R.I., *Failed States, Collapsed States, Wake States: Causes and Indicators*, Waszyngton 2003
- Tłałka K., *Międzynarodowe wysiłki polityczne i militarne na rzecz stabilizacji państw dysfunkcyjnych*, [w:] R. Kłosowicz (red.), *Państwa dysfunkcyjne i międzynarodowe wysiłki zmierzające do ich naprawy*, Kraków 2014
- Wardin, K. *Zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego: państwa słabe i upadłe – casus pułapki tożsamości kulturowej*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2013, nr. 4
- Zajadło J., *Prawo międzynarodowe wobec problemu „państwa upadłego”*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 2
- Żakowska M., *Interwencja humanitarna a pragmatyzm polityczny państw w stosunkach międzynarodowych*, „e-Politykon. Kwartalnik naukowy Ośrodka Analiz Politologicznych Uniwersytetu Warszawskiego” 2012, nr 3

Ksenia Selednikova
Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

PRZESTRZEŃ EDUKACYJNA UNII EUROPEJSKIEJ W UJĘCIU BADAWCZYM

The Educational Space of European Union in terms of research

Streszczenie

Zagadnienie przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej jest niezwykle istotne, aktualne oraz rozwojowe, tak w wymiarze narodowym jak i międzynarodowym. Ma istotne znaczenie w jej ewolucji jako organizacji ponadpaństwowej. Jest ona wielowymiarowa, funkcjonuje na płaszczyźnie wirtualno-technologicznej (stąd konieczność wykorzystania współczesnych technologii informacyjnych w procesie dydaktyki i edukacji), społeczno-kulturalnej (edukacja jest orientowana na rozwój społeczeństwa europejskiego) oraz materialnej (przestrzeń edukacyjna jako miejsce istniejące fizycznie). Realizuje kilka podstawowych funkcji. Najważniejsze z nich to: funkcja informacyjna – dostarczanie osobom uczącym się wiedzy na temat Unii Europejskiej i Europy; aksjologiczna – formowanie za pomocą edukacji wspólnych wartości europejskich; społeczna – rozwiązywanie problemów społecznych Unii Europejskiej. Wokół tych kwestii oscyluje niniejszy artykuł, powstały w oparciu o szeroką bazę źródłową: dokumenty, strategie i opracowania.

Słowa kluczowe: edukacja, Unia Europejska, przestrzeń edukacyjna

Summary

The issue of the European Union's education is very important, current and developing process, both in terms of the national and international levels. It is important in its evolution as a supranational organization. It is multidimensional, it functions in the plane of virtual-technology (hence the need to use modern information technologies in the education and teaching people skills), socio-cultural (education focuses on the development of European society) and material (education space as a place of existing physically). It has several basic functions. The most important ones are: informative function – providing learners knowledge of the EU and Europe; Axiological – forming with the education of common European values; Social – solving social problems of the European Union. About these matters is the subject of this article. They are based on a broad base source: documents, strategies and studies.

Keywords: education, European Union, education space

Wstęp

Współczesne wyzwania stojące przed Unią Europejską w istotnym zakresie dotyczą oświaty, edukacji oraz szeroko rozumianego kształcenia. Stąd nie jest dziwnym, że w literaturze coraz częściej pojawia się kategoria tzw. „przestrzeni edukacyjnej”. W tych ujęciach edukacja nie jest już tylko procesem przekazywania wiedzy, ale i zorganizowanym systemem działań, niezbędnym elementem polityki każdego państwa. Tak więc, obok przestrzeni politycznej, ekonomicznej, informacyjnej, kulturalnej istnieje przestrzeń edukacyjna, która razem z nimi wpływa na kształtowanie i rozwój społeczeństw. Dotyczy to też Unii Europejskiej, gdzie proces integracji odbywa się nie tylko na płaszczyźnie gospodarczej i politycznej, ale i społeczno-kulturalnej. Wspólna przestrzeń edukacyjna jest traktowana jako podstawa dla dalszego rozwoju tak integracji, jak i społeczeństwa państw członkowskich we wszystkich dziedzinach, kreujących tożsamość Unii Europejskiej.

Trzeba podkreślić, że obecnie coraz więcej działań w zakresie polityki edukacyjnej Unii Europejskiej nie może być realizowanych wyłącznie w ramach kompetencji poszczególnych państw członkowskich, potrzebują one wspar-

cia na poziomie unijnym. Rozwija się więc mobilność edukacyjna, wymiana kadr nauczycielskich, uczniów, studentów, współpraca między instytucjami edukacyjnymi. Jednocześnie, oprócz własnych priorytetów w polityce oświatowej państwa członkowskie starają się także realizować cele Unii Europejskiej. We wszystkich państwach członkowskich, w dziedzinie edukacji, oprócz wartości krajowych, są promowane wartości unijne, czyli europejskie.

Należy podkreślić, że przez długi czas od momentu powstania EU kwestie edukacyjne nie były szczególnym przedmiotem jej polityki. Obecnie w związku z procesami migracyjnymi oraz rosnącą konkurencją gospodarek innych państw świata, edukacja staje się ważnym obszarem działania i elementem procesu integracji europejskiej. Może ona być skutecznym sposobem rozwiązania współczesnych wyzwań wspólnoty, daje możliwość formowania wartości europejskich oraz efektywnego sposobu integracji z osobami z różnych środowisk.

W badaniach zastosowano metody wykorzystane w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi: metodę czynnikową, instytucjonalno-prawną i porównawczą,

Przeprowadzone analizy wyprowadzone są na różnorodnych źródłach, w szczególności tych o charakterze pierwotnym (strategie, akty prawne, raporty, zwłaszcza te, które są wydawane przez Komisję Europejską). W badaniach pomocne okazały się także artykuły oraz prace zbiorowe traktujące o edukacji, polityce edukacyjnej UE i omawiające jej programy. Za istotne źródło uznaję również oficjalne strony internetowe Unii Europejskiej,

Definicja przestrzeni edukacyjnej

Kategoria „przestrzeń edukacyjna” w ostatnim czasie często pojawia się w wielu publikacjach. Obecnie ujmowana jest w tym samym kontekście, co inne przestrzenie: ekonomiczna, informacyjna, kulturalna¹. Termin ten po raz pierwszy został użyty w latach siedemdziesiątych XX wieku w pracach francuskiego socjologa Pierra Bourdieu, których tematem była przestrzeń społeczna. Chociaż dodać trzeba, że dosłownie tego terminu socjolog ten nie używał, pisał bowiem o rodzaju przestrzeni społecznej, w której odbywają się relacje na płaszczyźnie

¹ I. Surina, *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej – od teorii do praktyki edukacyjnej*, [w:] *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, red. I. Surina, Kraków 2012, s. 14.

studenci i wykładowcy². We współczesnych badaniach kategoria ta nie jest jednoznacznie definiowana. W jakiś sposób spowodowane jest to nieostrością znaczeniową filozoficznego ujęcia „przestrzeni”, jako kategorii nadrzędnej³.

Wyjaśniając znaczenie „przestrzeni edukacyjnej” warto zdefiniować „przestrzeń” i „edukację” jako pojęcia odrębne. W Słowniku języka polskiego edukacja jest definiowana jako „zorganizowany system działań szkolnych i wychowawczych, mających na celu nauczanie na wszystkich etapach”, przy czym jest to wychowanie głównie pod względem umysłowym⁴. Edukacja jest również definiowana jako społeczno-kulturowy stopniowy proces rozwoju i dojrzwania człowieka⁵. Należy dodać, że ‘edukacyjny’ jest przymiotnikiem etymologicznie wywodzącym się od rzeczownika ‘edukacja’, wskazującym na właściwość słowa „przestrzeń”.

Kategoria „przestrzeń” ma wiele znaczeń. Według Słownika języka polskiego jest to „nieograniczony obszar trójwymiarowy, w którym zachodzą wszystkie zjawiska fizyczne”⁶. W interesującym nas kontekście przestrzeń edukacyjna jest polem „dziania się” edukacji, w którym odbywają się procesy dydaktyczne oraz wychowawcze. To działania podejmowane przez uczniów oraz studentów i wokół nich, efektem których jest zdobycie wiedzy⁷. W innej definicji przestrzeni stwierdza się, że jest to „miejsce, objęte jakimiś granicami i zajmowane przez jakiś przedmiot”⁸. Według tego ujęcia przestrzeń edukacyjna jest przestrzenią, w której znajdują się przedmioty materialne, służące bezpośrednio lub pośrednio uczeniu się. Takimi przedmiotami są wszystkie przedmioty fizyczne powiązane z edukacją: klasy, sprzęty, podręczniki itd.⁹. Stosując to podejście w odniesieniu do edukacji, przestrzeń edukacji wiązać z oczekiwaniami, jakie są stawiane uczniom i studentom przez instytucje edu-

² S. Kriwych, *Соотношение понятий „среда” и „пространство” в социокультурном образовательном аспектах*, „Мир науки, культуры, образования” 2011 nr. 2, s. 17.

³ *От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства*, http://www.altspu.ru/Res/Journal/pedagog/pedagog_4/articl_1.html, [dostęp: 1.11.2015].

⁴ A. Arnold, *Słownik języka polskiego*, Warszawa – Bielsko-Biała 2011, s. 103.

⁵ T. Tkacz, *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Rzeszów 2008, s. 320.

⁶ *Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/slowniki>, [dostęp: 28.10.2015].

⁷ B. Dudel, *Kreowanie przestrzeni edukacyjnej w kształceniu matematycznym uczniów klas młodszych w opinii przyszłych nauczycieli. Wybrane aspekty*, [w:] *Edukacja dziecka – mity i fakty*, red. E. Jaszczyszyn, J. Szada-Borzyszkowska, Białystok 2010, s. 552.

⁸ A. Arnold, *Słownik języka polskiego*, Warszawa – Bielsko-Biała 2011, s. 103.

⁹ B. Dudel, s. 553.

kacyjne. Jest to miejsce między tym, gdzie student był na początku studiów i tym, gdzie znajdzie się po ich zakończeniu.

M. Michalik definiuje przestrzeń edukacyjną jako „warunek i właściwość istnienia i działania człowieka”¹⁰. Według niego jest to przestrzeń, w której bardzo szybko odbywają się procesy edukacyjne, to pewna racjonalna konstrukcja uporządkowania życia społecznego, u podstaw której znajduje się działalność edukacyjna. Jego zdaniem, percepcja przestrzeni edukacyjnej zależy od wydarzeń zachodzących w niej, jak również wartości, panujących w społeczeństwie¹¹.

Rosyjski badacz R. Ponomarew definiuje przestrzeń edukacyjną jako rodzaj przestrzeni lub miejsca, które obejmuje człowieka i środowisko w procesie współdziałania, wynikiem którego jest nabycie wiedzy przez tego człowieka¹². Inni rosyjscy badacze, W. Charytonowa, O. Sannikowa, I. Menszykowa, uważają, że przestrzeń edukacyjna jest zakresem współdziałania wykładowców, studentów oraz środowiska, które znajduje się między nimi¹³. Z kolei A. Kozyrew definiuje przestrzeń edukacyjną jako „zestaw w pewien sposób powiązanych warunków wpływających na wykształcenie człowieka”. Badacz uważa, że studenci nie są częścią przestrzeni edukacyjnej. Jego zdaniem ona może funkcjonować i bez nich¹⁴.

Przestrzeń edukacyjną charakteryzują różne właściwości. Jej cechą na przykład jest wielowymiarowość. Można wyróżnić w tym przypadku następujące wymiary: społeczno-kulturalny, materialny i wirtualno-technologiczny. Następną bardzo ważną właściwością jest heterogeniczność (niejednorodność). W przestrzeni edukacyjnej w tym samym czasie znajdują się różnorodne podmioty. Równie istotną cechą definiującą przestrzeń edukacyjną jest jej temporalność rozumianą jako organizacja przestrzeni w czasie przez wyodrębnienie wiekowych i regionalnych stref czasowych. Przestrzeń edukacyjna charakteryzuje się też względną ciągłością, to znaczy, że na pewnym etapie dla pewnego podmiotu społecznego ciągłość ta może zostać przerywana (na przykład, dla

¹⁰ I. Surina, s. 14.

¹¹ Tamże, s. 14-15.

¹² R. Ponomarew, *Образовательное пространство как основополагающее понятие теории образования*, „Педагогическое образование и наука” 2003 nr. 1, s. 29-31.

¹³ L. Golubiewa, *Образовательное пространство и образовательная среда начальной школы в свете требований Федерального государственного образовательного стандарта*, <http://old.kipk.ru/>, [dostęp: 1.11.2015].

¹⁴ Tamże.

jednostki jej wiek może stać się przyczyną zakończenia studiów). Następna właściwość, czyli rozciągłość, realizuje się w wielości i złożoności instytucji edukacyjnych. Nie można zapominać o cesze nasycenia. Przestrzeń edukacyjna jest ciągle nasycana różnymi wydarzeniami związanymi z edukacją. Również ta przestrzeń jest bardzo złożona, to znaczy – składa się ona z absolutnie różnych elementów. Przestrzeń edukacyjna jest asymetryczna, ponieważ nie można w niej znaleźć nawet dwóch jednakowych elementów. Jest ona otwarta, dlatego że jej granice są przepuszczalne i ruchome (ruch w strefie czasowej). Charakteryzuje się również sensytywnością, która jest wyrażana wrażliwością na przemiany zachodzące w społeczeństwie. Przestrzeń edukacyjna jest nieliniowa. Ta nieliniowość przejawia się w sprzężeniu zwrotnym realizowanym w trakcie wzajemnych oddziaływań. Przestrzeń edukacyjna jest także niestabilna. Jej struktura ciągle ewoluuje, będąc uzależnioną od przemian zachodzących w społeczeństwie. Przestrzeń edukacyjna jest wreszcie zintegrowana. Ustalony jest w niej pewien porządek, służący osiągnięciu stabilnego systemu edukacyjnego. Ale jednocześnie przestrzeń edukacyjna charakteryzuje się wewnętrzną dyferencyjnością. Skąd taka wielowymiarowość przestrzeni edukacyjnej? Bierze się ona z wielowymiarowości samej edukacji i różnych wymiarów jej organizacji – od grupowej, przez osobistą, po instytucjonalną¹⁵.

W naukach społecznych pojawia się co najmniej kilka ujęć przestrzeni edukacyjnej. Wspomnieć można choćby o podejściu systemowo-całościowym, mentalno-emocjonalnym, osobisto-rozwojowym, społeczno-geograficznym, dystansowym, czy lokalnym. W ramach systemowo-całościowego podejścia przestrzeń edukacyjna staje się szczególnym elementem formacji społecznej. Podejście mentalno-emocjonalne szczególną uwagę zwraca na znaczenie emocjonalnych i mentalnych zdolności ludzi w przestrzeni edukacyjnej. Osobisto-rozwojowe podejście uważa jednostkę za główny element przestrzeni edukacyjnej. Według podejścia społeczno-geograficznego główny nacisk kładziony jest na stworzenie jednolitej przestrzeni edukacyjnej. Podejście dystansowe proponuje wykorzystanie nowych i ulepszanie starych metod w przestrzeni edukacyjnej. Według lokalnego podejścia funkcjonuje pojęcie „mała przestrzeń edukacyjna”, które oznacza przestrzeń uczelni lub innej instytucji edukacyjnej¹⁶.

¹⁵ I. Surina, s. 18-20.

¹⁶ W. Kastorowa, *Некоторые подходы к определению образовательного пространства*, <http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-podhody-k-opredeleniyu-obrazovatelno-prostranstva>, [dostęp: 5.11.2015].

W literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że zmiany społeczne, czy postęp naukowo-techniczny nieustannie pociągają za sobą zmiany, również w przestrzeni edukacyjnej. Edukacja nie może opierać się na stałych założeniach, więc przestrzeń edukacyjna zmienia się przez cały czas. Jej rozwój sytuuje się między wpływami państwa (edukacja formalna) i potrzebami społeczeństwa (edukacja nieformalna)¹⁷.

Dotychczasowe dociekania potwierdzają spostrzeżenie o niejednoznaczności w rozumieniu kategorii przestrzeni edukacyjnej. Z jednej strony jest to obszar, w którym znajdują się przedmioty fizyczne. Z drugiej strony to obszar, obejmujący również podmioty niematerialne. Jednocześnie pojawia się pytanie czy słusznie próbujemy szukać jakiegokolwiek podmiotu w przestrzeni edukacyjnej. W niektórych publikacjach uznaje się, że podmioty niematerialne nie znajdują się bezpośrednio w przestrzeni edukacyjnej. Wtedy przestrzeń ta jest traktowana jako zbiór połączonych ze sobą warunków, wpływających na te podmioty, obszarem występowania podmiotów niematerialnych jest wówczas środowisko edukacyjne. Tak czy inaczej, przestrzeń edukacyjna jest zmiennym, wielowymiarowym obszarem realizacji procesów dydaktyczno-wychowawczych.

Granice przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej

Na kształtowanie się przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej, powstałej dopiero w drugiej połowie XX wieku, wpływ miały czynniki historyczne, począwszy od kultury Antyku, Średniowiecza, Renesansu, Oświecenia oraz XIX wieku. Kiedy w 1957 roku powstała Wspólnota Europejska, na mocy traktatu rzymskiego zawartego przez Belgię, Francję, Holandię, Luksemburg, Włochy i Niemcy, głównym celem stało się ustanowienie rynku wewnętrznego, wolnego przepływu usług, ludzi, kapitału oraz towarów¹⁸. Kwestie dotyczące edukacji przez długi okres nie były przedmiotem szczegółowych uregulowań w dokumentach Wspólnoty Europejskiej. Dopiero w Traktacie o Unii Europejskiej z Maastricht, z 1993 roku, pojawił się artykuł 126., który poświęcono edukacji i współpracy młodzieży¹⁹.

¹⁷ T. Tkacz, s. 320.

¹⁸ D. Rossa-Killiam, *Integracja europejska na przestrzeni wieków*, [w:] *Edukacja wobec integracji europejskiej*, red. J. Kojkoł, P. Przybysz, Gdynia 2004, s. 71.

¹⁹ M. Mazińska, *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 5.

Utworzenie Unii Europejskiej na mocy Traktatu z Maastricht stało się podstawą oddzielenia unijnej przestrzeni edukacyjnej od jej wymiaru globalnego. Według niektórych badaczy, europeizacja przestrzeni edukacyjnej jest zorientowaną regionalnie wersją umiędzynarodowienia i globalizacji²⁰. K. Dyson i K. Goetz twierdzą, że istotą europeizacji jest rosnąca władza aktorów i instytucji Unii Europejskiej²¹. W tym kontekście pojęcie to jest bliskie pojęciu integracji europejskiej. Istotą europeizacji ma być wpływ Unii Europejskiej na wewnętrzne przekonania polityczne państw członkowskich. Europeizacja edukacji przejawia się zaś w polityce edukacyjnej Unii Europejskiej, w implementacji Procesu Bolońskiego, popieraniu programów wymiany studentów, tworzeniu wspólnych ram w szkolnictwie podstawowym i średnim, tworzeniu wspólnych podręczników, promowaniu koncepcji uczenia się przez całe życie (*longlife learning*). Uogólniając, w rozumieniu geograficznym europeizacja w dziedzinie edukacji oznacza poszerzenie wpływu Unii Europejskiej na wszystkie państwa członkowskie przez ich dobrowolne przystąpienie do wspólnoty²². Dzięki europeizacji można mówić o kształtowaniu się granic przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej w sensie geograficznym.

Należy zauważyć, że oddziaływanie przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej wychodzi poza jej terytorialne granice. W ramach obecnej polityki edukacyjnej Unii Europejskiej w dziedzinie edukacji, szkoleń, młodzieży i sportu realizowany jest program Erasmus+. Uczestnikami są nie tylko państwa członkowskie Unii Europejskiej, ale i Islandia, Liechtenstein, Norwegia oraz państwa kandydujące do Unii Europejskiej (Turcja, Republika Macedonii)²³. Również w ramach programu Erasmus+ istnieje partnerstwo z państwami stowarzyszonymi lub trzecimi, sąsiadującymi z państwami członkowskimi, które są dopuszczone do udziału w niektórych akcjach na pewnych zasadach. Grupę tych państw obejmują: Białoruś, Ukraina, Federacja Rosyjska, Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Mołdowia, Egipt, Algieria, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Syria, Palestyna, Tunezja, Albania, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Serbia, Kosovo.

²⁰ Tamże.

²¹ K. Dyson, K.H. Goetz, *Living with Europe: Power, Constraint and Contestation*, [w:] *Germany, Europe and the Politics of Constraint*, red. K. Dyson, K.H. Goetz, New York 2003, s. 15-16.

²² K. Wach, *Wokół pojęcia europeizacji*, s. 5, https://www.academia.edu/5379786/Wok%C3%B3%C5%82_poj%C4%99cia_europeizacji, [dostęp: 22.12.2015].

²³ *O programie Erasmus+*, <http://erasmusplus.org.pl/o-programie/>, [dostęp: 22.12.2015].

W sensie prawnym granice przestrzeni edukacyjnej również wychodzą poza ramy państw członkowskich. Wspomniana już europeizacja w dziedzinie edukacji w prawniczym znaczeniu jest konwergencją prawa wspólnotowego i krajowego oraz bezpośrednią skutecznością prawa wspólnotowego na poziomie krajowym²⁴. W Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej w Tytule XII („Edukacja, Kształcenie zawodowe, Młodzież i Sport”) są artykuły 165., 166., które podkreślają istotę rozwoju europejskiego wymiaru edukacji oraz współpracy między państwami członkowskimi²⁵. To pozwala uznać, że w prawie pierwotnym Unii Europejskiej przestrzeń edukacyjna jest uważana za cały jej obszar. W prawie wtórnym ważna jest dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 7 września 2005 roku, która sprzyja zacieraniu granic państw członkowskich w dziedzinie edukacji, ustanawiając zasady uznawania wzajemnych kwalifikacji zawodowych między państwami²⁶.

Określając granice przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej, oprócz granic geograficznych, można też mówić o granicach w znaczeniu politycznym. W porównaniu z innymi dziedzinami edukacja nie „uległa” bardzo głębokiemu „uwspólnowieniu”. Chociaż jest dziedziną, która pozostaje w wyłącznych kompetencjach państw członkowskich. Można mówić o kształtowaniu się granic przestrzeni edukacyjnej w ramach Unii Europejskiej. Dokument „Edukacja i szkolenia 2020” („ET 2020”) formułuje strategiczny zakres ramowy współpracy europejskiej w zakresie przestrzeni edukacyjnej, formułuje wspólne cele strategiczne państw członkowskich. Podkreśla się tam, że „kształcenie i szkolenie mogą w zasadniczy sposób pomóc Europie i jej obywatelom sprostać licznym obecnym i nadchodzącym wyzwaniom społeczno-gospodarczym, demograficznym, środowiskowym i technologicznym”²⁷. W dokumencie są użyte takie określenia jak „spójność obywatelska”, „obywatele”, „Europa”, co pozwala uznać, że przestrzeń edukacyjna jest uważana za spójny obszar, w którym wszyscy aktorzy społeczni działają na równych prawach.

²⁴ K. Wach, s. 5.

²⁵ *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, http://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14804&Itemid=946, [dostęp: 22.12.2015].

²⁶ *Dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 7 września 2005 roku*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=URISERV%3Ac11065>, [dostęp: 22.12.2015].

²⁷ *Konkluzje Rady z dnia 12 maja 2009 r. w sprawie strategicznych ram Europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia („ET 2020”)*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex:52009XG0528%2801%29>, [dostęp: 22.12.2015].

Mówiąc o procesie europeizacji w dziedzinie edukacji i o granicach przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej, należy uchwycić ich instytucjonalny wymiar. Europeizacja w znaczeniu instytucjonalnym oznacza tworzenie „Wspólnej Europy”, instytucji na poziomie unijnym²⁸. W dziedzinie edukacji zostały utworzone takie instytucje i organy jak: Komisja Kultury i Edukacji, Komisja Edukacji, Młodzieży, Kultury i Badań Naukowych, Rada ds. Edukacji, Młodzieży, Kultury i Sportu, Europejski Centrum Rozwoju Szkolenia Zawodowego, Europejska Fundacja Kształcenia, Agencja Wykonawcza ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego, Europejski Instytut Innowacji i Technologii²⁹. Istnienie tych instytucji na poziomie unijnym a nie krajowym jest dowodem, że przestrzeń edukacyjna ma określony wymiar, czyli obejmuje obszar całej Unii Europejskiej.

Artykuły 165., 166. Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej określają granice przestrzeni edukacyjnej w znaczeniu dziedzin, jakimi zajmuje się ta przestrzeń. Określają one te działania, które są w granicach działań przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej, nie zaś pojedynczych państw członkowskich. Według Tytułu XII, artykułu 165. w dziedzinie edukacji działaniami Unii są: rozwój wymiaru europejskiego w edukacji przez naukę języków państw członkowskich, promowanie mobilności studentów i nauczycieli, rozwój wymiany informacji i doświadczeń, popieranie kształcenia na odległość, promowanie uczestnictwa młodzieży w demokratycznym życiu Europy, rozwój wymiany młodzieży oraz instruktorów społeczno-oświatowych, rozwój europejskiego wymiaru sportu. W polityce kształcenia zawodowego działaniami Unii są natomiast: rozwój wymiany informacji i doświadczenia we wspólnych dla państw członkowskich kwestiach, promowanie współpracy między instytucjami edukacyjnymi, przedsiębiorstwami, sprzyjanie mobilności młodzieży, instruktorów, ułatwienia dostępu do kształcenia zawodowego, przez kształcenie zawodowe i przekwalifikowanie, przystosowanie się do zmian w przemyśle, poprawy wstępnego i ustawicznego kształcenia zawodowego³⁰.

Należy jednocześnie zauważyć, że Unia Europejska w dziedzinie edukacji daje swobodę działania państwom członkowskim. E. Januszewska pisze

²⁸ K. Wach, s. 5.

²⁹ *Kształcenie, szkolenie, młodzież*, http://europa.eu/pol/educ/index_pl.htm, [dostęp: 22.12.2015].

³⁰ *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, http://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14804&Itemid=946, [dostęp: 22.12.2015].

o istnieniu europejskiego modelu edukacji³¹. Zaznacza ona, że polityka edukacyjna Unii Europejskiej jest oparta na modelu, który promuje trwanie edukacji przez całe życie. Według niej istnieją cztery podstawowe zasady tej koncepcji: uczyć się, aby wiedzieć, działać, żyć wspólnie, być. Januszewska podkreśla, że hasłem polityki edukacyjnej Unii Europejskiej, realizowanej przez programy edukacyjne, jest „Europa bez granic i barier”³².

Z literatury przedmiotu wynika, że Unia Europejska w dziedzinie edukacji promuje kształcenie się w ramach jednego całego obszaru bez granic. Jednocześnie nie ma ona zamiaru stworzyć jednolitego systemu edukacyjnego uznając, że społeczeństwo każdego państwa członkowskiego może być kształcone inaczej. Unia Europejska, biorąc pod uwagę różnice tradycji i wartości państw członkowskich, tylko wspiera współpracę między nimi. Tak więc, koncepcja „Europa bez granic i barier” jest realizowana tylko przez programy edukacyjne Unii Europejskiej³³.

Podsumowując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że granice przestrzeni edukacyjnej państw członkowskich są nieokreślone, stopniowo kształtują się według hasła „Europa bez granic i barier”. Jej granice nie są do końca nakreślone, bowiem działania Unii oddziałują na państwa trzecie. Z innej strony, próżno mówić o wspólnym systemie edukacyjnym Unii Europejskiej. Państwa członkowskie mają w tym zakresie stosunkowo dużą swobodę. To pozwala sądzić, że w przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej, nawet przy otwarciu granic, będą dostrzegalne różnice w systemach edukacji.

Polityka edukacyjna Unii Europejskiej

Polityka edukacyjna Unii Europejskiej jest realizowana przez programy edukacyjne, których podstawę prawną stanowią artykuły 165., 166. Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. W 1987 roku został stworzony program Erasmus. Jego celem było podniesienie jakości kształcenia na uczelniach wyższych. Uczelnie uczestniczące w programie uzyskały możliwość realizowania wyjazdów studentów do uczelni partnerskich oraz wymiany kadry academic-

³¹ E. Januszewska, *Europejski model edukacji*, <http://www.womkat.edu.pl/files/kwartalnik/12/januszewska.doc>, [dostęp: 23.12.2015].

³² Tamże.

³³ K. Kondrat, *Programy edukacyjne Unii Europejskiej*, <http://www.konferencja.edu.pl/ref8/pdf/pl/KalinaKondrat-Elblag.pdf>, [dostęp: 23.12.2015].

kiej. Program zakładał także przyjmowanie studentów z uniwersytetów zagranicznych i organizowanie dla nich zajęć z udziałem wykładowców z różnych państw. Wprowadzał także Europejski System Transferu Punktów, którego zadaniem było ułatwienie otrzymania zaliczenia z okresu studiów, podczas którego student był na wymianie.

Pierwsza etap programu trwała do 1994 roku. W 1995 roku Erasmus został częścią programu Socrates, obowiązującego w latach 1995-1999. Obejmował on wszystkie typy i poziomy kształcenia. M. Piotrowski podkreśla, że celem programu był rozwój europejskiego wymiaru edukacji, pomoc w przystosowaniu się edukacji do zmian społecznych i ekonomicznych w perspektywie formowania zjednoczonej Europy³⁴. Oprócz Erasmusa komponentami Socratesa były inne programy: Lingua (nauczanie języków obcych, rozwój nauki), Comenius (rozwój współpracy szkół), Arion (poznawanie systemów edukacyjnych państw europejskich), Naric (organizowanie centrów informacji o systemach edukacyjnych w szkolnictwie wyższym), Minerva/ODL (rozwój kształcenia na odległość, promowanie stosowania technologii informacyjnych w kształceniu), Grundtvig (rozwój edukacji dorosłych), Eurydice (stworzenie sieci informacji odnośnie reform, systemów i innowacji w edukacji). W 2000 roku kontynuacją programu Socrates stał się Socrates II, który trwał do 2006 roku³⁵.

Od 1995 do 1999 roku prowadzony był program Leonardo Da Vinci, który w latach 2000-2006 był kontynuowany jako program Leonardo Da Vinci II. Koncentrował się on na kształceniu zawodowym ludzi młodych, promowaniu doskonalenia kwalifikacji przez całe życie, rozwoju innowacji w kształceniu i szkoleniu zawodowym. Od 1989 do 1999 roku działał program „Młodzież dla Europy” i „Młodzież”, kontynuacją których został program „Youth-Młodzież”. Realizowany był on przez organizację krótkoterminowych wyjazdów młodzieży w wieku 15-25 lat za granicę. W latach 1993-2000 trwał program Tempus (Trans-European Mobility Scheme for University Students), skupiający się na rozwoju szkolnictwa wyższego w Europie Środkowo-Wschodniej. Stanowił on część PHARE, programu wspierającego państwa kandydujące do wstąpienia w szeregi Wspólnoty Europejskiej³⁶.

³⁴ A. Przbysz, *Programy edukacyjne Unii Europejskiej*, <http://www.edukacyjne.dyskursy.univ.szczecin.pl/progredu.htm>, [dostęp: 10.12.15].

³⁵ Tamże.

³⁶ Jean Monnet Programme, http://eacea.ec.europa.eu/llp/jean_monnet/jean_monnet_en.php, [dostęp: 11.12.15].

W latach 2007-2013 prowadzono program „Uczenie się przez całe życie”. Jego programami sektorowymi były wcześniej istniejące odrębnie Erasmus, Comenius, Leonardo da Vinci, Grundtvig, Jean Monnet oraz program międzysektorowy, dotyczący działań, które nie były realizowane w programach sektorowych. Cele pozostały niezmiennie – promowanie uczenia się przez całe życie oraz realizację założeń Strategii Lizbońskiej, w tym popieranie uczestnictwa w przestrzeni edukacyjnej osób w każdym wieku. Beneficjentami programu stali się studenci, uczniowie, praktykanci, uczniowie dorośli, wszyscy pracownicy edukacyjni, instytucje i organizacje kształtujące ludzi, przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe, instytucje świadczące usługi doradztwa zawodowego, podmioty odpowiedzialne za systemy i strategie edukacyjne na wszystkich szczeblach³⁷.

W latach 2014-2015 opracowany został program „Erasmus+”, będący naturalnym przedłużeniem strategii edukacyjnej Unii Europejskiej. Projekt realizowany jest w dziedzinach edukacji, sportu, szkoleń oraz pracy z młodzieżą. Budżet programu wynosi 14,7 mld euro. Zaplanowano, że z programu skorzysta 4 miliony osób, w tym 2 miliony studentów. Erasmus+ składa się z Akcji 1 (mobilność edukacyjna), Akcji 2 (współpraca na rzecz innowacji i wymiany dobrych praktyk), Akcji 3 (wsparcie w reformowaniu polityki, programu Jean Monnet oraz Sportu). Mobilność edukacyjna polegać ma na organizowaniu dla studenta nauki w kraju partnerskim, rozwoju kompetencji językowych, zawodowych, pogłębianiu wiedzy personelu oświaty. Współpraca na rzecz innowacji i wymiany dobrych praktyk statutowo koncentruje się na rozwoju partnerstwa strategicznego w dziedzinie edukacji, pracy z młodzieżą i realizacji szkoleń. Wsparcie w reformowaniu polityki polega na nauczaniu osób pracujących z młodymi ludźmi. Oprócz państw członkowskich uczestnikami programu są państwa EFTA/EOG (Islandia, Norwegia, Liechtenstein) oraz państwa kandydujące do Unii Europejskiej (Turcja oraz była Jugosłowiańska Republika Macedonii)³⁸.

Biorąc powyższe pod uwagę można przyjąć, że polityka edukacyjna Unii Europejskiej odgrywa na razie funkcję „wspierającą” i „uzupełniającą”. Na poziomie unijnym jest realizowana przez opisane wyżej programy edukacyjne

³⁷ Decyzja nr 1720/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 listopada 2006 r. ustanawiająca program działań w zakresie uczenia się przez całe życie, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=URISERV:c11082>, [dostęp: 11.12.15].

³⁸ O programie Erasmus+, <http://erasmusplus.org.pl/>, [dostęp: 11.12.15].

a harmonizacja prawa unijnego jest ograniczona. W szkolnictwie wyższym ta harmonizacja wspierana jest przez Proces Boloński, który ułatwił porównywanie systemów edukacyjnych państw członkowskich Unii Europejskiej. Zasadniczo w polityce edukacyjnej każde państwo zachowuje swoje kompetencje a Unia Europejska realizuje programy edukacyjne skoncentrowane na: rozwoju mobilności osób uczących się oraz personelu oświaty, współpracy między instytucjami edukacyjnymi oraz edukacji wspierającej integrację obywateli Unii Europejskiej.

Zakończenie

Z przedstawionych w artykule analiz wynika, że w polityce Wspólnoty Europejskiej przez długi czas edukacja nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania. Dopiero w Traktacie o Unii Europejskiej z Maastricht po raz pierwszy pojawiły się artykuły 126. i 127., poświęcone edukacji. Stał się on punktem wyjścia do rozwoju polityki edukacyjnej Unii Europejskiej. Zaczęło się wówczas kształtowanie jej wspólnej przestrzeni edukacyjnej. Rosła świadomość, że jest to niezbędny element w procesie integracji europejskiej. Obecnie ta polityka jest realizowana przez liczne programy edukacyjne koncentrujące się na zwiększeniu mobilności osób uczących się, współpracy między instytucjami edukacyjnymi, edukacji wspierającej integrację obywateli Unii Europejskiej. Możemy mówić o wspólnej już przestrzeni edukacyjnej, odgrywającej istotną rolę w procesie integracji europejskiej. Edukacja jest traktowana jako zorganizowany system działań, który wpływa na kształtowanie jednoczącego się społeczeństwa Unii Europejskiej. Nastawiona jest na poprawę jakości życia: umożliwienia równych szans edukacyjnych, dostarczania umiejętności i kompetencji potrzebnych do zatrudnienia, integracji społecznej, aktywności obywatelskiej i realizacji osobistej.

Myślę, że można wyprowadzić twierdzenie o istnieniu wspólnej przestrzeni edukacyjnej Unii Europejskiej. Unia Europejska stoi przed licznymi wyzwaniami społecznymi, m.in. musi uporać się z problemem globalizacji, kryzysem migracyjnym, zmieniającym się rynkiem pracy czy kryzysem ekonomicznym. Z podobnymi wyzwaniami musi zmierzyć się także system edukacyjny, integralna część polityki UE. Strategicznym dokumentem w przełamaniu licznych

kryzysów jest Plan Rozwoju Unii Europejskiej na lata 2010-2020 – strategia „Euro 2020”. Edukacja europejska, jej wyzwania i perspektywy stanowi jeden z podstawowych elementów nowej strategii.

Bibliografia

- Balzasnikova L., Braznik E., *The European Dimensions of Education Systems*, w: *European education through integration*, red. R. Kucha, Lublin 2004.
- Banach Cz., *Strategiczne kierunki i zadania rozwoju edukacji w Polsce*, w: *Edukacja w dobie integracji Europejskiej*, red. E. Smak, D. Widelak, Opole 2006.
- Dyson K., Goetz G., *Living with Europe: Power, Constraint and Contestation*, w: *Germany, Europe and the Politics of Constraint*, red. K. Dyson, K. H. Goetz, New York 2003.
- Duszczak M., J. Wiśniewski, M. Budzyńska, *Rynki pracy, migracja i edukacja*, w: *Trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, red. A. Bielska, Warszawa 2007.
- Kaczor S., *Edukacja w Polsce wobec strategii lizbońskiej Unii Europejskiej*, w: *Edukacja w dobie integracji europejskiej*, red. E. Smak, D. Widelak, Opole 2006.
- Kaniuk-Jabłońska R., *Nowe możliwości i zadania nauczycieli w okresie dążenia do integracji Europy*, w: *Kształcenie nauczycieli w kontekście integracji europejskiej*, red. M. Ochmański, Lublin 1997.
- Kość I., *Europeizacja polskiej oświaty realizowana poprzez urzeczywistnianie europejskiego wymiaru edukacji*, w: *Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. A. Kusztełek, A. Zduniak, Poznań 2006.
- Kriwych S., *Соотношение понятий „среда” и „пространство” в социокультурном и образовательном аспектах*, „Мир науки, культуры, образования” 2011, nr 2.
- Kurlyak I., *Organization and Didactic Peculiarities of Athenian Classic Schools in 5th – 2nd centuries B.C.*, w: *European integration through education*, red. R. Kucha, Kraków 2012.
- Mazińska M., *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Okoń-Horodyńska, E., *Strategia Lizbońska a możliwości budowania gospodarki opartej na wiedzy w Polsce – wnioski i rekomendacje*, red. E. Okoń-Horodyńska, K. Piecha, Warszawa 2005.
- Pawluk-Skrzypek A., *European education – general trends*, w: *European education through integration*, red. R. Kucha, Lublin 2004.
- Piasecka A., *Systemy zapewnienia jakości kształcenia w polskich szkołach wyższych w świetle Procesu Bolońskiego*, Lublin 2014.
- Ponomarew R., *Образовательное пространство как основополагающее понятие теории образования*, „Педагогическое образование и наука” 2003, nr 1.

- Simola H., Rinna R., Kivirauma J., Abdiction of the Education Stat or Just Shifting Responsibilities? The appearance of a new system of reason in constructing educational governance and social exclusion/inclusion in Findland, „Scandinavian Journal of Educational Research” 2002, nr 3.
- Skórska A., *System kształcenia a zatrudnienia młodzieży w krajach Unii Europejskiej*, w: *Problemy edukacji wobec rozwoju społeczno-gospodarczego*, red. A. Rączaszek, W. Koczur, Katowice 2013.
- Surina I., *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej – od teorii do praktyki edukacyjnej*, w: *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, red. I. Surina, Kraków 2012.
- Sztumski J., *Refleksje wokół wyzwań wobec edukacji przełomu XX i XXI wieku*, w: *Problemy edukacji wobec rozwoju społeczno-gospodarczego*, red. A. Rączaszek, W. Koczur, Katowice 2013.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, Poznań 2000.
- Włoch S., *Wyzwania edukacji w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, w: *Edukacja w dobie integracji Europejskiej*, red. E. Smak, D. Widelak, Opole 2006.